SANCTORUM PATRUM

OPUSCULA SELECTA.

XXVIII.

SANCTORUM PATR

OPUSCULA SELECTA

AD USUM PRAESERTIM STUDIOSORUM THEOLO

XXVIII.

EDIDIT ET COMMENTARIIS AUXIT

H. HURTER S. J.,

S. Theol. et Philos. Doctor, ejusdemque s. Theol. in
C. R. Univers. Oenipont. Professor p. o.

Cum Approbatione Celsissimi et Reverendissimi E;
et Facultate Superiorum.

OENIPONTI.
LIBRARIA ACADEMICA WAGNERIA
1874.

S. ANSELMI

CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI

DE

DIVINITATIS ESSENTIA

MONOLOGIUM.

LONDINI
apud David Nutt.

MEDIOLANI
apud Boniardi-Pogliani.

PARISIIS
apud P. Lethielloux.

TYPIS WAGNERIANA.

S. Anselmi Cantuariensi 86509 Archiepiscopi de Divinitate Essentia

PRÆFATIO.

Primum et praecipuum argumentum theologiae specialis est Deus unus et trinus: hinc postquam quaedam jam dedimus opuscula, quae ad theologiam generalem referuntur, patres de hoc themate speciali disserentes audiemus. Plura de Deo uno et trino habentur in opusculorum tomulis 6, 13. (in praefatione), 14, 16, 22. (de persecutione vandalica l. 3.): his nonnulla alia addemus et in primis *Monologium* s. Anselmi. Natus is est Augustae Praetoriae (Aosta) in finibus Italiae nobilibus parentibus a. 1033. Vitam religiosam professus est in celebri monasterio beccensi O. S. Ben. (1060), ubi sub Herluini abbatis et doctissimi Lanfranci institutione in virtutum et literarum studio egregie profecit. Post Herluini mortem omnium suffragiis licet invitus in abbatem eligitur (1070). Tanta autem sanctitatis et doctrinae fama ubique exinde refulsit, ut non modo regibus et episcopis venerationi esset, sed s. Gregorio VII. etiam acceptus, qui tunc magnis persecutionibus agitatus literas amoris plenas ad eum dedit, quibus se et Ecclesiam

catholicam ejus orationibus commendat. Defunct Lanfranco archiepiscopo cantuariensi, postqua diu haec ecclesia viduata fuit, ad ejusdem seu regimen vocatur (1093). Strenuus fuit liberta tis et jurium Ecclesiae propugnator advers Gulielmi regis usurpationes, hinc bonorum direp tionem atque exilium est passus († 1109). Prop ter vitae sanctitatem et doctrinae praestantiai inter Ecclesiae doctores numeratur. Hanc doc trinae excellentiam quae reliquit opera testantu; nam in iis ingenii acumen, disserendi vim, contem plationis profunditatem veramque catholicam sapientiam nemo non miratur. Et certe prae ceteris patribus latinis Augustinum est assecutus multumque contulit ad promovendam theologiam quam dicunt *speculativam*, unde ab ipso nonnulli repetunt theologiae scholasticae primordia [1]. In Monologio autem complexus est paucis, quidquid patres, praesertim Augustinus [2], lumin rationis duce subtiliter disseruerunt de Deo ve

---

1) Cf. Kleutgen, Theologie der Vorzeit t. ultimi introd. n. 5.

2) Hinc epistolarum l. 1. op. 68. testatur: „Nam haec fuit mea intentio per totam illam qualemcunque disputationem, ut omnino nihil ibi assererem, nisi quod aut canonicis aut b. Augustini dictis incunctanter posse defendi viderem: et nunc quotiescunque ea quae dixi retracto, nihil aliud me asseruisse percipere possum.“

excogitarunt ad illustrandum ss. Trinitatis mysterium. Scripsit hoc opusculum instantibus suis monachis, cum esset Becci prior, quo vero anno non adeo certum est illudque antequam evulgaret, corrigendum Lanfranco archiepiscopo cantuariensi misit [1]). Fatemur quidem librum hunc non omnibus esse perspicuum propter ipsam argu-

1) Cf. Epist. s. Anselmi l. 1. ep. 63. Digna est haec epistola, ut saltem ex parte hic adducatur, cum tanti doctoris modestiam nobis aperiat. „Hoc etiam, scribit ille ad Lanfrancum, importunitate a vestra auctoritate non desinam exigere, quatenus de eodem opusculo sive audito sive inaudito quid fieri debeat, vestra decernat auctoritas. Titulum autem nullum illi praeposui, quippe quod nequaquam tanti existimavi, ut illud suo nomine dignarer. Si igitur vestro sederit arbitrio, ut quod scripsi scripserim, a quo habebit firmitatem, ab eo habeat et nomen: et per vos detur servo vestro, dilecto fratri et conservo meo domno Mauritio, qui unus est ex illis, quorum maxime factum est instantia. Si autem aliter vestro placuerit examini, exemplar quod vobis mitto, nec mihi nec praefato fratri reddatur, sed aliquo elemento aut obrutum aut demersum aut consumptum aut dispersum de medio fiat. Quidquid autem inde vestro placuerit judicio, ut mihi aliquo modo notum fieri jubeatis, efflagito: quatenus exemplar, quod retinui, non aliam sortiatur sententiam, quam illud, quod misi." Cum vero Lanfrancus quaedam animadvertisset, ita respondit l. 1. ep. 68: „Gratias immensas agit cor meum vestrae Celsitudini, quae inter tot et tantas suae dignitatis occupationes nec grava-

menti altitudinem, hinc meditatione saepe indigere ut intelligatur: utilissimus tamen erit theologiae auditoribus ad acuendum ingenium et u assuescant subtilioribus de rebus theologicis disputationibus. Ne deterreantur proinde lectione hujus opusculi a patrum studio, mox enim iterum faciliora sequentur.

---

tur, nec dedignatur otiositatis meae verbositatem paterna benignitate attendere et benigna sapienti corrigere etc."

DE DIVINITATIS ESSENTIA MONOLOGIUM.

PRAEFATIO.

Quidam fratres saepe me studioseque precati sunt, ut quaedam quae illis de meditanda Divinitatis essentia et quibusdam aliis huic meditationi cohaerentibus, usitato sermone colloquendo protuleram, sub quodam eis meditationis exemplo describerem. Cujus scilicet scribendae meditationis magis secundum suam voluntatem, quam secundum rei facilitatem, aut meam possibilitatem, hanc mihi formam praestituerunt: quatenus auctoritate Scripturae penitus nihil in ea persuaderetur; sed quidquid per singulas investigationes finis assereret, id ita esse, plano stilo, et vulgaribus argumentis, simplicique disputatione, et rationis necessitas breviter cogeret, et veritatis claritas patenter ostenderet. Voluerunt etiam, ut nec simplicibus

peneque fatuis objectionibus mihi occurrentibus obviare contemnerem. Quod quidem diu tentare recusavi, atque mecum re ipsa comparans, multis me rationibus excusare tentavi: quanto enim id quod petebant usu sibi optabant facilius, tanto mihi illud actu injungebant difficilius. Tandem tamen victus, tum precum modesta importunitate, tum studii eorum non contemnenda honestate, invitus quidem propter rei difficultatem, et ingenii mei imbecillitatem, quod precabantur incoepi: sed libenter propter eorum charitatem, quantum potui secundum ipsorum diffinitionem effeci. Ad quod cum ea spe sim adductus, ut quidquid facerem illis solis, a quibus exigebatur, esset notum, et paulo post idipsum ut vilem rem fastidientibus contemptu esset obruendum: scio enim me in eo non tam precantibus satisfacere eisdem potuisse, quam precibus me prosequentibus finem posuisse: nescio tamen quo pacto sic praeter spem evenit, ut non solum praedicti fratres, sed et plures alii scripturam ipsam, quisque eam sibi transcribendo in longum memoriae commendare satagerent: quam ego saepe retractans nihil potui invenire me in ea dixisse, quod non catholicorum patrum, et maxime beati Augustini, scriptis cohaereat.

Quapropter si cui videbitur quod in eodem opusculo aliquid protulerim, quod aut nimis novum sit, aut a veritate dissentiat: rogo, ne statim me aut praesumptorem novitatum, aut falsitatis assertorem exclamet: sed prius libros praefati doctoris Augustini de Trinitate diligenter perspiciat, deinde secundum eos opusculum meum dijudicet. Quod enim dixi, summam Trinitatem posse dici tres substantias, graecos sequutus sum, qui confitentur tres substantias in una essentia, eadem fide, qua nos tres personas in una substantia [1]). Nam hoc significant in Deo per substantiam, quod nos per personam. Quaecunque autem ibi dixi, sub persona secum sola cogitatione disputantis et investigantis

1) Ratio est, quia graeci profitentur tres *hypostases* in una essentia divina. Quamvis autem nomine *hypostasis* soleat intelligi persona, tamen si etymologiam spectes, potest haec vox latine reddi *substantia*, et secundum hanc versionem dici potest, tres esse in Deo substantias. Ceterum graeci quandoque nomine *hypostasis* illud intelligunt, quod nos nomine substantiae seu essentiae, atque ita profitebantur in Deo unam hypostasim: hinc synodus alexandrina a. 362., antequam hujus vocis magis fixa esset potestas, statuit, sive unam sive tres hypostases sensu aeque catholico dici posse. Cf. Monitum praefixum ep. 2. et 8. s. Hieronymi opusc. 11, 28.

ea, quae prius non animadvertisset, prolata sunt: sicut sciebam, illos velle, quorum petitioni obsequi intendebam. Precor autem, et obsecro vehementer, si quis hoc opusculum voluerit transcribere, ut hanc praefationem in capite libelli ante ipsa capitula studeat praeponere. Multum enim prodesse puto ad intelligenda ea, quae legerit ibi, si quis prius, qua intentione, quove modo disputata sint, cognoverit. Puto etiam, quod si quis hanc ipsam praefationem viderit prius, non temere judicabit, si quid contra suam opinionem prolatum invenerit.

CAPUT I.

Quod sit quiddam optimum et maximum et summum omnium quae sunt.

1

Unam summam naturam existere, sibi sufficientem, et a cujus omnipotenti bonitate omnia alia sint, pluraque alia, quae de Deo credimus, sola ratio magna ex parte persuadere potest. Modus autem investigandi summam naturam promptissimus hic est. Non appetimus nisi quae bona putamus: et plurima bona esse ratione discernimus. Certissimum est autem quia quaecunque dicuntur aliquid, ita ut ad invicem magis aut minus aut aequaliter dicantur, per aliquid dicuntur quod non aliud et aliud, sed idem intelligitur in diversis, quae in eo uno conveniunt. Ergo necesse est ut omnia sint bona per aliquid, quod unum idem sit in diversis bonis. Ergo datur unum

quid per quod cuncta sunt bona, et in quo bona diversa conveniunt. Quis autem dubitet illud ipsum, per quod cuncta sunt bona, esse magnum bonum, et esse bonum per seipsum? Ergo omnia alia bona sunt per aliud; et ipsum solum est per seipsum. At quod per aliud est, minus est eo quod per se est bonum. Ergo illud quod est per se bonum, est summe bonum, et summum omnium quae sunt: nam quod est summe bonum, est summe magnum. Est igitur unum aliquid summe magnum et summe bonum, id est, summum omnium quae sunt.

Si quis unam naturam summam omnium quae sunt, solam sibi in aeterna beatitudine sua sufficientem, omnibusque rebus aliis hoc ipsum quod aliquid sunt, aut quod aliquo modo bene sunt, per omnipotentem bonitatem suam dantem et facientem: aliaque perplura, quae de Deo, sive de ejus creatura necessario credimus aut non audiendo, aut non credendo ignorat: putat [1]) quia ea ipsa ex magna parte, si vel mediocris igenii est, potest ipse sibi saltem sola ratione persuadere. Quod cum multis modis facere possit, unum ponam, quem illi aestimo esse promptissimum. Etenim cum omnes frui solis his appetant, quae bona putant; in promtu est, ut aliquando mentis oculum convertat ad investigandum illud, unde sunt bona

---

1) *Putat*, forte *puto*; ita legit D'Aguirre.

ea ipsa, quae non appetit, nisi quia judicat esse bona: ut deinde ratione ducente, et illa prosequente ad ea, quae irrationabiliter ignorat, rationabiliter proficiat. In quo tamen si quid dixero, quod major non monstret auctoritas, sic volo accipi: ut quamvis ex rationibus, quae mihi videbuntur, quasi necessarium concludatur; non ob hoc tamen omnino necessarium, sed tantum sic interim videri posse [1]) dicatur. Facili est igitur ut aliquis sic secum tacitus dicat: cum tam innumerabilia bona sunt, quorum tam multam diversitatem et sensibus corporeis experimur, et ratione mentis discernimus; est ne credendum, esse unum aliquid, per quod unum sint bona quaecumque bona sunt: an sunt bona alia per aliud? [2]) Certissimum quidem, et omnibus est volentibus advertere perspicuum, quia quaecunque dicuntur aliquid, ita ut ad invicem magis, aut minus, aut aequaliter dicantur; per aliquid dicuntur, quod non aliud et aliud, sed idem intelligitur in diversis, sive in illis aequaliter, sive inaequaliter consideretur. Nam quaecumque justa dicuntur ad invicem, sive

---

1) *Sic interim videri posse*, esse probabile.

2) *An sint bona alia per aliud*, an sint alia per hoc, alia per aliquid aliud bona, et non omnia per unum atque idem bona.

pariter, sive magis vel minus, non possunt intelligi justa nisi per justitiam, quae non est aliud et aliud in diversis. Ergo cum certum sit, quod omnia bona, si ad invicem conferantur, aut aequaliter aut inaequaliter sint bona: necesse est ut omnia sint per aliquid bona, quod intelligitur idem in diversis bonis, licet aliquando videantur bona dici alia per aliud. Per aliud enim videtur dici bonus equus, quia fortis est: et per aliud bonus equus, quia velox est. Cum enim videatur dici bonus per fortitudinem, et bonus per velocitatem: non tamen idem videtur esse velocitas et fortitudo. Verum si equus, quia est fortis et velox, idcirco bonus est: quomodo fortis et velox latro malus est? Potius igitur quemadmodum fortis et velox latro ideo malus est, quia noxius est: ita fortis et velox equus idcirco bonus est, quia utilis est. Et quidem nihil solet putari bonum, nisi aut propter utilitatem aliquam, ut bona dicitur salus, et quae saluti prosunt: aut propter quamlibet honestatem, sicut pulcritudo aestimatur bona, et quae pulcritudinem juvant. Sed quoniam jam perspecta ratio nullo potest dissolvi pacto, necesse est omne quoque utile, vel honestum, si vere bona sunt, per idipsum esse bona, per quod necesse est cuncta esse

bona, quidquid illud sit. Quis autem dubitet illud ipsum, per quod cuncta sunt bona, esse magnum bonum? Illud igitur est bonum per seipsum: quoniam omne bonum est per ipsum. Ergo consequitur, ut omnia alia bona sint per aliud, quam quod ipsa sunt: et ipsum solum per seipsum. At nullum bonum quod per aliud est, est aequale, aut majus eo bono, quod per se est bonum. Illud itaque solum est summe bonum, quod solum est per se bonum. Id enim summum est, quod sic supereminet aliis, ut nec par habeat, nec praestantius. Sed quod est summe bonum, est etiam summe magnum. Est igitur unum aliquid summe magnum et summe bonum, id est, summum omnium quae sunt. [1])

CAPUT II.

De eadem re.

Sicut est unum aliquid summe bonum, quia cuncta bona per unum aliquid sunt, quod est bonum per se: ita existit unum aliquid summe magnum; quia quaecunque magna sunt, per unum aliquid magna sunt, quod magnum est per seipsum. Magnum intelligo, non spatio, ut est corpus; sed sapientia, quod melius et dignius est.

---

1) Hoc idem argumentum proponit s. Thomas 1. p. q. 2. a. 3.

Quemadmodum autem inventum est aliquid esse summe bonum: quoniam cuncta bona per unum aliquid sunt bona, quod est bonum per seipsum: sic ex necessitate colligitur aliquid esse summe magnum, quoniam quaecumque magna sunt, per unum aliquid magna sunt, quod magnum est per seipsum. Dico autem non magnum spatio, ut est corpus aliquod: sed quod quanto majus, tanto melius est, aut dignius, ut est sapientia. Et quoniam non potest esse summe magnum, nisi id quod est summe bonum: necesse est aliquid esse maximum et optimum, id est, summum omnium quae sunt.

CAPUT III.

Quod sit quaedam natura, per quam est, quidquid est, et quae per se est, et est summum omnium quae sunt.

Omne quod est, aut per aliquid, aut per nihil: Non per nihil: Ergo per aliquid est. Illud autem per quod cuncta sunt, aut est unum, aut plura: si plura: haec plura sunt singula per se; et ita est una ratio seu vis qua plura haec habent ut sint per se. Ergo est unum aliquid per quod sunt quaecunque sunt: et illud solum est per se. Nulla enim, neque ea quae referuntur, neque ipsae relationes, sunt per invicem. At quod per aliud est, minus est eo quod per se est. Est igitur unum aliquid quod

solum maxime et summe omnium est, summeque bonum et summe magnum existit; utpote per quod est, quidquid bonum et magnum et aliquid est.

Denique non solum omnia bona per idem aliquid sunt bona, et omnia magna per idem aliquid sunt magna; sed quidquid est, per unum aliquid videtur esse. ·Omne namque quod est, aut est per aliquid, aut per nihil. Sed nihil est per nihil. Non enim vel cogitari potest, ut sit aliquid non per aliquid. Quidquid igitur est, non nisi per aliquid est. Quod cum ita sit; aut est unum, aut sunt plura, per quae sunt cuncta quae sunt. Sed si sunt plura, aut ipsa referuntur ad unum aliquid, per quod sunt: aut eadem plura singula sunt per se: aut ipsa per se invicem sunt. At si plura ipsa sunt per unum, jam non sunt omnia per plura: sed potius per illud unum, per quod haec plura sunt. Si vero ipsa plura singula sunt per se [1]), utique est una aliqua vis, vel na-

---

1) *Si vero ipsa plura singula sunt per se etc.* Si vero admittimus plura, quae non sint per aliud, sed per se, eo ipso in hoc *esse per se* conveniunt; hoc ergo in singulis reperitur, ac pro numero individuorum multiplicatur, proinde illud participant ac propterea „utique est una aliqua vis vel natura existendi per se, qua (i.e. cujus participatione) habent, ut per se sint." Per hanc ergo unam naturam

tura existendi per se, qua habent ut per se sint. Non est autem dubium, quod per idipsum unum sint, per quod habent, ut sint per se. Verius ergo per ipsum unum cuncta sunt, quam per plura, quae sine eo uno esse non possunt: ut vero plura per se invicem sint, nulla patitur ratio: quoniam irrationalis cogitatio est, ut aliqua res sit per illud, cui dat esse; nam nec ipsa relativa sic sunt per se invicem. Nam cum dominus et servus referantur ad invicem, et ipsi homines qui referuntur, omnino non sunt per invicem: et ipsae relationes quibus referuntur, non omnino sunt per se invicem, quia eaedem sunt per subjecta [1]. Cum itaque veritas omnimodo

---

potius seu ultimato omnia erunt, non per illa plura, quae quamvis per se esse videantur, participatione hujus unius naturae sunt, quod sunt. Cf. c. 4.

1) *Eaedem sunt per subjecta.* Quamvis res relatae concipi nequeant, quin se mutuo includant, tamen idcirco se mutuo non producunt. Servus enim v. gr. (res relata) neque formaliter neque effective producit dominum, quamvis dominus sine servo concipi nequeat: neque servitus (ipsa relatio) efficit dominium, sed constituit hominem formaliter servum; hae relationes non se mutuo efficiunt, sed resultant seu consequuntur ex ipsis subjectis (quae etiam se mutuo non producunt), quae ad invicem referuntur, *eaedem sunt per subjecta.*

excludat plura esse, per quae cuncta sunt: necesse est unum illud esse, per quod sunt cuncta quae sunt. Quoniam ergo cuncta quae sunt, sunt per ipsum unum: procul dubio et ipsum unum est per seipsum. Quaecumque igitur alia sunt per aliud, et ipsum solum per seipsum. At quidquid est per aliud, minus est quam illud, per quod cuncta sunt alia, et quod solum est per se. Quare illud quod est per se, maxime omnium est. Est igitur unum aliquid, quod solum maxime et summe omnium est, quod autem maxime omnium est, et per quod est quidquid est bonum, vel magnum, et omnino quidquid aliquid est; id necesse est esse summe bonum, et summe magnum, et summum omnium quae sunt. Quare est aliquid quod sive essentia, sive substantia, sive natura dicatur, optimum et maximum est, et summum omnium quae sunt.

CAPUT IV.

De eadem re.

Non omnes naturae sunt pares dignitate; sed aliae aliis sunt meliores. Ergo una datur quae ceteris sic supereminet, ut non habeat se superiorem: alioquin naturarum multitudo nullo fine clauderetur; quod est absurdum. Superior autem natura aut est sola, aut plures sunt aequales. Si plures, aequales non

sunt, nisi per aliquid idem quod ipsa sit earum essentia: si enim per aliud essent aequales, essent illo minores; nec proinde summa essent, ac ceteris superiores. Est igitur una quaedam natura seu essentia, quae est summum omnium quae sunt; quae per se bona et magna; quae per se est id quod ipsa est, et per quam est quidquid aut bonum, aut magnum, aut aliquid est.

Amplius: si quis intendat rerum naturas, velit, nolit, sentit non eas omnes contineri una dignitatis paritate; sed quasdam earum distingui graduum imparitate. Qui enim dubitat, quod in natura sua ligno melior sit equus, et equo praestantior homo, is profecto non est dicendus homo. Cum igitur naturarum aliae aliis negari non possint meliores, nihilominus persuadet ratio aliquam in eis sic supereminere, ut non habeat se superiorem. Si enim hujusmodi graduum distinctio sic est infinita, ut nullus sit ibi gradus superior, quo superior alius non inveniatur; ad hoc ratio deducitur, ut ipsarum multitudo naturarum nullo fine claudatur. Hoc autem nemo non putat absurdum, nisi qui nimis est absurdus. Est igitur ex necessitate aliqua natura, quae sic est alicui vel aliquibus superior, ut nulla sit, cui ordinetur inferior [1]. Haec vero natura quae talis est, aut sola est,

1) *Ut nulla sit, cui ordinetur inferior*, quae ordine, gradu, perfectione sit inferior, minor.

aut plures hujusmodi et aequales sunt: verum si plures et aequales, cum aequales esse non possint per diversa quaedam, sed per idem aliquid; illud unum, per quod aequaliter tam magnae sunt, aut est idipsum quod ipsae sunt, id est ipsa rerum essentia, aut aliud quam quod ipsae sunt. Sed si nihil est aliud quam ipsa earum essentia: sicut earum essentiae non sunt plures, sed una; ita et naturae non sunt plures [1]), sed una.

---

1) *Ita et naturae non sunt plures.* Quamvis pluribus rationibus possit demonstrari, non posse admitti duo summa seu Deum esse necessario unum (Cf. D'Aguirre theol. s. Anselmi disp. 18. in Monolog s. 8), tamen et haec, quamvis eam s. doctor tantum innuat, idem evincit. Quaerit ipse, utrum si plura admittantur summa aequalia, illud unum, per quod aequalia sunt, sit ipsa earum essentia, an aliquid aliud, quam quod ipsae sunt. In hoc casu liquet, ea non esse summa, ut mox clare ostendit. Quod si sunt aequalia, quia unam eandemque habent essentiam, quae ab ipsis non distinguitur: tunc ipsa essentia est earum esse: et quia essentia est una, unum erit esse, seu non plura erunt individua. Neque dicatur essentias multiplicari posse pro numero individuorum, sicut in hominibus, licet eadem specie sit natura tot in individuis, tamen naturae humanae re existunt, quot individua. Hoc enim verum est, si essentia non est suum esse. Eo ipso quod homo non sit ipsa humanitas, plures homines existere possunt: si ipsa humanitas existeret, quia homo esset, ipsa humanitas, unus tantum foret homo.

Idem namque naturam hic intelligo, quod essentiam. Si vero id, per quod plures ipsae naturae tam magnae sunt, aliud est quam quod ipsae sunt: pro certo minores sunt, quam id, per quod magnae sunt. Quidquid enim per aliud est magnum, minus est quam id, per quod est magnum. Quare non sunt sic magnae, ut illis nihil aliud sit majus. Quod si nec per hoc quod sunt, nec per aliud possibile est tales esse plures naturas, quibus nihil sit praestantius; nullo modo possunt esse naturae plures hujusmodi. Restat igitur, unam et solam naturam aliquam esse, quae sic est aliis superior, ut nulli sit inferior: sed quod tale est, maximum et optimum est omnium, quae sunt. Est igitur quaedam natura, quae est summum omnium quae sunt. Hoc autem esse non postet, nisi ipsa sit per se id quod est; et cuncta quae sunt, sint per ipsam id, quod sunt. Nam cum paulo ante ratio docuerit id, quod per se est, et per quod alia cuncta sunt, esse summum omnium existentium: aut e converso id quod est summum, est per se, et cuncta alia per illud; aut erunt plura summa. Sed plura summa non esse, manifestum est. Quare est quaedam natura, vel substantia, vel essentia, quae est per se bona et magna, et per se est id,

quod est, et per quam est quidquid vere aut bonum, aut magnum, aut aliquid est, et quae est summum bonum, summum magnum, summum ens sive subsistens, id est, summum omnium quae sunt.

CAPUT V.

Quod sicut illa est per se, et alia per illam: ita illa sit ex se, et alia ex illa.

Quoniam itaque placet quod inventum est: juvat indagare utrum haec ipsa natura, et cuncta quae aliquid sunt, non sint nisi ex ipsa, quemadmodum non sunt nisi per ipsam. Sed liquet posse dici, quia quod est ex aliquo, est etiam per id ipsum: et quod est per aliquid, est etiam ex eo ipso: quemadmodum quod est ex materia et per artificem, potest etiam dici esse per materiam, et ex artifice; quoniam per utrumque et ex utroque, id est ab utroque habet ut sit, quamvis aliter sit per materiam et ex materia, quam per artificem et ex artifice. Consequitur ergo, ut quomodo cuncta quae sunt, per summam naturam sunt id quod sunt; et ideo illa est per se ipsam, alia vero per aliud: ita omnia quae sunt, sint ex eadem summa natura; et idcirco illa sit ex seipsa, alia autem ex illa.

CAPUT VI.

Quod illa non sit ulla juvante causa ducta ad esse; nec tamen sit per nihil, aut ex nihilo: et quomodo intelligi possit esse per se, et ex se.

Quomodo summa natura per se esse dicenda est? Quidquid enim per aliquid est, aut per efficiens, aut per materiam, aut per instrumentum esse videtur. Quod autem aliquo ex his modis est, per aliud est, et proinde minus eo per quod habet ut sit: summa vero natura nec per aliud est; nec minor aut posterior seipsa, aut aliqua re. Ergo summa natura nec a se nec ab alio fieri potest; nec ipsa sibi, aut aliquid aliud materia fuit, unde fieret; aut aliqua res ipsam, ut esset, adjuvit. Sed nec intelligi potest, ut quod aliquid est, sit per nihil. Si igitur summa natura est ex nihilo; aut per se, aut per aliud est ex nihilo. Non per se; alioquin ipsa esset seipsa prior: Non per aliud: alioquin ipsa non esset summa, sed inferior eo per quod est. Deinde si summa natura per aliquid est ex nihilo, id quod causa tanti boni fuit, magnum bonum est. Nullum autem bonum intelligi potest ante illud bonum, sine quo nihil est bonum, hoc est, ante summam naturam. Ergo nec intelligi potest res ulla praecedere, per quam summa natura sit ex nihilo. Item: si haec est aliquid ex nihilo, aut per nihil, vel ipsa non est ex se et per se; vel ipsa est nihil. Ergo ipsa nullatenus est per nihil, aut ex nihilo, sed ipsa per se et ex seipsa est; eo modo quo lux lucere, et lucens esse per seipsam, et ex seipsa intelligitur.

Quoniam igitur non semper habet eundem

sensum quod dicitur esse per ăliquid, aut esse ex aliquo: quaerendem est diligentius quomodo per summam naturam, vel ex ipsa sint omnia quae sunt: et quoniam id quod est per seipsum, et id quod est per aliud, non eandem suscipiunt existendi rationem, prius separatim videamus de ipsa summa natura, quaę per se est; postea de his, quae per aliud sunt. Cum igitur constet, quia illa est per seipsam quidquid est, et omnia alia sunt per illam id quod sunt, quomodo ipsa est per se? Quod enim dicitur esse per aliquid, videtur esse aut per efficiens, aut per materiam, aut per aliquod aliud adjumentum, velut per instrumentum. Sed quidquid aliquo ex his tribus modis est, per aliud est, et posterius, et aliquo modo minus est eo, per quod habet ut sit: at summa natura nullatenus est per aliud; nec est posterior, aut minor seipsa, aut aliqua alia re. Quare summa natura nec a se, nec ab alio fieri potuit; nec ipsa sibi, nec aliquid aliud illi materia, unde fieret, fuit; nec ipsa se aliquo modo, aut aliqua res ipsam, ut esset quod non erat, adjuvit. Quid igitur? Quod enim non est a quo faciente, aut ex qua materia, aut quibus adjumentis ad esse pervenerit, id videtur aut esse nihil, aut, si aliquid est, per nihil esse, et ex nihilo.

Quae licet ex iis, quae rationis luce de summa jam animadverti substantia, putem nullatenus in illam posse cadere; non tamen negligam hujus rei probationem contexere. Quoniam namque ad magnum et delectabile quiddam me subito perduxit haec mea meditatio, nullam vel simplicem, penequе fatuam objectionem mihi disputanti occurrentem negligendo volo praeterire: quatenus et ego nihil ambiguum in praecedentibus relinquens, certior valeam ad sequentia procedere; et si forte cui, quod speculor, persuadere voluero, omni vel modico remoto obstaculo, quilibet tardus intellectus ad audita facile possit accedere. Quod igitur illa natura, sine qua nulla est natura, sit nihil, tam falsum est, quam absurdum erit si dicatur, quidquid est nihil esse: per nihil vero non est, quia nullo modo intelligi potest, ut quod aliquid est, sit per nihil. At si quo modo est ex nihilo, aut per se, aut per aliud, aut per nihil est ex nihilo: sed constat quia nullo modo aliquid est per nihil. Si igitur est aliquo modo ex nihilo, aut per se, aut per aliud est ex nihilo. Per se autem nihil potest esse ex nihilo: quia si quid est ex nihilo per aliquid, necesse est ut id, per quod est, prius sit. Quoniam igitur haec essentia prior seipsa non est, nullo modo

est ex nihilo per se. At si dicitur per aliquam naturam aliam extitisse ex nihilo, non est summa omnium, sed aliqua inferior: nec est per se hoc quod est, sed per aliud. Item: si per aliquid est ipsa ex nihilo; id, per quod est, magnum bonum fuit, cum causa boni fuit. At nullum bonum potest intelligi ante illud bonum, sine quo nihil est bonum: hoc autem bonum, sine quo nullum est bonum, satis liquet, hanc esse summam naturam, de qua agitur. Quare res nulla vel intellectu praecessit, per quam ista ex nihilo esset. Denique si haec ipsa natura est aliquid aut per nihil aut ex nihilo, proculdubio aut ipsa non est per se et ex se quidquid est, aut dicitur ipsa nihil; quod utrumque superfluum est exponere quam falsum sit. Licet igitur summa substantia non sit per aliquid efficiens, aut ex aliqua materia, nec aliquibus adjuta sit causis, ut ad esse perduceretur: nullatenus tamen est per nihil, aut ex nihilo; quia per seipsam, et ex seipsa est quidquid est. Quomodo ergo tandem esse intelligenda est per se et ex se; sic nec ipsa se fecit, nec ipsa sibi materia extitit, nec ipsa se quolibet modo, ut quod non erat esset, adjuvit: nisi forte eo modo intelligendum videtur, quo dicitur quia lux lucet, vel lucens est per seipsam

et ex seipsa. Quemadmodum enim sese habent ad invicem lux, et lucere, et lucens: sic sunt ad se invicem essentia, esse et ens, hoc est, existens sive subsistens. Ergo summa essentia, et summe esse, et summe ens, id est, summe existens, sive summe subsistens non dissimiliter [1]) sibi convenient, quam lux, et lucere, et lucens.

CAPUT VII.

Quomodo alia omnia sint per illam, et ex illa.

Utrum cuncta sint per summam illam naturam, ut causam efficientem, vel ex illa, tanquam ex materia: hic inquiritur. Quatuor elementa sine suis formis,

---

1.) *Non dissimiliter.* Advertit tamen D'Aguirre disp. 18. sect. 4. n. 48: „In exemplis ejusmodi non est quaerenda exactio sive identitas, sed aliqualis proportio similitudove. Ea vero inter lucem solis et naturam divinam solum in eo sita est, ut quemadmodum ens divinum independenter ab omni alio ente existit, quoniam est primum ens et fons ceterorum entium: ita etiam lux solis independenter ab omni alia luce materiali luceat, quoniam est prima lux materialis et fons ceterarum. Hoc igitur sensu dicitur lux solis lucere a seipsa et per seipsam, quia supposita productione sui et existentia a Deo libere praestita exigit per propriam naturam lucere independenter ab omni alia luce, tamquam prima et praecipua in genere lucis materialis. Rursus similitudo sita est in eo, ut quemadmodum ens divinum non ex

quas conspicimus in rebus formatis, intelligi possunt. Haec informis seu confusa eorum natura unde est? 1. si ex aliqua materia est: vel est ex summa natura, vel ex seipsa, vel ex aliqua tertia essentia, quae nulla est. Non ex se; tum quia haec non per se, sed per aliud est; tum quia cum nihil sit posterius seipso, nihil est materialiter ex seipso: non ex materia summae naturae; alioquin ex ipsa aliquid minus ipsa fieret, et proinde ipsa mutaretur et corrumperetur: quod nefas est dicere. 2. non est bonum, per quod mutatur, vel corrumpitur summum bonum. At quidquid est, per summam essentiam est. Ergo si quid est ex summi boni materia, per summam essentiam corrumpitur et mutatur summum bonum. Et ita summum bonum nullatenus est bonum quod est inconveniens. Ergo nulla minor natura es materialiter ex summa natura. Ergo elementorı essentia ex nulla materia est. Ergo summa essen' tantam rerum molem sola per seipsam produxit,t nihilo.

a

Restat nunc de rerum earum universitat. quae per aliud sunt, discutere quomodo sin. per summam substantiam, utrum quia ipsa fecit universa, aut quia materia fuit univer-

---

accidenti, sed ab intima exigentia habet exsistere, ita etiam lux omnis non ex accidenti instar aeris vel alterius corporis diaphani, sed juxta exigentiam propriae naturae habet lucere, sicuti et corporibus gravibus competit ab intrinseco moveri deorsum et levibus sursum. Sic igitur accipienda est illa comparatio aut similitudo lucis.

sorum. Non enim opus est quaerere utrum ideo sint universa per ipsam, quia alio faciente, aut alia materia existente, illa tantum quolibet modo, ut res omnes essent, adjuverit: cum repugnet his quae jam supra patuerunt, si secundo loco, et non principaliter sint per ipsam, quaecunque sunt. Primum itaque mihi quaerendum esse puto, utrum universitas rerum, quae per aliud sunt, sit ex aliqua materia. Non autem dubito, omnem hanc mundi molem, cum partibus suis, sicut videmus, formatam, constare ex terra et aqua et aere et igne: quae scilicet quatuor elementa aliquo modo intelligi possunt sine his formis, quas conspicimus in rebus formatis, ut eorum informis, aut etiam confusa natura videatur esse materia omnium corporum suis formis discretorum; non, inquam, hoc dubito: sed quaero, unde haec ipsa, quam dixi, mundanae molis materia sit. Nam si hujus materiae est aliqua materia, illa verius est corporeae universitatis materia. Si igitur universitas rerum, seu visibilium, seu invisibilium est ex aliqua materia; profecto non solum non potest esse, sed nec dici potest esse ex alia materia, quam ex summa natura, aut ex se ipsa, aut ex aliqua tertia essentia; quae utique nulla est. Quippe nihil omnino

vel cogitari potest esse, praeter illud summum omnium, quod est per seipsum, et universitatem eorum, quae non per se, sed per idem summum sunt: quare quod nullo modo aliquid est, nullius rei materia est. Ex sua vero natura rerum universitas, quae per se non est, esse non potest: quoniam si hoc esset, aliquo modo esset per se et per aliud, quam per id, per quod sunt cuncta; et non esset solum id, per quod cuncta sunt: quae omnia sunt falsa. Item, omne quod ex materia est, ex alio est [1]), et posterius est eo; quoniam igitur nihil est aliud a seipso, vel posterius seipso; consequitur ut nihil sit materialiter ex seipso. At si ex summae naturae materia potest esse aliquid minus ipsa, summum bonum mutari et corrumpi potest: quod nefas est dicere. Quapropter, quoniam omne quod aliud est quam ipsa, minus est ipsa;

---

1) *Ex alio est.* Eo ipso quod aliqua res fit ex materia, distinguitur ea res a materia, nam materia non est ipsa res, alioquin haec non debuisset fieri: sed ex materia eatenus fit res, quatenus ea mutatur, formatur, in se alias atque alias recipit qualitates et formas: hinc patet quod universum (quatenus est mundus ordinatus, κόσμος) non potuerit fieri ex se ipso, sed ex materia nondum in ordinem redacta, quae proinde nondum dici poterat κόσμος.

impossibile est aliquid aliud hoc modo esse ex ipsa. Amplius: dubium non est, quia nullatenus est bonum, per quod mutatur, vel corrumpitur summum bonum. Quod si qua minor natura est ex summi boni materia: cum nihil sit undecumque nisi per summam essentiam; mutatur et corrumpitur summum bonum per ipsam: quare summa essentia, quae est ipsum summum bonum, nullatenus est bonum; quod est inconveniens. Nulla igitur minor natura materialiter est ex summa natura. Cum igitur eorum essentiam, quae per aliud sunt, constet non esse velut ex materia ex summa essentia, nec ex se, nec ex alio: manifestum est quia ex nulla materia est. Quare, quoniam quidquid est, per summam essentiam est: nec per ipsam aliquid aliud esse potest, nisi ea aut faciente, aut materia existente [1]): consequitur de necessitate, ut

1) *Aut materia existente.* Infert modo, Deum esse universi causam efficientem, et quidem ex nihilo. Etenim cum jam demonstratum sit in praecedentibus, summam naturam sive ens a se esse causam, ex qua cetera omnia procedunt, necessarium est, ut omnia ex illa procedant sive tamquam ex efficiente sive tamquam ex materiali; neque enim aliquid dicitur esse aut procedere ex aliquo, nisi vel in genere causae materialis vel efficientis. Atqui materia communis rerum et res ipsae non sunt ex Deo tamquam materiali causa, ut probatum

praeter eam nihil sit, nisi ea faciente; et quoniam nihil aliud est vel fuit, nisi illa, et quae facta sunt ab illa; nihil omnino facere potuit per aliud, vel instrumentum, vel adjumentum, quam per seipsam. At omne quod fecit, sine dubio aut fecit ex aliquo, velut ex materia; aut ex nihilo. Quoniam igitur certissime patet, quia essentia omnium, quae praeter summam essentiam sunt, ab eadem summa essentia facta est; et quia ex nulla materia est: proculdubio nihil apertius, quam quia illa summa essentia tantam rerum molem, tam numerosam multitudinem, tam formose formatam, tam ordinate variatam, tam convenienter diversam, sola per seipsam produxit ex nihilo.

CAPUT VIII.

Quomodo intelligendum sit, omnia fecit ex nihilo.

Ipsum nihil non potest esse causa alicujus quod est: et vox omnium est, nihil de nihilo. Unde videtur quod quidquid fit, fiat ex aliquo. Quod si verum est, corruunt omnia, quae supra posita sunt de summa essentia, quod omnia fecit ex nihilo. Tribus quidem modis substantia dici potest facta ex nihilo. 1. ita

---

est. Ergo dumtaxat sunt vel procedunt ex ipsa tamquam ex causa efficiente. Cf. D'Aguirre disp. 14. sect. 1. n. 12.

ut penitus non facta intelligatur: sic de tacente dicitur, de nihilo loquitur. 2. cum sic facta ex nihilo, quasi ex aliquo significatur: et haec significatio semper est falsa. 3. cum sic facta ex nihilo dicitur, ut facta non ex aliquo intelligatur. Eo sensu cuncta, praeter summam essentiam, facta ex nihilo dicuntur: hoc est, quae prius nihil erant, nunc sunt aliquid: sicut quis dicitur dives fieri ex paupere; sanus, ex infirmitate. Et hic est sensus, qui pauper vel aeger erat, nunc est dives vel sanus.

Sed occurrit quaedem dubitatio de nihilo. Nam ex quocunque fit aliquid, id causa est ejus quod ex se fit: et omnis causa necesse est aliquod ad essentiam effecti praebeat adjumentum. Quod sic omnes tenent experimento, ut etiam nulli rapiatur contendendo, et vix ulli surripiatur decipiendo. Si ergo factum est ex nihilo aliquid; ipsum nihil fuit causa ejus, quod ex ipso factum est. Sed quomodo id quod nullum habebat esse, adjuvit aliquid ut perveniret ad esse? Si autem nullum adjumentum de nihilo provenit ad aliquid; cui aut qualiter persuadeatur quia ex nihilo aliquid efficiatur? Praeterea, nihil aut significat aliquid, aut non significat aliquid. Sed si nihil est aliquid, quaecunque facta sunt ex nihilo, facta sunt ex aliquo. Si vero nihil non est aliquid: quoniam intelligi non potest, ut ex eo quod penitus non est, fiat ali-

quid; nihil fit ex nihilo: sicut vox omnium est, quia nihil de nihilo. Unde videtur consequi ut quidquid fit, fiat ex aliquo: aut enim fit de aliquo, aut de nihilo. Sive igitur nihil sit aliquid; sive nihil non sit aliquid: consequi videtur, ut quidquid factum est, factum sit ex aliquo. Quod si verum esse ponitur, omnibus, quae supra disposita sunt [1]), opponitur. Unde quoniam quod erat nihil, aliquid erit; id quod maxime aliquid erat, nihil erit. Ex eo namquae quod quandam substantiam maxime omnium existentem inveneram, ad hoc ut omnia alia sic facta essent ab ea, ut nihil esset unde facta essent, ratiocinando perveneram. Quare si illud unde facta sunt, quod putabam esse nihil, est aliquid: quidquid inventum aestimabam de summa essentia, est nihil [2]). Quid igitur intelligendum est de nihilo? nam nihil quod videam posse objici, vel pene fatuum, jam statui in hac meditatione negligere. Tribus itaque, ut puto, modis, quod ad praesentis impedimenti sufficit expedimentum, exponi potest, si qua substantia dicitur esse facta ex nihilo. Unus

1) *Disposita.* Legendum videtur *disputata*, vel saltem hoc sensu vox illa est accipienda.

2) *Est nihil,* quia scil. omnia, quae disputata sunt, probabuntur falsa.

quidem modus est, quo volumus intelligi, penitus non esse factum quod dicitur ex nihilo esse: cui simile est, cum quaerenti de tacente, unde loquatur, respondetur, de nihilo; id est, non loquitur. Secundum quem modum de ipsa summa essentia, et de eo, quod penitus nec fuit, nec est, quaerenti unde factum sit, recte responderi potest, de nihilo, id est, nequaqam factum est: qui sensus de nullo eorum, quae facta sunt, intelligi potest. Alia significatio est, quae dici quidem potest, vera tamen esse non potest: ut, si dicatur aliquid sic esse factum ex nihilo, ut ex ipso nihilo [1], id est, ex eo quod penitus non est, factum sit: quasi ipsum nihil sit aliquid existens, ex quo possit aliquid fieri: quod quoniam semper falsum est; quoties esse ponitur, impossibilis inconvenientia consequitur. Tertia interpretatio, qua dicitur aliquid esse factum de nihilo, est cum intelligimus esse quidem factum; sed non esse aliquid, unde sit factum. Per similem significationem dici videtur, cum homo contristatus sine causa, dicitur contristatus de nihilo. Secundum igitur hunc sensum si intelligatur quod supra conclusum est, quia praeter summam essentiam

1 *Ut ex ipso nihilo* tamquam ex causa materiali.

cuncta, quae sunt ab eadem, ex nihilo facta sunt, id est, non ex aliquo: sicut ipsa conclusio praecedentia convenienter consequetur, ita ex eadem conclusione nihil inconveniens subsequetur: quamvis non inconvenienter et sine omni repugnantia, ea quae facta sunt a creatrice substantia dici possint esse ex nihilo facta; eo modo quo dici solet dives factus ex paupere, et recepisse quis sanitatem ex aegritudine; id est, qui prius pauper erat, nunc est dives, quod antea non erat; et qui prius habebat aegritudinem, nunc habet sanitatem, quam antea non habebat. Hoc igitur modo non inconvenienter intelligi potest, si dicatur creatrix essentia universa fecisse de nihilo, sive quod universa per illam facta sunt de nihilo: id est, quae prius nihil erant, nunc sunt aliquid. Hac ipsa quippe voce qua dicitur, quia illa fecit, sive, quia ista facta sunt; intelligitur, quia cum illa fecit, aliquid fecit; et cum ista facta sunt, non nisi aliquid facta sunt. Sic enim aspicientes aliquem de valde humili fortuna multis opibus honoribusve ab alioquo exaltatum, dicimus: ecce ille fecit istum de nihilo, aut factus est ille ab isto de nihilo: id est, ipse qui prius quasi nihilum reputabatur, nunc illo faciente vere aliquid aestimatur.

CAPUT IX.

Quod ea quae facta sunt ex nihilo, non nihil erant antequam fierent, quantum ad rationem facientis.

Nihil rationabiliter ab aliquo fit, nisi in ipso praecedat rei faciendae forma, erat igitur in ratione summae naturae quid, aut qualia, aut quomodo futura essent universa, priusquam fierent. Ergo antequam essent, non erant nihil; nec ex nihilo sunt, quando sunt, quantum ad rationem facientis.

Verum videor mihi videre quiddam, quod non negligenter discernere cogit, secundum quid ea quae facta sunt, antequam fierent, dici possint fuisse nihil. Nullo namque pacto fieri potest aliquid rationabiliter ab aliquo, nisi in facientis ratione praecedat aliquod rei faciendae quasi exemplum, sive (ut aptius dicitur) forma vel similitudo, aut regula. Patet itaque quoniam priusquam fierent universa, erat in ratione summae naturae quid, aut qualia, aut quomodo futura essent: quare cum ea quae facta sunt, clarum sit nihil fuisse antequam fierent, quantum ad hoc, quia non erant quod nunc sunt, nec erat ex quo fierent; non tamen nihil erant, quantum ad rationem facientis, per quam et secundum quam fierent.

CAPUT X.

Quod illa ratio sit quaedam rerum locutio, sicut faber dicit prius apud se quod facturus est.

Forma rerum in mente divina est earum quaedam in ipsa ratione locutio. Sic faber opus, quod facturus est, intra se dicit. Rem unam autem tripliciter loqui possumus. 1. sensibiliter, sensibilibus signis utendo. 2. insensibiliter, haec signa insensibiliter intra nos cogitando. 3. nec sensibiliter nec insensibiliter, non signa sed res ipsas mente dicendo. His tribus locutionis generibus singula verba conveniunt. Tertiae locutionis verba sunt naturalia, et proinde eadem apud omnes. Haec ubi sunt, nullum aliud verbum est necessarium ad rem cognoscendam: et ubi haec esse non possunt, omne aliud verbum est inutile ad rem demonstrandam. Verba naturalia sunt veriora, quia rebus sunt magis similia. Unde verbum naturale est maxime proprium et principale rei verbum. Haec ergo locutio fuit, qua summa essentia dixit omnia, antequam essent, ut per illam fierent.

Illa autem forma rerum, quae in ejus ratione res creandas praecedebat, quid aliud est, quam rerum quaedam in ipsa ratione locutio; veluti cum faber facturus aliquod suae artis opus, prius illud intra se dicit mentis conceptione? Mentis autem sive rationis locutionem hic intelligo, non cum voces rerum significativae cogitantur; sed cum res ipsae,

vel futurae, vel jam existentes acie cogitationis in mente conspiciuntur [1]). Frequenti namque usu cognoscitur, quia rem unam tripliciter loqui possumus. Aut enim res loquimur signis sensibilibus, id est, quae sensibus corporeis sentiri possunt, sensibiliter utendo; aut eadem signa, quae foris sensibilia sunt, intra nos insensibiliter cogitando; aut nec sensibiliter, nec insensibiliter his signis utendo; sed res ipsas, vel corporum imaginatione, vel rationis intellectu, pro rerum

---

1) *Conspiciuntur*, haud improbabiliter legendum *concipiuntur*. Ceterum haec expressa sunt ad doctrinam s. Augustini, qui tract. 1. in Joan. n. 17. ita disserit: „Faber facit arcam. Primo in arte habet arcam: si *enim* in arte arcam non haberet, non esset unde fabricando illam proferret. Sed arca sic est in arte, ut non arca ipsa sit, quae videtur oculis. In arte invisibiliter est: in opere visibiliter erit . . . Attendite ergo arcam in arte et arcam in opere. Arca in opere non est vita: arca in arte vita est, quia vivit anima artificis, ubi sunt ista omnia, antequam proferantur. Sic ergo fratres carissimi, quia sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, secundum artem continet omnia, antequam fabricet omnia; hinc quae fiunt per ipsam artem non continuo vita sunt, sed quidquid factum est, vita in illo est. Terram vides, est in arte terra. Coelum vides, est in arte coelum. Solem et lunam vides: sunt et ista in arte. Sed foris corpora sunt, in arte vita sunt.“

ipsarum diversitate, intus in nostra mente dicendo. Aliter namque hominem dico, cum hoc eum nomine, quod est homo, significo: aliter cum idem nomen tacens cogito: aliter cum eum ipsum hominem mens aut per corporis imaginem, aut per rationem intuetur; per corporis quidem imaginem, ut cum ejus sensibilem figuram imaginatur: per rationem vero, ut cum universalem ejus essentiam, quae est animal rationale mortale, cogitat. Hae vero tres loquendi varietates singulae verbis sui generis constant: sed illius, quam tertiam et ultimam posui, locutionis verba, cum de rebus non ignoratis sunt, naturalia sunt, et apud omnes gentes sunt eadem. Et quoniam omnia alia verba propter haec sunt inventa: ubi ista sunt, nullum aliud verbum est necessarium ad rem cognoscendam, et ubi ista esse non possunt, nullum aliud est utile ad rem ostendendam. Possunt etiam non absurde dici tanto veriora, quanto magis rebus, quarum sunt verba, similia sunt et eas expressius significant; exceptis namque rebus illis, quibus ipsis utimur pro nominibus suis ad easdem significandas, ut sunt quaedam voces, velut A vocalis, exceptis, inquam, his, nullum aliud verbum sic videtur rei simile, cujus est verbum, aut sic eam exprimit, quo-

modo illa similitudo, quae in acie mentis rem ipsam cogitantis exprimitur. Illud igitur jure dicendum est maxime proprium et principale rei verbum. Quapropter si nulla de qualibet re locutio tantum propinquat rei, quantum illa quae hujusmodi verbis constat; nec aliquid aliud tam simile rei vel futurae, vel jam existenti in ratione alicujus potest esse: non immerito videri potest apud summam substantiam talem rerum locutionem et fuisse, antequam essent, ut per eam fierent; et esse, cum facta sunt, ut per eam sciantur.

CAPUT XI.

Quod tamen multa sit in hac similitudine fabri dissimilitudo.

Summi Artificis et fabri dissimilitudo est. 1. in eo quod summus Artifex formam non aliunde compingat. 2. in eo quod summus Artifex nullam exigat materiam, ex qua praeconceptum opus perficiat. 3. in eo quod creatricis substantiae opera non sunt aliquid, nisi quod sunt per illam: quae vero a fabro fiunt, penitus non essent, nisi essent aliquid quod non sunt per ipsum.

Sed quamvis summam substantiam constet prius in se quasi dixisse cunctam creaturam, quam eam secundum eamdem et per eamdem suam intimam locutionem conderet: quemadmodum faber prius mente concipit quod po-

stea secundum mentis conceptionem opere perficit; multam tamen in hac similitudine intueor dissimilitudinem. Illa namque nihil omnino aliunde assumpsit, unde vel eorum quae factura erat, formam in se ipsa compingeret; vel ea ipsa, id quod sunt, perficeret: faber vero penitus nec mente potest aliquid corporeum concipere imaginando, nisi id quod, aut totum simul, aut per partes, ex aliquibus rebus aliquo modo jam didicit; nec opus mente conceptum perficere, si desit aut materia, aut aliquid sine quo opus praecogitatum fieri non possit: quamquam enim homo tale aliquod animal possit cogitando vel pingendo, quale nusquam sit, confingere; nequaquam tamen hoc facere valet, nisi componendo in eo partes, quas ex rebus alias cognitis in memoriam attraxit. Quare in hoc differunt ab invicem illae in creatrice substantia, et in fabro suorum operum faciendorum intimae locutiones; quod illa nec assumpta, nec adjuta aliunde, sed prima et sola causa sufficere potuit suo artifici ad suum opus perficiendum: ista vero nec prima, nec sola, nec sufficiens est ad suum incipiendum. Quapropter ea, quae pe illam creata sunt, omnino non sunt aliquid, quod non sunt per illam. Quae vero per istam fiunt, penitus non es-

sent, nisi essent aliquid quod non sunt per ipsam.

CAPUT XII.

Quod haec summae essentiae locutio sit summa essentia.

Summa substantia per semetipsam omnia fecit. Per naturalem autem et intimam locutionem omnia fecit. Ergo naturalis haec locutio est ipsa summa substantia.

Sed cum pariter ratione docente sit certum, quia quidquid summa substantia fecit, non fecit per aliud, quam per semetipsam: et quidquid fecit, per suam intimam locutionem fecit; sive singula singulis verbis, sive potius uno verbo simul omnia dicendo: quid magis necessarium videri potest, quam hanc summae essentiae locutionem non esse aliud, quam summam essentiam? Non igitur negligenter praetereundam hujus locutionis considerationem puto: sed priusquam de illa possit tractari, diligenter ejusdem summae substantiae proprietates aliquas studiose investigandas existimo.

CAPUT XIII.

Quod sicut omnia per summam essentiam facta sunt, ita vigeant per ipsam.

Sicut omnia quae sunt, per unum aliquid sunt,

quod solum est per seipsum: ita omnia per unum aliquid vigent, quod solum viget per seipsum. Ergo sicut nihil factum est nisi per creatricem essentiam; ita nihil viget nisi per eandem servatricem praesentiam.

Constat ergo per summam naturam esse factum, quidquid non est idem illi. Dubium autem non nisi irrationali menti esse potest, quod cuncta, quae facta sunt, eodem ipso sustinente vigent, et perseverant esse quamdiu sunt, quo faciente de nihilo habent esse quod sunt. Simili namque per omnia ratione, qua collectum est omnia, quae sunt, esse per unum aliquid, unde ipsum solum est per seipsum, et alia per aliud; simili, inquam, ratione potest probari quia quaecunque vigent per unum aliquid vigeant: unde illud solum viget per seipsum, et alia per aliud. Quod quoniam aliter esse non potest, nisi ut ea, quae sunt facta, per aliud vigeant; et id a quo facta sunt, vigeat per seipsum: necesse est ut sicut nihil factum est, nisi per creatricem praesentem essentiam; ita nihil vigeat, nisi per ejusdem servatricem praesentiam.

CAPUT XIV.

Quod illa sit in omnibus, et per omnia, et omnia sint ex illa, et per illam, et in illa.

Ex quo consequitur ut ubi ipsa non est, nihil sit.

Ubique igitur, et per omnia, et in omnibus est. Cum enim creatum nullatenus valeat exire creantis et foventis immensitatem: creans vero et fovens excedere possit omne quod creatum est: liquet quod summa essentia ipsa est, quae cuncta alia portat, superat, claudit, et penetrat; et ipsa in omnibus est, et per omnia; et ex ipsa, et per ipsam, et in ipsa sunt omnia.

Quod si ita est: imo quia ex necessitate sic est consequitur, ut ubi ipsa non est, nihil sit. Ubique igitur est, et per omnia, et in omnibus. At quoniam absurdum est, ut, scilicet, quemadmodum nullatenus aliquid creatum potest exire creantis et foventis immensitatem; sic creans et fovens nequaquam valeat aliquo modo excedere factorum universitatem; liquet, quoniam ipsa est, quae cuncta alia portat et superat, claudit et penetrat.[1])

---

1) Hanc Dei omnipraesentiam et immensitatem prae ceteris egregie expressit s. Gregorius M. Moral. l. 2. c. 12: „Ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia; et superior est per potentiam, et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem, interior per subtilitatem; sursum regens, deorsum continens, extra circumdans, interius penetrans. Nec alia ex parte superior, alia inferior: aut alia ex parte exterior, atque ex alia manet interior, sed unus idemque totus ubique praesidendo sustinens, sustinendo praesidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans.“ Qui-

Si igitur haec illis, quae superius sunt inventa, jungantur; eadem est quae in omnibus ést, et per omnia, et ex qua, et per quam, et in qua omnia.

CAPUT XV.

Quid possit, aut non possit de illa dici substantialiter.

Nullum in creatis relativum est substantiale illi de quo relative dicitur. Ergo quod de summa natura relative dicitur, v. g. quod major sit omnibus, non significat ejus essentiam. Ipsa enim per se, et non per aliud aut ad aliud est quidquid est. Praeter relativa quidquid est, aut ipsum melius est quam

---

bus similia habet Isidorus hispalensis Sent. l. 1. c. 2. Quod Hildebertus cenomanensis ep. pulchre hoc rythmo (de ss. Trinit. v. 8. ss. ap. Migne patrol. lat. 171, 1411., qui rythmus etiam Abaelardo adscriptus fuit) complectitur:

Super cuncta, subtus cuncta: extra cuncta, intra cuncta:
Intra cuncta nec inclusus: extra cuncta nec exclusus:
Super cuncta nec elatus: subter cuncta nec substratus.
Super totus praesidendo, subter totus sustinendo:
Extra totus complectendo, intra totus es implendo.
Intra nusquam (*al.* nunquam) coarctaris, extra nusquam (*al.* nunquam) dilataris:
Super nullo sustentaris, subter nullo fatigaris.

non ipsum, aut non ipsum in aliquo melius est quam ipsum. Ipsum non ipsum intelligitur, ut verum non-verum, corpus non corpus, et alia hujusmodi. Ipsum, ut sapiens, est simpliciter melius quam non ipsum, seu non sapiens. Non-ipsum, ut, non aurum, est in aliquo melius quam ipsum, sive aurum. Summum non est omnino et simpliciter melius, quam non summum: quia relativum est. Non summum non est in aliquo melius quam summum. Neutrum designat summae naturae essentiam. Summa natura est quidquid omnino melius est quam non ipsum: ipsa enim sola est, qua nihil melius, et quae omnibus est melior. Ergo ipsa non est corpus, nec aliquid corporeum; nam est aliquid corpore melius, scilicet mens rationalis. Ergo ipsa est vivens, sapiens, potens, vera, justa, beata, aeterna, et quidquid absolute melius est quam non ipsum.

Jam non immerito valde moveor, quam studiose possum inquirere quid omnium, quae de aliquo dici possunt, huic tam admirabili naturae queat convenire substantialiter. Quamquam enim mirer si possit in nominibus vel verbis, quae aptamus rebus factis de nihilo, reperiri quod digne dicatur de creatrice universorum substantia; tentandum tamen est ad quid hanc indagationem ratio perducet. Itaque de relativis quidem nulli dubium, quia nullum eorum substantiale est illi, de quo relative dicitur. Quare si quid de summa natura dicitur relative, non est ejus significativum substantiae Unde hoc ipsum quod

summa omnium, sive major omnibus quae ab illa facta sunt, vel aliud aliquid similiter relative dici potest: manifestum est, quoniam non ejus naturalem designat essentiam. Si enim nulla earum rerum unquam esset, quarum relatione summa, et major dicitur; ipsa nec summa, nec major intelligeretur: nec tamen idcirco minus bona esset, aut essentialis suae magnitudinis in aliquo detrimentum pateretur. Quod ex eo manifeste cognoscitur, quoniam ipsa quidquid boni, vel magni est, non est per aliud, quam per seipsam. Si igitur summa natura sic potest intelligi non summa; ut tamen nequaquam sit major, aut minor, quam cum intelligitur summa omnium; manifestum est quoniam summum non simpliciter significat illam essentiam, quae omnino major et melior est, quam quidquid non est quod ipsa est. Quod autem ratio docet de summo, non dissimiliter invenitur in similiter relativis. Illis itaque, quae relative dicuntur, omissis, quia nullum eorum simpliciter demonstrat alicujus essentiam [1]; ad alia discutienda se convertat in-

---

1) Relativa eo ipso quod significent non quid res sit in se, sed rei ad alia relationem, non sunt apta ad significandam essentiam, quae rem exhibet, qualis est in se.

tentio. Et quidem si quis singula diligenter intueatur; quidquid est praeter relativa, aut tale est, ut ipsum omnino melius sit, quam non ipsum; aut tale, ut non ipsum in aliquo melius sit, quam ipsum [1]). Ipsum autem et non ipsum non aliud hic intelligo, quam verum non verum, corpus non corpus, et his similia. Melius quidem est omnino aliquid, quam non ipsum: ut sapiens, quam non ipsum sapiens, id est, melius est sapiens, quam non sapiens. Quamvis enim justus non sapiens melior videatur, quam non justus sapiens; non tamen melius simpliciter est, non

---

1) Hinc derivatur celebris illa penes theologos distinctio, qua distinguunt perfectiones in *simplices* et *mixtas*. Perfectiones simplices sunt illae, quae pura realitate constant nullamque in sua notione includunt imperfectionem seu ut loquitur Anselmus, quae meliores sunt, quam non ipsae ut bonitas, sapientia etc. Perfectiones vero mixtae dicuntur illae, quae perfectionem quidem aliquam significant, sed non puram a quovis defectu, a quavis admixtae imperfectionis rubigine, et propterea excludunt aliquid melius et excellentius, ut esse corpus, facultas ratiocinandi etc. quae vincuntur in perfectione simpliciter ab aliis: melius enim est esse spiritum quam corpus, pollere intellectu, qui simplici intuitu omnia complectitur, quam operosa inquisitione a notis ad ignotorum notitiam ratiocinando pertingere. Hinc non sunt simpliciter meliores quam non ipsae.

sapiens quam sapiens: omne enim non sapiens, simpliciter inquantum non sapiens, est minus quam sapiens: quia omne non sapiens melius esset, si esset sapiens. Similiter omnino melius est verum, quam non ipsum, id est, quam non verum; et justum, quam non justum; et vivit, quam non vivit. Melius autem est in aliquo non ipsum, quam ipsum: ut non aurum, quam aurum. Nam melius est homini esse non aurum, quam aurum: quamvis forsitan melius esset alicui aurum esse, quam non aurum esse: ut plumbo. Cum enim utrumque, scilicet homo et plumbum, sit non aurum: tanto melius aliquid est homo, quam aurum; quanto inferioris naturae esset, si esset aurum: et plumbum tanto vilius est, quanto preciosius esset, si aurum esset. Patet autem ex eo, quod summa natura sic intelligi potest non summa, ut nec summum omnino melius sit, quam non summum; nec non summum alicui melius, quam summum: multa relativa esse, quae nequaquam hac contineantur divisione. Utrum autem aliqua contineantur, inquirere supersedeo; [1])

1) *Hoc* forte addit propter relationes divinas, quarum una alteram excludit ab eadem persona propter oppositionem relativam, quin tamen una ex divinis relationibus sit melior quam non ipsa seu altera

cum ad propositum sufficiat quod de illis notum est; nullum scilicet eorum simplicem summae naturae substantiam designare. Cum igitur quidquid aliud est, si singula dispiciantur, aut ipsum sit melius, quam nonipsum; aut non ipsum in aliquo sit melius, quam ipsum: sicut nefas est putare quod substantia summae naturae sit aliquid, quo melius sit aliquo modo non ipsum: sic necesse est, ut sit quidquid omnino melius est, quam non ipsum. Illa enim sola est, qua penitus nihil est melius, et quae melior est omnibus, quae non sunt quod est ipsa. Non est igitur corpus, vel aliquid eorum, quae corporei sensus discernunt. Quippe his omnibus melius est aliquid, quod non est quod ipsa sunt. Mens enim rationalis, quae nullo corporeo sensu quid, vel qualis, vel quanta sit percipitur, quanto minor esset, si esset aliquid eorum, quae corporeis sensibus subjacent; tanto major est, quam quodlibet eorum. Penitus enim ipsa summa essentia tacenda est esse aliquid eorum, quibus est aliquid, quod non est quod ipsa sunt, superius: et est omnino, sicut ratio docet, dicenda quodlibet eorum, quibus est omne, quod non est quod ipsa sunt, inferius. Quare necesse est eam esse viventem, sapientem, potentem et omnipotentem, ve

ram, justam, beatam, aeternam, et quidquid similiter absolute melius quam non ipsum. Quid ergo quaeratur amplius quid summa illa sit natura, si manifestum est quid omnium sit, aut quid omnium non sit?

CAPUT XVI.

Quod idem sit illi esse justam, quod est esse justitiam: et eodem modo de his, quae similiter de illa dici possunt: et quod nihil horum monstret qualis illa, vel quanta sit, sed quid sit.

Summa natura non per aliud, sed per se est quidquid est; ipsa autem est justa, et quidem per justitiam. Ergo ipsa summa natura est ipsa justitia: et cum per justitiam justa dicitur, per se justa intelligitur. Deinde si quaeratur quid sit summa natura: quid verius respondetur quam justitia? Ergo de summa natura non proprie dicitur quod habet justitiam, sed quod existit justitia: et cum dicitur existens justitia, non dicitur qualis, sed quid est. Ergo cum dicitur justa, non dicitur qualis sit, sed quid ipsa sit et idem est ac si diceretur, ipsa est justitia. Sic intellige et de ceteris, quae de Deo similiter dicuntur. Porro quodlibet bonum summa natura sit, summe illud est. Illa igitur est summa essentia, summa vita, summa ratio, summa justitia etc. quod non est aliud quam summe ens, summe vivens, summe rationale, summe justum etc.

Sed fortasse cum dicitur justa, vel magna, vel aliquid similium, non ostenditur quid sit,

sed potius qualis, vel quanta sit. Per qualitatem quippe, vel quantitatem quodlibet horum dici videtur. Omne namque quod justum est, per justitiam justum est: et alia hujusmodi similiter. Quare ipsa summa natura non est justa, nisi per justitiam. Videtur igitur participatione qualitatis, justitiae scilicet, justa dici summe bona substantia: quod si ita est, per aliud est justa, non per se. At hoc contrarium est veritàti perfectae: quia bona, vel magna, vel subsistens, quod est omnino, per se est, non per aliud. Si igitur non est justa, nisi per justitiam; nec justa esse potest, nisi per se: quid magis conspicuum, quid magis necessarium, quam quod eadem natura est ipsa justitia: et cum dicitur esse justa per justitiam, idem est quod per se; et cum justa per se dicitur esse, non aliud intelligitur, quam per justitiam. Quapropter, si quaeratur quid sit ipsa summa natura, de qua agitur: quid verius respondetur, quam justitia? Videndum igitur quomodo intelligendum sit, quando illa natura, quae est ipsa justitia, dicitur justa. Quoniam enim homo non potest esse justitia, justitiam autem habere potest, non intelligitur justus homo existens justitia, sed habens justitiam. Quoniam igitur de summa natura non proprie dicitur

quia habet justitiam, sed existit justitia: cum dicitur justa, proprie intelligitur existens justitia; non autem habens justitiam [1]). Quare

---

1) Praeclare ostendit Anselmus Deum per identitatem esse ipsam sapientiam, bonitatem. Ceterum jam penes Augustinum solemne est axioma: *Deus quidquid habet est* excepto eo, quod relative dicitur. Ita ex. gr. scribit s. doctor l. 11. de civit. Dei c. 10. „Ideo dicitur simplex, quoniam quod habet hoc est, excepto, quod relative quaeque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo ergo ad seipsum dicitur non ad alterum, hoc est quod habet, sicut ad se ipsum dicitur vivens habendo utique vitam et eadem vita ipse est." Similia legimus tract. 48, 99. in Joan.; l. 1. de Trinit. c. 12. n. 28.; apud Prosperum contra Collatorem c. 27; Gregorium M. Mor. l. 16. c 20. Quare Deus non solum potest dici bonus, sapiens, justus, sed ipsa bonitas, sanctitas, quae praedicata substantiva nunquam de creaturis proprie enunciare licet, nam ut inquit s. Leo ep. 15. ad. Turribium c. 5. (opusc. 25, 127): „Nemo hominum veritas, nemo sapientia, nemo justitia est, sed multi participes sunt veritatis et sapientiae et justitiae. Solus autem Deus nullius participationis indigus est, de quo quidquid dignum utcunque sentitur, non qualitas est, sed essentia." Haec vero praedicandi ratio, qua de Deo praedicata substantiva abstracta affirmantur, est admodum apta ad Dei perfectionem et excellentiam significandam. Exprimit 1. summam ejus simplicitatem: praedicata enim adjectiva bonus, sapiens etc. semper adsignificant aliquam compositionem adjacen-

si, cum dicitur existens justitia, non dicitur qualis est, sed quid est; consequitur ut, cum dicitur justa, non dicatur qualis sit, sed quid sit. Deinde, quoniam de illa suprema essentia idem est dicere quia est justa, et quia est existens justitia: et cum dicitur, est existens justitia, non est aliud quam est justitia: nihil differt in illa sive dicatur, est justitia, sive est justa. Quapropter cum quaeritur de illa quid est, non minus congrue respondetur, justa, quam justitia: quod vero in

---

tem, inhaerentem perfectionem. Nam qui est bonus est habens bonitatem: qui vero dicitur habere bonitatem, ab ea distinguitur, non est ipsa bonitas: ac proinde ut sit bonus, ab ea informari debet: informatio vero supponit compositionem. Exprimit 2. perfectionis divinae infinitatem: quid enim bonitatis illi deesse potest, qui est ipsa bonitas? Exprimit 3. perfectionem originalem, nam bonitas non alia bonitate sed se ipsa est bona, ac proinde significat 4. Deum non esse bonum secundum qualitatem, sed secundum essentiam. Tamen quia ejusmodi praedicata substantiva perfectionem exhibent abstractam (a subjecto scil. per mentis operationem), ne quis putet Deum habere ess etantum in abstracto et ideale, seu tantum in hominum mente, neque esse in se et per se subsistens, juverit praedicatis substantivis et abstractis addere praedicata concreta atque dicere etiam, Deum esse bonum, sapientem etc., quo significetur ejus objectiva subsistentia. Hinc haec praedicandi ratio tam per abstracta quam per concreta se mutuo perficit et complet.

exemplo justitiae ratum esse conspicitur, hoc de omnibus, quae similiter de ipsa summa natura dicuntur, intellectus sentire per rationem constringitur. Quidquid igitur eorum de illa dicatur, non qualis, vel quanta, sed magis quid sit monstratur. Sed palam est, quia quodlibet bonum summa natura sit, summe illud est. Illa igitur est summa essentia, summa vita, summa ratio, summa salus, summa justitia, summa sapientia, summa veritas, summa bonitas, summa magnitudo, summa pulcritudo, summa immortalitas, summa incorruptibilitas, summa immutabilitas, summa beatitudo, summa aeternitas, summa potestas, summa unitas; quod non est aliud, quam summe ens, summe vivens, et alia similiter.

CAPUT XVII.

Quod ita sit simplex, ut omnia, quae de ejus essentia dici possunt, unum idemque sint in illa; et nihil de ea dici possit substantialiter, nisi in eo quod quid est.

Omne compositum indiget his, ex quibus componitur, illis debet quod est, et per illa est quidquid est; quod autem illa sunt, per illud non sunt; et proinde summum non est. Haec autem de summa natura dicere nefas est. Ergo illa non est composita. Et cum ipsa tot bona sit, vita, ratio, bonitas, ju-

stitia etc., quae de Deo dicuntur, necesse fit, ut haec omnia bona non plura, sed unum sint. Ergo unum illorum est idem quod omnia, sive simul, sive singula. Et cum summa natura una consideratione sit quidquid est, quia essentialiter est hoc totum quod ipsa est: nihil de illa dicitur in eo quod qualis, vel quanta; sed in eo quod quid sit.

Quid ergo, si illa summa natura tot bona est, eritne composita tam pluribus bonis; an potius non sunt plura bona, sed unum bonum tam pluribus nominibus significatum? Omne enim compositum ut subsistat, indiget his, ex quibus componitur; et illis debet quidem quod est, quia quidquid est, per illa est; et illa quod sunt, per illud non sunt: et idcirco penitus summum non est. Si igitur natura illa composita est ex pluribus bonis, haec omnia, quae omnia composito insunt, in illam incidere necesse est: quod nefas falsitatis aperta ratione destruit et obruit tota, quae supra patuit, necessitas veritatis. Cum igitur illa natura nullo modo composita sit, et tamen omnimodo tot illa bona sit: necesse est, ut illa omnia non plura, sed unum sint. Idem igitur est quodlibet unum illorum quod omnia, sive simul, sive singula; ut cum dicitur justitia, vel essentia, idem significat, quod alia, vel omnia simul, vel singula. Quemadmodum itaque unum est, quidquid essentia-

liter de summa substantia dicitur, ita ipsa uno modo, una consideratione est [1]), quidquid est essentialiter. Cum enim aliquis homo dicitur, et corpus, et rationalis, et homo; non uno modo, vel consideratione haec tria dicitur. Secundum aliud est enim corpus, et se-

---

1) *Uno modo, una consideratione est.* Hisce verbis s. Anselmus excludit quidem a Deo omnem realem distinctionem inter varias perfectiones absolutas, nullatenus vero distinctionem rationis. Ipsa enim quaestio, quam solvendam proponit: „Quid ergo, si illa summa natura tot bona est, eritne composita tam pluribus bonis,“ supponit *l* orum plurium bonorum, quae diversis praedicatis de Deo enunciantur, aliam atque aliam esse notionem: sed quoties distinguuntur notiones seu conceptus, toties habetur saltem distinctio rationis. Sed s. doctor vult tantum significare, Deum secundum quamlibet considerationem seu secundum quancunque perfectionem, quam in eo considero, identificari cum qualibet alia perfectione a parte rei, non vero ita ac si ipsae notiones nostrae, quas de divinis perfectionibus concipimus, identicae forent. Ita si considero Deum bonum, Deus bonus non minus est tota perfectio a parte rei, non minus includit totam perfectionem per identitatem, quam etiam ratiocinando inferre possum ex notione bonitatis per se subsitentis, ac si considero Deum sapientem, „quia, ut mox dicit, quidquid summa essentia aliquo modo essentialiter est (nota: dicit est, non vero quidquid in ea concipitur) hoc est totum, quod ipsa est.“ Ergo loquitur de ordine objectivo, non vero de ordine logico.

cundum aliud rationalis; et singulum horum non est totum id, quod est homo. Illa vero summa essentia nullo modo sic est aliquid, ut illud idem secundum alium modum, aut secundum aliam considerationem non sit: quia quidquid aliquo modo essentialiter est, hoc est totum quod ipsa est. Nihil igitur quod de ejus essentia vere dicitur, in eo quod qualis, vel quanta, sed in eo quod quid sit [1]), accipitur. Quidquid enim est vel quale, vel quantum, est etiam aliud in eo quod quid est, unde non simplex, sed compositum est.

CAPUT XVIII.

Quod sit sine principio, et sine fine.

Si summa substantia principium habet, aut ex se, aut ex alio, aut ex nihilo habet. Non ex alio, aut ex nihilo habet: cum probatum sit eam non esse ex alio, aut ex nihilo. Non etiam ex se, vel per se initium habet; sic enim est ex se, vel per se, ut non alia sit essentia quae est per se et ex se, et

---

1) Perfectiones, quae de Deo praedicantur, non significant quandam Dei qualitatem vel quantitatem, sed ejus quidditatem seu ejus essentiam, cum hac enim identificantur. Si enim significarent aliquam divinae naturae qualitatem seu quantitatem, jam Deus non esset amplius perfecte simplex, cum qualitas non sit ipsa essentia, sed hanc reddit qualem et essentiae superadditur.

alia per quam et ex qua est: alioquin jam non esset per se, sed per aliud. Summa igitur natura non incoepit per se vel ex se. Sed nec finem habebit. Si enim finem habitura est, 1. non est summa vita, seu immortalis et incorruptibilis, 2. aut volens aut nolens desinet. Non volens, quia non est simplex bonum, cujus voluntate perit summum bonum. Si vero nolens; non est summe potens. 3. Non esset aeterna; 4 veritatem principium vel finem habere, nequit cogitari. Nunquam enim non verum fuit, quia futurum erat aliquid: et nunquam non verum erit, quia praeteritum est aliquid.

Ex quo igitur haec tam simplex natura creatrix, et vigor omnium fuit, vel usquequo futura est? An potius nec ex quo, nec usquequo est; sed sine principio, et sine fine est? Si enim principium habet; aut ex se, vel per se hoc habet; aut ex alio, vel per aliud; aut ex nihilo, vel per nihil. Sed constat per veritatem jam perspectam quia nullo modo ex alio, vel ex nihilo [1]), vel per aliud, vel per

---

1) *Ex alio vel ex nihilo.* Illud ostenderat c. 7., hoc c. 6. Ostendit dein quod non sit *ex seipsa.* Hoc quidem videtur evidens, quod nihil seipsum producere possit, tamen id hac ratione probat: Quidquid efficitur, distinguitur a sua causa seu principio, alioquin productioni seu operationi nullus subesset terminus ac proinde nihil fieret: sed summa essentia ita est per se ut a se non distinguatur, sed potius quam maxime identificetur. Ergo se ipsam non producit.

nihil est. Nullo igitur modo per aliud, vel ex alio, aut per nihil vel ex nihilo initium sortita est. Ex seipsa vero, vel per se initium habere non potest: quamquam ex seipsa et per seipsam sit. Sic enim est ex se et per se, ut nullo modo sit alia essentia, quae est per se et ex se, et alia per quam et ex qua est. Quidquid autem ex aliquo, vel per aliquid incipit esse, non est omnino idem illi ex quo, vel per quod incipit esse. Summa igitur natura non incoepit per se, vel ex se. Quoniam igitur nec per se, nec ex se, nec per aliud, nec ex alio, nec per nihil, nec ex nihilo habet principium: nullo modo habet principium. Sed neque finem habebit. Si enim finem habitura est, non est summe immortalis et summe incorruptibilis: sed constat [1]), quia est summe immortalis et incorruptibilis: non habebit igitur finem. Amplius: si finem habitura est; aut volens, aut nolens deficiet. Sed pro certo non est simplex bonum, cujus voluntate perit summum bonum: at ipsa est verum et simplex bonum: quare suà sponte non deficiet ipsa, quam certum est esse summum bonum. Si vero nolens peritura est; non est summe potens, nec omnipotens: sed

---

1) *Sed constat* scil. ex dictis cc. 15, 16.

rationis necessitas asseruit, eam summe potentem esse et omnipotenten. Non ergo nolens deficiet. Quare si nec volens, neque nolens summa natura finem habebit, nullo modo finem habebit. Amplius: si illa summa natura finem habet, vel principium, non est vera aeternitas: quod esse supra inexpugnabiliter inventum est [1]). Deinde cogitet qui potest, quando incoepit, aut quando non fuit hoc verum, scilicet quia futurum erat aliquid: aut quando desinet et non erit hoc verum, scilicet quia praeteritum erit aliquid. Quod si neutrum horum cogitari potest, et utrumque hoc verum sine veritate esse non potest: impossibile est vel cogitare, quod veritas principium, vel finem habeat. Denique si veritas habuit principium, vel habebit finem: antequam ipsa inciperet, verum erat tunc quia non erat veritas: et postquam finita erit, verum erit quia non erit veritas. Atqui verum non potest esse sine veritate: erat igitur veritas, antequam esset veritas; et erit veritas postquam finita erit veritas, quod inconvenientissimum est. Sive igitur dicatur veritas habere, sive intelligatur non habere prin-

1) *Inventum est* scil. c. 16., ubi ex principiis positis manifeste inter alia etiam sequitur, Deum esse summam aeternitatem.

cipium, vel finem, nullo claudi potest veritas principio, vel fine: quare idem sequitur de summa natura, quia ipsa summa veritas est.

CAPUT XIX.

Quomodo nihil fuit ante, aut erit post illam.

Duplex est sensus hujus pronunciationis; nihil fuit ante summam essentiam. 1. est: priusquam summa essentia esset, fuit, cum erat nihil. 2. est: ante summam essentiam non fuit aliquid. Primo sensu falsa est; secundo sensu est vera. Duplex sensus paritor est cum dicitur: post summam essentiam nihil est futurum.

Sed ecce iterum insurgit nihil [1]), et quaecunque hactenus ratio veritate et necessitate concorditer attestantibus disseruit, asserit esse nihil. Si enim ea, quae supra digesta sunt, necessariae veritatis munimine firmata sunt: non fuit aliquid ante summam essentiam, nec erit aliquid post eam: quare nihil fuit ante eam, et nihil erit post eam. Nam aut aliquid, aut nihil necesse est praecessisse, vel subsecuturum esse. Qui autem dicit, quia nihil fuit ante ipsam, et nihil erit post ipsam, id pronunciare videtur: quia fuit ante ipsam [2]),

---

1) *Nihil*, τὸ nihil causam quasi suam agnes et hactenus disputata impugnans.

2) *Quia fuit ante ipsam* tempus, duratio aliqua. — *Illa non erat* scil. summa essentia.

quando nihil erat; et erit post ipsam, quando nihil erit. Quando ergo nihil erat, illa non erat, et quando nihil erit, illa non erit. Quomodo ergo non incoepit ex nihilo, aut quo modo non deveniet ad nihilum: si illa nondum erat cum jam erat nihil; et eadem jam non erit, cum adhuc erit nihil? Quid ergo molita est tanta moles argumentorum [1]), si tam facile demolitur nihilum molimina eorum? Si namque constituitur, ut summum esse nihilo et praecedenti succedat, et subsequenti decedat: quidquid supra statuit verum, necesse destituitur per inane nihilum. An potius repugnandum est nihilo, ne tot structurae necessariae rationis a nihilo expugnentur; et summum bonum, quod lucerna veritatis quaesitum et inventum est, amittatur pro nihilo? Potius igitur asseratur, si fieri potest, quia nihil non fuit ante summam essentiam, nec erit post illam; quam, cum locus datur ante vel post illam nihilo, per nihilum reducatur ad nihilum illud esse, quod per seipsum conduxit id, quod erat nihil, ad esse. Duplicem namque una pronunciatio gerit sententiam, cum dicitur quia nihil fuit ante summam essentiam. Unus enim est ejus sen-

---

1) *Tanta moles argumentorum*, quae cap. praecedenti allata sunt.

sus, quia priusquam summa essentia esset, fuit [2]), cum erat nihil. Alter vero ejus est intellectus, quia ante summam essentiam non fuit aliquid, veluti si dicam, nihil docuit me volare: aut hoc sic exponam, quia ipsum nihil, quod significat non aliquid, docuit me volare; et erit falsum; aut quia non me docuit aliquid volare, quod est verum. Prior itaque sensus est, quem sequitur supra tractata inconvenientia, et omnimoda ratione pro falso repellitur. Alter vero est, qui superioribus perfecta cohaeret convenientia, et tota illorum contexione verus esse compellitur. Quare cum dicitur, quia nihil fuit ante illam, secundum posteriorem intellectum accipiendum est; nec sic est exponendum, ut intelligatur aliquando fuisse, quando illa non erat, et nihil erat; sed ita ut intelligatur quia ante illam non fuit aliquid. Eadem ratio est duplicis intellectus si nihil dicatur post illam esse futurum. Si ergo haec interpretatio, quae facta est de nihilo, diligenter discernitur, verissime nec aliquid, nec nihil summam essentiam, aut praecessisse, aut subsecuturum esse, et nihil fuisse ante, vel post illam esse secuturum concluditur, et tamen nulla jam constitutorum soliditas nihili inanitate concutitur.

---

1) *Fuit* aliquod velut tempus seu aliqua duratio.

CAPUT XX.

Quod illa sit in omni loco et tempore.

Creatrix essentia ubique et semper est. 1. quia nunquam incoepit, aut desinet esse. 2. quia summa natura aut ubique et semper est, aut tantum alicubi et aliquando, aut nusquam et nunquam. At repugnat, 1. ut quod verissime et summe est, id nusquam et nunquam sit. 2. ut ullum bonum vel aliquid sit sine ipsa creatrice essentia, sine qua nusquam vel nunquam est aliquid. Denique quia nec determinate est alicubi et aliquando; ubi enim ipsa non est, ibi nulla est essentia: nec determinate per se in uno loco et tempore; in ceteris vero per suam potentiam; nam potentia ejus est ipsius essentia. Ergo ubique et semper est.

Quamquam autem supra conclusum sit, quia creatrix haec natura ubique et in omnibus et per omnia sit: et ex eo, quia nec incoepit, nec desinet esse, consequatur quia semper fuit, et est, et erit, sentio tamen quiddam contradictionis submurmurare; quod me cogit diligentius, ubi et quando illa sit, indagare. Itaque summa essentia, aut ubique et semper est, aut tantum alicubi et aliquando, aut nusquam et nunquam: quod dico, aut in omni loco et tempore; aut determinate in aliquo, vel in nullo. Sed quid videtur repugnantius, quam ut quod verissime et summe est, id nusquam et nunquam sit. Falsum est

igitur nusquam, vel numquam illam esse. Deinde, quoniam nullum bonum, nec penitus aliquid est sine ea: si ipsa nusquam, vel nunquam est, nusquam, vel nunquam aliquod bonum est, et nusquam, vel nunquam omnino aliquid est. Quod quam falsum sit, nec dicere opus est: falsum igitur est et illud, quod illa nusquam, aut nunquám sit. Aut est ergo determinate alicubi et aliquando: aut ubique et semper. At si determinate est in aliquo loco vel tempore: ibi et tunc tantum, ubi et quando ipsa est, potest aliquid esse. Ubi vero et quando ipsa non est, ibi et tunc penitus nulla est essentia; quia sine ea nihil est: unde consequetur, ut sit aliquis locus et aliquod tempus [1]), ubi et quando omnino nihil est. Quod quoniám est falsum (ipse namque locus et tempus ipsum aliquid est), non potest esse summa natura alicubi, vel aliquando determinate. Quod si dicitur quod determinate ipsa per se alicubi et aliquando est, sed per potentiam suam est ubicunque, vel quan-

---

1) *Aliquod tempus.* Si Deus non est ubique, sed tantum in determinata spatii parte, supponi omnino debet, esse alias spatii partes, in quibus Deus non est; hac suppositione innititur s. Anselmi argumentatio, qua ostendit, non posse admitti spatium, in quo Deus non sit.

docunque aliquid est; non est verum: quoniam enim potentiam ejus nihil aliud, quam ipsam esse manifestum est, nullo modo potentia ejus sine ipsa est. Cum ergo non sit alicubi vel aliquando determinate, necesse est ut sit ubique et semper, id est, in omni loco et tempore.

CAPUT XXI.

Quod in nullo sit loco aut tempore.

A summa natura valde alienum est habere compositionem partium vel divisionem. Ergo ipsa non ita est tota in omnibus locis et temporibus, ut per partes sit in singulis. Utrum sit tota simul in singulis locis et temporibus, sic inquiritur. Si tota est simul in singulis locis, per singula loca sunt singula tota. Nam quod totum est in aliquo loco, nihil est ejus extra istum locum: sed de quo nihil est extra istum locum, nihil ejus est simul in alio loco. Ergo unum totum non potest esse simul in diversis locis totum. Ergo per singula loca, singula sunt tota. Ergo si summa natura est tota simul in singulis locis, quot singula loca esse possunt, tot singulae sunt naturae summae. Ergo ipsa non est tota simul in omnibus locis. Sic nec ipsa est tota simul in omnibus temporibus; cum ipsa tempora non simul sint: nec est tota simul distincte in singulis temporibus; alioquin ejus aeternitas, quae est ipsa ejus essentia, haberet partes, praesens, praeteritum, ac futurum. Ergo nullo modo est in omni loco vel tempore: Sed quoniam aliquid sine ea nec usquam nec unquam est, necesse est illam esse ubique et semper.

Quod si ita est, aut tota est in omni loco, vel tempore; aut tantum quaelibet pars ejus, ut altera pars sit extra omnem locum et tempus. Sive vero partim est, et partim non in omni loco, vel tempore, partes habet: quod falsum est. Non igitur partim est ubique et semper. Tota autem quomodo est ubique et semper? Aut enim sic est intelligendum, ut tota simul sit in omnibus locis, vel temporibus, et per partes in singulis: aut sic, ut tota sit etiam in singulis. Verum si per partes est in singulis, non effugit partium compositionem et divisionem: quod valde alienum a summa natura inventum est. Quapropter non est ita tota in omnibus locis et temporibus, ut per partes sit in singulis. Restat altera pars discutienda, scilicet, qualiter summa natura sit tota in omnibus et singulis locis et temporibus. Hoc nimirum esse non potest, nisi aut simul, aut diversis temporibus. Sed quoniam ratio loci, aut ratio temporis, quas hactenus simul progressas eisdem vestigiis una potuit indagare prosecutio, hic ab invicem digredientes disputationem videntur diversis quasi fugere anfractibus, singillatim suis investigentur discussionibus. Primum ergo videatur si summa natura tota possit esse in singulis locis, aut simul, aut

per diversa tempora. Deinde idipsum in temporibus inquiratur. Si igitur tota est simul in singulis locis [1]), per singula loca sunt singulae totae. Sicut enim locus a loco distinguitur, ut singula loca sint: ita id quod totum est in uno loco, ab eo quod eodem tempore totum est in alio loco distinguitur, ut singula tota sint. Nam quod totum est in aliquo loco, nihil ejus est quod non sit in ipso loco. At de quo nihil est quod non sit in aliquo loco, nihil est de eo quod sit eodem tempore extra eundem locum. Quod igitur totum est in aliquo loco, nihil est ejus quod eodem tempore sit extra ipsum locum. Sed de quo nihil est extra quemlibet locum [2]), nihil ejus est eodem tempore in alio loco. Quare quod totum est in quolibet loco, nihil ejus est simul in alio loco. Quod igitur totum est in aliquo loco, quomodo totum quoque simul est in alio loco, si nihil de eo potest esse in alio loco? Quoniam igitur unum totum non potest esse simul in diversis locis totum: consequitur ut per singula loca, singula sint tota;

1) *In singulis locis* per modum rei locatae, cum dependentia a loco, seu tota et totaliter, ut loco includatur.

2) *Quemlibet locum*, scil. singularem, quem cogitare libet. Ita etiam mox *in quolibet loco*.

si in singulis locis simul aliquid est totum. Quapropter si summa natura tota est uno tempore in singulis omnibus locis; quot singula loca esse possunt, tot singulae sunt naturae summae, quod irrationabile est opinari. Non est igitur tota uno tempore in singulis locis [1]). At vero si diversis temporibus tota est in singulis locis; quando est in uno loco, nullum bonum et nulla essentia est interim in aliis locis: quia sine ea prorsus aliquid non existit. Quod absurdum esse vel ipsa loca probant, quae non nihil, sed aliquid sunt. Non est itaque summa natura tota in singulis locis, diversis temporibus. Quod si nec eodem tempore, nec diversis temporibus tota est in singulis locis; liquet quia nullo modo est tota in singulis omnibus locis. Nunc igitur est indagandum si eadem summa natura sit tota in singulis temporibus, aut simul, aut distincte per singula tempora. Sed quomodo est aliquid totum simul in singulis temporibus, si ipsa tempora simul non sunt? Si vero separatim et distincte tota est in singulis temporibus, quemadmodum aliquis homo totus est heri,

---

1) *Non est . . . in singulis locis* scil. ut iis comprehendatur, includatur, definiatur.

et hodie, et cras; proprie dicitur quia fuit, et est, et erit. Ergo ejus aetas quae nihil aliud est, quam ejus aeternitas, non est tota simul; sed est partibus extensa per temporum partes. At ejus aeternitas nihil aliud est, quam ipsa. Summa igitur essentia erit divisa per partes, secundum temporum distinctiones. Si enim ejus aetas per temporum cursus producitur; habet cum ipsis temporibus praesens, praeteritum et futurum. Quid autem aliud est ejus aetas, vel existendi diuturnitas, quam ejus aeternitas? Ergo cum ejus aeternitas nihil aliud sit, quam ejus essentia; sicut supra digesta ratio indubitabiliter probat: si ejus aeternitas habet praeteritum, praesens et futurum; consequenter quoque ejus essentia habet praeteritum, praesens et futurum. At quod praeteritum est, non est praesens, vel futurum: et quod praesens est, non est praeteritum, nec futurum; et quod futurum est, non est praeteritum, vel praesens. Quomodo ergo stabit, quod supra rationabili et perspicua necessitate claruit, scilicet, quia illa summa natura nullo modo sit composita, sed summe simplex et summe incommutabilis; si aliud et aliud est in diversis temporibus, et per tempora distributas habet par-

tes [1]): aut potius, si illa vera sunt, imo quia liquido vera sunt, quomodo haec possibilia sunt? Nullo igitur modo creatrix essentia, aut aetas, aut aeternitas ejus recipit praeteritum, vel futurum. Praesens enim quomodo non habet, si vere est? sed fuit significat praeteritum; et erit futurum. Nunquam igitur illa fuit, vel erit: quare non est distincte, sicut nec simul tota in diversis singulis temporibus [2]). Si igitur, sicut discussum est, nec sic est tota in omnibus locis vel temporibus, ut semel sit tota in omnibus, et per partes in singulis; nec sic, ut tota sit in singulis: manifestum est quia non est ullo modo in omni loco, vel tempore tota. Et quoniam similiter pervisum est, quia nec sic est in omni loco, vel tempore, ut pars sit in omni, et pars sit extra omnem locum, vel tempus;

---

1) *Habet partes.* Quod obnoxium est tempori, praeterito, praesenti, futuro mutatur: nam hae temporum differentiae supponunt successionem: successio involvit mutationem: mutatio laedit simplicitatem: quia nulla mutatio, quin aliquid accedat, aliquid decedat, quod cum summa simplicitate conciliari nequit.

2) *In diversis singulis temporibus.* Haec intelligit sicut de loco, scil. ut illis includatur et illis obnoxia sit per modum rei temporalis, quam tempus, ut cap. seq. dicit „metiendo aliquo modo terminat et terminando metitur."

impossibile est, ut sit ubique et semper. Nullatenus enim potest intelligi esse ubique et semper, nisi aut tota, aut pars. Quod si nequaquam est ubique et semper; aut erit determinate in aliquo loco, vel tempore; aut in nullo: determinate autem eam in aliquo non posse esse, jam discussum est. In nullo igitur loco vel tempore, id est, nusquam et nunquam est. Non enim potest esse, nisi aut in omni, aut in aliquo. Sed rursus cum constet inexpugnabiliter non solum quia est per se, et sine principio, et sine fine; sed quia aliquid sine ea nec usquām, nec unquam est: necesse est illam esse ubique et semper [1].

CAPUT XXII.

Quomodo sit in omni et in nullo loco et tempore.

Haec tam contraria secundum prolationem, et necessaria secundum probationem, inter se conveniunt; si quidem unum totum non posse simul esse in di-

---

1) Ex tota hac disputatione subtili consequitur, debere quodam sensu dici, Deum esse ubique et quovis tempore; sed et quodam sensu negari posse, Deum esse in omni loco et in quovis tempore. Haec nititur s. doctor ad harmoniam revocare cap. sequenti. Quaedam etiam animadvertimus in annotationibus praecedentibus.

versis locis vel temporibus, verum est dumtaxat de iis, quae sic sunt in loco et tempore, ut loci spatium vel temporis diuturnitatem non excedant. Illius enim dumtaxat rei est locus, cujus quantitatem locus circumscribit ac continet: et illius solum rei est aliquod tempus, cujus diuturnitatem metiendo terminat. At summa natura nullis terminis clauditur; sed ejus potentia, quae est ipsius essentia, omnia sub se concludit. Ergo ipsam nulla loci vel temporis cohibitio includit: et cum nullam localis vel temporalis distensionis magnitudinem, vel parvitatem sicut nec partem suscipiat, nullo loco aut tempore circumscribitur. At tamen necessitas exigit summam essentiam totam nulli loco vel tempori deesse: et nulla lex loci aut temporis prohibet eam omni loco et tempori simul totam adesse. Ipsa igitur tota simul omnibus et singulis locis et temporibus praesens est. Ideo enim in loco vel tempore esse dicitur, non quia continetur, sed quia praesens est. Aptius tamen haec diceretur esse cum loco et tempore; quia esse in loco vel tempore proprie intelligitur contineri. Itaque in omni loco et tempore summa natura est, quia nulli abest; et in nullo loco vel tempore est, quia nullo clauditur, nec loci aut temporis legibus subjicitur.

Quomodo ergo convenient haec tam contraria secundum prolationem, et tam necessaria secundum probationem? Fortasse quodam modo est summa natura in loco, vel tempore, quo non prohibetur sic esse simul tota in singulis locis vel temporibus, ut tamen non sint plures totae, sed una sola tota; nec ejus aetas, quae non est nisi vera aeter-

nitas, non sic distributa in praeteritum, praesens et futurum. Non enim videntur hac lege loci ac temporis cogi, nisi ea quae sic sunt in loco, vel tempore, ut loci spatium, vel temporis diuturnitatem non excedant. Quare sicut de his quae hujusmodi sunt, unum idemque totum simul non posse esse totum in diversis locis, vel temporibus omni veritate asseritur: ita in his quae hujusmodi non sunt, idipsum nulla necessitate concluditur. Jure namque dici videtur, quod tantum ejus rei sit aliquis locus, cujus quantitatem locus circumscribendo continet, et continendo circumscribit; et quod ejus rei solum sit aliquod tempus, cujus diuturnitatem tempus metiendo aliquo modo terminat, et terminando metitur. Quapropter cujus amplitudini, aut diuturnitati nulla meta vel a loco, vel a tempore opponitur; illi nullum esse locum, vel tempus vere proponitur. Quoniam namque nec locus illi facit, quod locus; nec tempus, quod tempus: non irrationabiliter dicitur, quia nullus locus est ejus locus, et nullum tempus est ejus tempus. Quod vero nullum locum, aut tempus habere conspicitur, id profecto nullatenus loci aut temporis legem subire convincitur. Nulla igitur lex loci aut temporis naturam ullam aliquo modo cogit,

quam nullus locus aut tempus aliqua continentia claudit. Quaenam autem rationalis consideratio omnimoda ratione non concludat, ut creatricem summamque omnium substantiam, quam necesse est alienam esse, et liberam a natura et jure omnium, quae ipsa fecit de nihilo, nulla loci cohibitio, vel temporis includat: cum potius ejus potentia, quae non est aliud quam ejus essentia, cuncta a se facta sub se continendo concludat? Quomodo quoque non est impudentis imprudentiae dicere, quod summae veritatis aut locus circumscribat quantitatem, aut tempus metiatur diuturnitatem: quae nullam penitus localis vel temporalis distensionis magnitudinem suscipit, vel parvitatem? Quoniam itaque loci haec est, vel temporis conditio, ut tantummodo quidquid eorum metis clauditur, nec partium fugiat rationem [1]), vel qualem suscipit locus ejus secundum quantitatem, vel qualem patitur tempus ejus secundum diuturnitatem; nec ullo modo possit totum a diversis locis, vel temporibus simul contineri: quidquid vero loci, vel temporis con-

1) *Nec partium fugiat rationem.* Quidquid loco et tempori subjicitur iisque circumscribitur ac definitur, partes habet seu accuratius, deficit a perfecta simplicitate utpote mutationi obnoxium. Cf. annot. 1. p. 71

tinentia nequaquam coercetur, nulla locorum, vel temporum lege ad partium multiplicitatem cogatur; aut praesens esse totum simul pluribus locis, aut temporibus prohibeatur: quoniam, inquam, haec est conditio loci aut temporis, procul dubio summa substantia, quae nulla loci vel temporis continentia cingitur, nulla eorum lege constringitur. Quare quoniam summam essentiam totam, et inevitabilis necessitas exigit nulli loco vel tempori deesse, et nulla ratio loci aut temporis prohibet omni loco vel tempori simul totam adesse: necesse est eam simul totam omnibus et singulis locis et temporibus praesentem esse. Non enim, quia huic loco vel tempori praesens est, idcirco prohibetur illi, vel illi loco, aut tempori simul et similiter praesens esse: nec quoniam fuit, aut est, aut erit, ideo aeternitatis ejus aliquid evanuit a praesenti tempore cum praeterito, quod jam non est, aut transit cum praesenti, quod vix est; aut venturum est cum futuro, quod nondum est. Nullatenus namque cogitur, vel prohibetur lege locorum vel temporum, alicubi aut aliquando esse vel non esse, quod nullo modo intra locum vel tempus claudit suum esse. Nam si ipsa summa essentia dicitur esse in loco aut tempore; quamvis de

illa, et de localibus sive temporalibus naturis una sit prolatio, propter loquendi consuetudinem: diversus tamen est intellectus, propter rerum dissimilitudinem. In illis namque duo quaedam eadem prolatio significat, id est, quia praesentia sunt locis et temporibus, in quibus esse dicuntur; et quia continentur ab ipsis. In summa vero essentia unum tantum percipitur, id est, quia praesens est; non etiam quia continetur. Unde, si usus loquendi admitteret, convenientius dici videretur esse cum loco vel tempore, quam in loco vel tempore. Verius enim significatur contineri aliquid, cum dicitur esse in alio, quam cum dicitur esse cum alio. In nullo itaque loco, vel tempore proprie dicitur esse, quia omnino a nullo alio continetur: et tamen in omni loco vel tempore suo quodam modo dici potest esse; quoniam quidquid aliud est, ne in nihilum cadat, ab ea praesente sustinetur: in omni loco et tempore est, quia nulli abest; et in nullo est, quia nullum locum aut tempus habet, nec in se recipit distinctiones locorum aut temporum: nec hic, vel illic, vel alicubi, vel tunc, vel nunc, vel aliquando: nec secundum labile praesens tempus quo utimur est; aut secundum praeteritum, vel futurum fuit, vel erit: quoniam haec circum-

scriptorum et mutabilium propria sunt: quod illa non est. Et tâmen haec de ea quodammodo dici possunt; quoniam sic est praesens omnibus circumscriptis et mutabilibus, ac si illa circumscribatur eisdem locis, et mutetur temporibus. Patet itaque, quantum satis est ad dissolvendam, quae insonabat, contrarietatem; qualiter summa omnium essentia ubique et semper, et nusquam et nunquam, id est, in omni et in nullo loco, aut tempore sit; juxta diversorum intellectuum concordem veritatem.

CAPUT XXIII.

Quomodo melius intelligi possit esse ubique, quam in omni loco.

Cum localia verba, (ubi, ibi etc.) saepe irreprehensibiliter attribuantur rebus, quae nec loca sunt, nec circumscriptione locali continentur, ut cum dicitur ibi esse intellectus in anima, ubi est rationalitas: summa natura ubique, id est, in omnibus quae sunt, esse aptius dicitur, quam esse in omnibus locis. Non enim velut quae contineatur, sed quae penetrando cuncta contineat, in omnibus est.

Verum cum constet eandem summam naturam non magis esse in omnibus locis, quam in omnibus quae sunt; non velut quae contineatur, sed quae penetrando cuncta con-

tineat: cur non dicatur esse ubique, hoc sensu; ut potius intelligatur esse in omnibus quae sunt, quam tantum in omnibus locis: cum hunc intellectum et rei veritas exhibeat, et ipsa localis verbi proprietas nequaquam prohibeat? Solemus namque localia verba saepe irreprehensibiliter attribuere rebus, quae nec loca sunt, nec circumscriptione locali continentur; velut si dicam ibi esse intellectum in anima, ubi est rationalitas. Nam cum ibi et ubi, adverbia localia sint; non tamen locali circumscriptione aut anima continet aliquid, aut intellectus, aut rationalitas continetur. Quare summa natura secundum rei veritatem aptius dicitur ubique esse, secundum hanc significationem; ut intelligatur esse in omnibus quae sunt, quam si intelligatur tantum in omnibus locis. Et quoniam, sicut supra expositae rationes docent, aliter esse non potest; necesse est, eam sic esse in omnibus quae sunt, ut una eademque perfecte tota simul sit in singulis.

CAPUT XXIV.

Quomodo melius intelligi possit, esse semper, quam in omni tempore.

Summa natura non habet principium aut finem, nec praesens, praeteritum aut futurum, quae sunt

temporales differentiae: quoniam aeternitas ejus, quae nihil aliud est quam ipsa, immutabilis et sine partibus est. Cum ergo vox semper magis proprie significet aeternitatem, et tempus dicat varietatem, magis congrue summa natura dicitur semper esse, quam esse in omni tempore. Et cum aeternitas sit interminabilis vita simul perfecte tota existens, soli huic naturae summae convenit, quae principio, et fine, et omni termino caret.

Eandem quoque summam substantiam constat sine principio et sine fine esse; nec habere praeteritum, aut futurum; nec temporale, hoc est, labile praesens, quo nos utimur: quoniam aetas sive aeternitas ejus, quae nihil aliud est quam ipsa, immutabilis et sine partibus est. Nonne ergo semper, quod videtur designare totum tempus, multo verius (si de illa dicitur) intelligitur significare aeternitatem, quae sibiipsi nunquam est dissimilis, quam temporum varietatem, quae sibiipsi semper est in aliquo non similis? Quare si dicitur semper esse: quoniam idem est illi esse et vivere; nihil melius intelligitur, quam aeterne esse vel vivere, id est, interminabilem vitam simul perfecte totam obtinere: videtur enim ejus aeternitas esse interminabilis vita simul perfecte tota existens. [1])

---

1) Haec aeternitatis definitio convenit cum celebri illa Boëthii (de consol. philos. l. 5. prosa 6) *Inter-*

Cum enim supra jam satis liqueat, quod eadem substantia non sit aliud, quam vita sua et

---

minabilis vitae tota simul et perfecta possessio." Dicitur scil. *vitae*, quia esse divinum, de quo affirmatur aeternitas, non est iners, sed actuosum, vivacissimum: dicitur *possessio vitae*, ut significetur perfectus habendi modus, per quem vita non exspectatur, sed tenetur praesens: non habetur in spe, sed reipsa obtinetur: et quia haec vita caret initio et fine, dicitur *interminabilis*: et quia caret successione et hinc maxime est collecta, dicitur haec possessio *tota simul:* et quia Deus ex se et inamissibiliter vitam suam possidet, dicitur *perfecta*. Ad uberiorem declarationem notionis aeternitatis, unde summa in Deum redundat perfectio, non inutile erit eam cum aliis notionibus conferre. Collata 1. cum *immutabilitate* ea vix ab hac differt, utraque enim omnem excludit mutationem, unde Augustinus de Trinitate l. 15. c. 5. n. 8: „Aeternus, immortalis, incorruptibilis, immutabilis . . . unum ista quatuor significant." Quod si tamen assignandum foret discrimen, dici posset, aeternitatem immediate excludere successionem, consequenter mutationem; immutabilitatem vero immediate excludere mutationem, hinc successionem. Collata 2. aeternitate cum *immensitate* dici debet a) quod immensitas est relate ad spatium, est aeternitas relate ad tempus: quare b) sicut immensitas absolute consistit in eo, quod Deus solutus sit ab omnibus conditionibus spatii, nullo circumscribatur definiaturque loco, sed sit super omnem locum: ita Deus vi aeternitatis nulli tempori est obnoxius, sed super omne tempus est. Quare s. Anselmus Proslogii c. 18. audet dicere: „Non

aeternitas sua; nec sit aliquo modo terminabilis, nec nisi simul et perfecte tota: quid

---

ergo fuit heri aut erit cras, sed heri, hodie et cras *est*, imo nec heri, nec hodie, nec cras est, sed simpliciter est extra omne tempus.“ Et jam Dionysius Areop. de divinis nominibus c. 5: „Ac nec erat, neque erit, neque factus est, neque fiet, imo potius *nec est* quidem.“ Verum c) sicut immensitatem citra relationem ad spatium concipere non possumus, ita nec aeternitatem citra quandam ad tempus relationem. Hinc in Apoc. 1, 4. 8; 4, 8. Deus aeternus dicitur: *qui est et qui erat et qui venturus* i. e. futurus *est*, non quasi Deus hisce temporum differentiis obnoxius sit, sed quia simplicissima sua aeternitate illas complectitur, unde Augustinus in Ps. 101. n. 10: „Ibi nihil est praeteritum, quasi jam non sit; nihil est futurum, quasi nondum sit. Non est ibi fuit et erat; quia et quod fuit, jam non est; et quod erit, nondum est: sed quidquid ibi est; nonnisi est;“ luculentius vero tract. 99. in Joan., ubi explicans verba Christi *Quaecunque audiet loquetur* (Joan. 16, 13), postquam monuit, ne verbo futuri temporis moveamur, subdit: „In eo, quod sempiternum est, sine initio et sine fine, cujuslibet temporis verbum ponatur sive praeteriti sive praesentis sive futuri, non mendaciter ponitur ... Fuit in praeteritis seculis, est in praesenti, erit in futuris. Fuit, quia nunquam defuit; erit, quia nunquam deerit; est, quia semper est. Neque enim velut quia jam non sit, cum praeteritis occidit; aut cum praesentibus velut qui non maneat labitur; aut cum futuris velut qui non fuerat oritur. Proinde cum secundum volumina temporum locutio humana variatur, qui pe-

aliud est vera aeternitas, quae soli illi convenit, quam interminabilis vita simul et per-

---

nulla deesse potuit aut potest aut poterit tempora, vere de illo dicuntur cujuslibet temporis verba.“ Cf. Confess. l. 1. c. 6. Quare d) sicut ratione immensitatis Deum dicere possumus esse ubique et nullibi (ut docet Anselmus), ita de Deo possunt vel adhiberi verba temporum differentias significantia, vel eadem ab ipso removeri: et sicut Deus citra partitionem et divisionem singulis adest locis, ita citra successionem totus temporibus adest singulis. Sicut e) ratione specialis operationis divinae Deus dicitur hic vel illic esse, ubi scil. ejusdem operatio specialis manifestatur: ita propter quendam velut attactum aeternitatis cum tempore, hujus differentiae de Deo aeterno praedicari possunt, unde dicere possumus: Deus creavit, conservat, judicabit mundum. Sicut vero f) Deum ubique esse concipimus et ultra omnem locum i. e. immensum, ita Deum ratione suae aeternitatis ultra omnia cogitamus tempora. Pulchre Augustinus Confess. l. 11. c. 16: „Nec tu tempore tempora praecedis, sed praecedis omnia tempora praeterita celsitudine semper praesentis aeternitatis et superas omnia futura, quia et illa futura sunt, et cum venerint, praeterita erunt, tu autem idem ipse es et anni tui non deficient (Ps. 101, 28.).“ Prosper sent. 289. canit:

Ille manet simul acta tenens et agenda, futuris
Ulterior, tum praeteritis prior, omnibus unus
Praesens, et solus sine tempore tempora condens:
Utque aevi spatia ac numeros praecedit et exit,
Sic nullo immensus cohibetur fine locorum.

Aeternitas 3. collata cum *tempore* in eo convenit, quod sit rei existentis duratio; sed differt, quod

fecte tota existens? Nam vel hoc solo, veram aeternitatem soli inesse illi substantiae, quae sola non facta, sed factrix esse inventa est, aperte percipitur; quoniam vera aeternitas principii finisque meta carere intelligitur: quod nulli rerum creatarum convenire, eo ipso quod de nihilo facta sunt, convincitur.

---

tempus sit duratio successiva, aeternitas vero careat omni successione, seu ut id bello expressit Boëthius de consol. philos. prosa ultima: „Nunc fluens facit tempus, nunc stans facit aeternitatem.“ Bene quoque Cassianus l. 5. de Incarn. c. 8.: „Temporalitatis est fieri, esse aeternitatis,“ „In illo enim, inquit Gregorius M. l. 20. Mor. c. 28, nec praeterita nec futura reperiri queunt, sed cuncta mutabilia immutabiliter durant, et quae in seipsis simul existere non possunt, illi simul omnia assistunt, nihilque in illo praeterit quod transit, quia in aeternitate ejus modo quodam incomprehensibili cuncta volumina seculorum transeuntia manent, currentia stant.“ Hinc theologi cum Lessio de divinis perfectionibus l. 4. c. 4. conferunt tempus cum flumine praetercurrente, aeternitatem cum rupe immota, vel cum puncto „circa quod describitur circulus: sicut enim punctum illud respondet toti circumferentiae et singulis ejus punctis, ita aeternitas respondet et assistit toti tempori et singulis ejus momentis.“ Cf. s. Thomas c. Gentes l. 1. c. 66. Ex hac aeternitatis notione liquet, quantum perfectionis et beatitudinis in Deum redundet: collectim enim possidet, quidquid boni in successione indefinita alii nonnisi guttatim et divisim experiri et gustare possunt.

CAPUT XXV.

Quod nullis mutabilis sit accidontibus.

Accidentia alia mutationem efficiunt; alia, ut relationes, nullam mutationem inducunt. Summa autem natura, quia simplex est, non subest accidentibus quae mutationem faciunt. Ergo nec susceptibilis est ullius accidentis: accidentia enim improprie dicuntur, quae rem non mutant. Igitur nullo prorsus modo summa essentia mutabilis est; cum semper sit eadem substantialiter, et nullo unquam modo diversa sit accidentaliter.

Sed haec essentia, quam patuit omnimode sibi esse eandem substantialiter, nonne est aliquando a se diversa vel accidentaliter? Verum quomodo est summe incommutabilis, si per accidentia potest, non dicam esse, sed vel intelligi variabilis? Et e contra quomodo non est particeps accidentis, cum et hoc ipsum, quod major est omnibus aliis naturis, et quod illis dissimilis est, illi videatur accidere? Sed quid repugnant quorundam, quae accidentia dicuntur, susceptibilitas et naturalis incommutabilitas, si ex eorum assumptione nulla substantiam consequatur variabilitas? Omnium quippe, quae accidentia dicuntur, alia non nisi cum aliqua participantis variatione adesse et abesse posse intelliguntur, ut omnes colores; alia omnino nullam vel accedendo, vel rece-

dendo mutationem circa id, de quo dicuntur, efficere noscuntur, ut quaedam relationes. Constat namque quia homini post annum praesentem nascituro, nec major, nec minor, nec aequalis sim, nec similis. Omnes autem relationes has, utique cum natus fuerit, sine omni mei mutatione, ad illum habere potero et amittere, secundum quod crescet, vel per qualitates diversas mutabitur. Palam itaque fit, quia eorum quae accidentia dicuntur, quaedam aliquatenus attrahant commutabilitatem, quaedam vero nullatenus subtrahant incommutabilitatem. Sicut igitur summa natura accidentibus mutationem efficientibus numquam in sua simplicitate locum tribuit: sic secundum ea, quae nullatenus summae incommutabilitati repugnant, aliquando dici aliquid non respuit; et tamen aliquid ejus essentiae, unde ipsa variabilis intelligi possit, non accidit. Unde hoc quoque concludi potest, quia nullius accidentis susceptibilis est: quippe quemadmodum illa accidentia, quae mutationem aliquam accedendo, vel recedendo faciunt, ipso suo effectu vere accidere rei, quam mutant, perpenduntur: sic illa, quae a simili effectu deficiunt, improprie dici accidentia deprehenduntur. Sicut igitur semper sibi est omnimodo eadem

substantialiter: ita nunquam est a se diversa ullo modo, vel accidentaliter. Sed quoquo modo sese habeat ratio de proprietate nominis accidentium; illud sine dubio verum est, quia de summe incommutabili natura nihil potest dici, unde mutabilis possit intelligi.

CAPUT XXVI.

Quomodo illa dicenda sit esse substantia; et quod sit extra omnem substantiam, et singulariter sit quidquid est.

Cum summa natura nullius mutationis aut accidentis sit susceptibilis, non dicitur substantia, nisi substantia dicatur pro essentia; sed ipsa est extra et supra omnem substantiam; quia ipsa sola per se est. Itaque non habet nisi nomen commune cum creaturis.

Sed si ratum est quod de hujus naturae simplicitate perspectum est: quomodo substantia est? Nam cum omnis substantia admixtionis differentiarum, vel mutationis accidentium sit susceptibilis: hujus immutabilis sinceritas omnimodae admixtioni, sive mutationi est inaccessibilis: quomodo ergo obtinebitur, eam esse quamlibet substantiam: nisi dicatur substantia pro essentia, et sic sit extra sicut est supra omnem substantiam? Nam quantum illud esse, quod per se est

quidquid est, et de nihilo facit omne aliud esse, diversum est [1]) ab eo esse, quod per aliud fit de nihilo quidquid est: tantum omnino distat summa substantia ab his, quae non sunt idem quod ipsa. Cumque ipsa sola omnium naturarum habeat a se, sine alterius naturae auxilio, esse quidquid est: quomodo non est singulariter, absque suae creaturae consortio, quidquid ipsa est? Unde si quando illi est cum aliis nominis alicujus communio:

---

1) *Diversum est.*- Praeclarissime τὸ esse divinum, quod adeo diversum est ab esse creaturarum, describit s. Bonaventura in Itinerario mentis ad Deum c. 5. Ejus verba propterea hic praetermitti non possunt, eoque magis quod multum conferant ad illustrandam confirmandamque s. Anselmi doctrinam. Ita ergo inter alia scribit: „Volens igitur contemplari Dei invisibilia quoad essentiae unitatem, primo defigat aspectum in ipsum esse, et videat ipsum esse adeo in se certissimum, quod non potest cogitari non esse, quia ipsum esse purissimum non occurrit, nisi in plena fuga (τοῦ) non esse, sicut et nihil (scil. occurrit) in plena fuga (τοῦ) esse. Sicut igitur omnino *nihil* nihil habet de esse nec de ejus conditionibus, sic e contra ipsum *esse* nihil habet de non esse nec actu nec potentia, nec secundum veritatem rei, nec secundum aestimationem nostram . . . Vide igitur ipsum purissimum esse, si potes, et occurret tibi, quod ipsum non potest cogitari ut ab alio acceptum, ac per hoc necessario cogitatur ut omnimode primum, quod nec de nihilo nec ab alio potest esse.

valde procul dubio intelligenda est diversa significatio.

CAPUT XXVII.

Quod non contineatur in communi tractatu substantiarum; et tamen sit substantia et individuus spiritus.

Omnis substantia aut est universalis, hoc est, pluribus communis, aut est individua, quae cum aliis communem essentiam habet. Summa vero natura nec in plures substantias se dividit, nec cum alia se essentia communione colligit. Ergo non includitur in communi substantiarum tractatu. Quia tamen summe

---

Quid enim est per se, si ipsum esse non est per se nec a se? Occurret etiam tibi ut carens omnino (τῷ) non esse, ac per hoc ut nunquam incipiens, nunquam desinens, sed aeternum. Occurret etiam tibi ut nullo modo in se habens nisi quod est ipsum esse, ac per hoc ut cum nullo compositum, sed simplicissimum. Occurret etiam ut nihil habens possibilitatis, quia omne possibile aliquo modo habet aliquid de non esse, ac per hoc ut summe actualissimum. Occurret ut nihil habens defectibilitatis, ac per hoc ut perfectissimum. Occurret postremo ut nihil habens diversificationis, et per hoc ut summe unum. Esse igitur, quod est esse purum et esse simpliciter et esse absolutum, est esse primarium, aeternum, simplicissimum, actualissimum, perfectissimum et summe unum. Et haec sunt ita certa, quod non potest ab intelligente ipsum esse cogitari horum oppositum et unum horum necessario infert aliud etc.«

existit, ideo maxime substantia dici potest; et quia dignior est, ideo non corpus, sed spiritus est; et quidem individuus, quia nec partibus constat, nec differentiis, aut accidentibus est mutabilis, nec proinde ulla ratione divisibilis.

Constat igitur, quia illa substantia nullo communi tractatu substantiarum includitur, a cujus essentiali communione omnis natura excluditur. Nempe cum omnis substantia tractetur aut esse universalis [1]), quae pluribus substantiis essentialiter communis est, ut hominem esse, commune est singulis hominibus: aut esse individua, quae universalem essentiam communem habet cum aliis, quemadmodum singuli homines commune habent cum singulis, ut homines sint: quomodo aliquis summam naturam in aliarum substantiarum tractatu contineri intelligit, quae nec in plures substantias se dividit, nec cum aliqua alia per essentialem communionem se colligit? Quoniam tamen ipsa non solum certissime existit, sed etiam summe omnium existit; et cujuslibet rei essentia dici solet substantia; profecto, si quid digne

---

1) *Aut esse universalis.* Cum de substantia disseritur, ea considerari potest aut ut universalis pluribusque conveniens, aut ut est individua et communem cum aliis individuis essentiam habens.

dici potest, non prohibetur dici substantia. Et quoniam non noscitur dignior essentia, quam spiritus, aut corpus: et ex his dignior est spiritus, quam corpus: utique eadem asserenda est esse spiritus, non corpus. Quoniam autem nec ullae partes sunt ejusdem spiritus, nec plures esse possunt ejusmodi spiritus; necesse est, ut sit omnino individuus spiritus. Quoniam enim, sicut supra constat, nec partibus est compositus, nec ullis differentiis, vel accidentibus intelligi potest esse mutabilis; impossibile est, ut qualibet sectione sit divisibilis.

CAPUT XXVIII.

Quod idem spiritus simpliciter sit, et creata illi comparata non sint.

Summus spiritus propter incommutabilem aeternitatem nullo modo dici potest, quia fuit, aut erit, sed simpliciter est. Cetera vero, quia mutabilia sunt, secundum aliquid aut fuerunt aliquando, aut erunt quod non sunt, et hoc quod sunt vix est: insuper de non esse veniunt ad esse non per se, sed per aliud: et ita redeunt ad non esse, nisi sustineantur per aliud. Solus ergo summus spiritus simpliciter vere perfecte et absolute est: cetera aut non sunt, aut vix sunt: non tamen omnino non sunt; nam de nihilo aliquid facta sunt ab eo, qui solus absolute est.

Videtur ergo consequi ex praecedentibus

quod iste spiritus, qui sic suo quodam mirabiliter singulari et singulariter mirabili modo est, quādam ratione solus sit: alia vero quaecunque videntur esse, huic collata, non sint. Si enim diligenter intendatur, ille solus videbitur simpliciter et perfecte et absolute esse; alia vero omnia fere non esse, et vix esse: quoniam namque idem spiritus, propter incommutabilem aeternitatem suam, nullo modo secundum aliquem motum dici potest quia fuit, aut erit; sed simpliciter est: nec mutabiliter est aliquid, quod aliquando aut non fuit, aut non erit; neque non est quod aliquando fuit, aut erit; sed quidquid est, semel et simul et interminabiliter est. Quoniam, inquam, hujusmòdi est esse ejus; jure ipse simpliciter et absolute et perfecte dicitur esse. Quoniam vero omnia alia secundum aliquid mutabiliter aliquando aut fuerunt, aut erunt quod non sunt; aut sunt quod aliquando non fuerunt, vel non erunt: et quoniam hoc quia fuerunt, jam non est: illud autem, scilicet, quia erunt, nondum est; et hoc quia in labili brevissimoque, et vix existente praesenti sunt, vix est. Quoniam ergo tam mutabiliter sunt, non immerito negantur simpliciter et perfecte et absolute esse; et asseruntur fere non esse, vix esse. Deinde

cum omnia, quaecunque aliud sunt quam ipse, de non esse venerint ad esse, non per se, sed per aliud: et cum de esse redeant ad non esse, quantum ad se, nisi sustineantur per aliud: quomodo illis simpliciter convenit, aut perfecte, sive absolute esse, et non magis fere vix non esse? Cumque esse solius ejusdem ineffabilis spiritus intelligi nullo modo possit, aut ex non esse incoeptum, aut aliquem pati posse, ex eo quod est in non esse, defectum: et quidquid ipse est, non sit per aliud quam per se, id est, per hoc quod ipse est: nonne hujus esse merito solum intelligitur simplex perfectumque et absolutum? Quod vero sic simpliciter et omnimoda ratione solum est perfectum, simplex et absolutum, id nimirum quodammodo jure dici potest solum esse: et e contra, quidquid per superiorem rationem, nec simpliciter, nec perfecte, nec absolute esse, sed vix esse, aut fere non esse, cognoscitur; id utique aliquo modo recte non esse dicitur. Secundum hanc igitur rationem ille solus creator spiritus est, et omnia creata non-sunt; nec tamen omnino non sunt, quia per illum, qui solus absolute est, de nihilo aliquid facta sunt [1].

---

1) Quae ita expressit s. Augustinus in Ps. 134. n. 4: „Ita ille est, ut in ejus comparatione ea, quae

CAPUT XXIX.

Quod ejus locutio idipsum sit, quod ipse; et ipsi sit consubstantialis, cum non sint duo, sed unus spiritus.

Summus spiritus nihil fecit, nisi per seipsum: quidquid autem fecit, per suam locutionem fecit. Ergo ejus locutio, seu verbum non est aliud quam ipse summus spiritus. Deinde ista locutio per quam factum est quidquid creatum est, non est creatura, sed est omni creatura prior: ergo ipsa est creans spiritus. Rursus: ista locutio est summi spiritus intelligentia: summa autem natura, cum sit simplex, est ipsa sua intelligentia: ergo summa natura est ipsa sua locutio: et haec est illi consubstantialis, quia ipse individuus est spiritus.

Jam vero his, quae de proprietatibus hujus summae naturae ad praesens mihi ducem rationem sequenti occurrerunt, perspectis, opportunum existimo, ut de ejus locutione, per quam facta sunt omnia, si quid possim considerem [1]). Etiam cum omnia, quae de

---

facta sunt, non sint. Illi non comparata sunt, quoniam ab illo sunt: illi autem comparata non sunt, quia verum esse, incommutabile esse est, quod ille solus est.«

1) Fatendum est, hucusque s. Anselmum plane solidis invictisque rationis argumentis usum esse. Non tanti roboris sunt, quae jam adducit ad suadendum ss. Trinitatis mysterium. Supposita jam

illa supra potui animadvertere, rationis robur inflexibile teneant: illud me maxime cogit de illa diligentius discutere, quia id ipsum, quod ipse summus spiritus est, probatur esse. Si enim ille nihil fecit, nisi per seipsum; et quidquid ab eo factum est, per illam est factum: quomodo illa est aliud, quam quod est idem ipse? Amplius, asserunt utique inexplicabiliter ea, quae jam inventa sunt, quia nihil omnino potuit unquam, aut potest subsistere praeter creantem spiritum et ejus creaturam. Hanc vero spiritus ejusdem locutionem impossibile est inter creata contineri: quoniam quidquid creatum subsistit, per illam factum est; illa vero per se fieri non potuit. Nihil quippe per seipsum fieri potest: quia quidquid fit, posterius est eo, per quod fit; et nihil est posterius seipso. Relinquitur itaque, ut haec summi spiritus locutio, cum creatura esse non possit, non sit aliud quam summus spiritus. Denique, haec ipsa locutio nihil aliud potest intelligi quam ejusdem spiritus intelligentia, qua

---

revelatione suadendi illustrandique tantum mysterium vim forte aliquam habere possunt, sed revelatione seposita non sufficiunt ad evincendum tam sublime mysterium. — *De illa supra potui animadvertere* scil. cc. 10—12.

cuncta intelligit. Quid enim est aliud illi rem loqui aliquam hoc loquendi modo, quam intelligere? Nam non ut homo, non semper dicit quod intelligit. Si igitur summe simplex natura non est aliud, quam quod est sua intelligentia, quemadmodum est idem, quod est sua sapientia: necesse est, ut similiter non sit aliud, quam quod est sua locutio. Sed quoniam jam manifestum est summum spiritum unum tantum esse, et omnimode individuum: necesse est ut sic illi haec sua locutio sit consubstantialis, ut non sint duo, sed unus spiritus.

CAPUT XXX.

Quod eadem locutio non constet ex pluribus verbis, sed sit unum Verbum.

Cum ista locutio sit consubstantialis summae naturae, quae simplex et una est, pariter simplex et una est, nec pluribus proinde constat verbis, sed est unum Verbum.

Cur igitur dubitem, quod supra dubium dimiseram; scilicet, utrum haec locutio in pluribus verbis, an in uno verbo consistat? Nam si sic est summae naturae consubstantialis, ut non sint duo, sed unus spiritus: utique sicut illa summe simplex est, ita et

ista. Non igitur constat pluribus verbis, sed est unum Verbum, per quod facta sunt omnia.

CAPUT XXXI.

Quod ipsum Verbum non sit similitudo factorum, sed veritas essentiae; facta vero sint aliqua veritatis imitatio. Et quae naturae magis sint et praestantiores, quam aliae.

Verbum quo dicuntur et per quod facta sunt omnia, est consubstantiale summae incommutabilitati; quia consubstantiale est summae naturae, quae est ipsa sua incommutabilitas. Ergo Verbum illud non est vera similitudo mutabilium, quae tamen ad illius exemplum facta sunt. Verum cum illius essentia summe sit, et sola vere sit, ipsum est existendi veritas; cetera vero non sunt *nisi* illius imitatio. Unde creatura tanto magis est et tanto praestantior, quanto similior est illi Verbo, quod summe est et summe magnum. Hinc naturae viventes praestant non viventibus, sentientes non sentientibus, rationales non rationalibus. Hinc etiam liquet, quia illa magis sunt quam ista; nam illa natura magis est, quae similior est summae essentiae. Quae autem plura participat, similior est seu in pluribus est similis summae essentiae: illa vero plura participat, cui plura possunt saltem cogitatione auferri. Porro cum omnis essentia eo ipso magis sit et praestantior, quo similior est illi essentiae, quae summe est, et summe praestat; manifestum est quia Verbum non est creaturae similitudo, sed vera essentia; et in creatis non est absoluta essentia, sed verae essen-

tiae imitatio: sicque ipsa creata eo magis vel minus sunt vera, quo magis vel minus illi appropinquant.

Sed ecce videtur mihi suboriri nec facilis, nec ullatenus sub ambiguitate relinquenda quaestio. Etenim omnia hujusmodi verba, quibus res quaslibet mente dicimus, id est cogitamus, similitudines et imagines sunt rerum, quarum verba sunt: et omnis similitudo vel imago tanto magis vel minus est vera, quanto magis vel minus imitatur rem, cujus est similitudo. Quid igitur tenendum est de Verbo, quo dicuntur et per quod facta sunt omnia? Erit, an non erit similitudo eorum, quae per ipsum facta sunt? Si enim ipsum est vera mutabilium similitudo, non est consubstantiale summae incommutabilitati: quod falsum est. Si autem non omnino vera, sed qualiscunque similitudo mutabilium est, non est Verbum summae veritatis omnino verum: quod absurdum est. At si nullam mutabilium habet similitudinem: quomodo ad illius exemplum facta sunt? Verum forsitan nihil hujus remanebit ambiguitatis, si quemadmodum in vivo homine veritas hominis esse dicitur; in picto vero similitudo, sive imago illius veritatis: sic existendi veritas intelligitur in verbo, cujus essentia sic summe est, ut quodammodo illa

sola sit: in his vero, quae in ejus comparatione quodammodo non sunt, et tamen per illud et secundum illud facta sunt aliquid; aliqua imitatio illius summae essentiae perpendatur. Sic quippe Verbum summae veritatis, quod et ipsum est summa veritas, nullum augmentum vel detrimentum sentiet, secundum hoc quod magis vel minus creaturis sit simile: sed potius necesse erit omne quod creatum est, tanto magis esse et tanto esse praestantius, quanto similius est illi, quod summe est et summe magnum est. Hinc etenim fortasse, imo non fortasse, sed pro certo, hinc omnis intellectus judicat naturas quolibet modo viventes praestare non viventibus, sentientes non sentientibus, rationales irrationalibus. Quoniam enim summa natura suo quodam modo singulari non solum est, sed et vivit et sentit et rationalis est: liquet quoniam omnium quae sunt, id quod aliquo modo vivit magis est illi simile, quam id quod nullatenus vivit: et quod modo quolibet vel corporeo sensu cognoscit aliquid, magis quam quod nihil omnino sentit: et quod rationale est, magis quam quod rationis capax non est. Quoniam vero simili ratione quaedam naturae magis minusve sunt, quam aliae, perspicuum est. Quemad-

modum enim natura illud praestantius est, quod per naturalem essentiam propinquius est praestantissimo: ita utique illa natura magis est, cujus essentia similior est summae essentiae. Quod sic quoque animadverti facile posse existimo. Nempe si cuilibet substantiae, quae et vivit et sensibilis et rationalis est, cogitatione auferatur quod rationalis est, deinde quod sensibilis, et postea quod vitalis, postremo ipsum nudum esse, quod remanet, quis non intelligat, quod illa substantia, quae sic paulatim destruitur, ad minus et minus esse, et ad ultimum ad non esse gradatim perducitur? Quae autem singulatim assumpta [1]) quamlibet essentiam ad minus et minus esse deducunt, eadem ordinatim assumpta illam ad magis et magis esse perducunt. Patet igitur quia magis est vivens substantia, quam non vivens; et sensibilis, quam non sensibilis; et rationalis, quam non rationalis. Non est itaque dubium, quod omnis essentia eo ipso magis est

---

1) *Quae autem singulatim assumpta* i. e. ea quorum successiva ablatione quaelibet essentia tandem ad minus esse et ad ipsum nihilum perducitur, conjuncta gradatim substantiam ad majus et perfectius esse perducunt: nam quo plures gradus realitatis et τοῦ esse in aliqua sunt substantia, eo perfectior ipsa est.

praestantiorque est, quo similior est illi essentiae, quae summe est, et summe praestat. Satis itaque manifestum est in Verbo, per quod facta sunt omnia, non esse eorum similitudinem, sed veram simplicemque essentiam: in factis vero non esse simplicem absolutamque essentiam, sed verae illius essentiae vix aliquam imitationem. Unde necesse est non idem Verbum, secundum rerum creatarum similitudinem, magis vel minus esse verum: sed omnem creatam naturam eo altiori gradu essentiae dignitatisque consistere, quo magis illi propinquare videtur.

CAPUT XXXII.

Quod summus spiritus seipsum dicat coaeterno Verbo.

1. Summus spiritus est ipsa summa sapientia: summa sapientia se ipsam aeterne et summe intelligit: et idem est dicere quod intelligere. Ergo summus spiritus aeterne se dicit; et proinde habet Verbum coaeternum. 2. Cum mens rationalis se et ipsam summam sapientiam intelligat, summus spiritus, qui est aeternus, principaliter aeterne se intelligit. At si se aeterne intelligit, aeterne se dicit; si aeterne se dicit, aeterne est Verbum ejus apud ipsum. Et ita etiam si nulla alia existeret essentia, necesse foret Verbum illius esse illi coaeternum.

Sed cum ita sit, quomodo illud quod sim-

plex est veritas, potest esse Verbum eorum, quorum non est similitudo? cum omne verbum, quo aliqua res sic mente dicitur, similitudo sit rei ejusdem: et, si non est verbum eorum, quae facta sunt per ipsum, quomodo constabit quia sit Verbum? Nempe omne verbum alicujus rei verbum est. Denique si nunquam creatura esset, nullum ejus esset verbum. Quid igitur? An concludendum est, quia si nullo modo esset creatura, nequaquam esset Verbum illud, quod est summa et nullius indigens essentia: aut fortasse ipsa summa essentia, quae Verbum est, essentia quidem esset aeterna, sed Verbum non esset, si nihil unquam per illam fieret? Ejus enim quod non fuit, nec est, nec futurum est, nullum verbum esse potest. Verum secundum hanc rationem, si nunquam ulla praeter summum spiritum esset essentia, nullum omnino esset verbum in illo: si nullum in illo verbum esset, nihil apud se diceret: si nihil apud se diceret, cum idem sit illi sic dicere aliquid, quod est intelligere, non aliquid intelligeret: si nihil intelligeret, ergo summa sapientia, quae non est aliud quam idem spiritus, nihil intelligeret: quod absurdissimum est. Quid igitur? Si enim nihil intelligeret, quomodo esset summa sa-

pientia? Aut si nullo modo esset aliquid praeter illam, quid illa intelligeret? Sed numqui l seipsam non intelligeret? At quomodo vel cogitari potest, quod summa sapientia se aliquando non intelligat; cum mens rationalis possit non solum suimet, sed et illius summae sapientiae reminisci, et illam et se intelligere? Si enim mens humana nullam ejus, aut sui habere memoriam, aut intelligentiam posset; nequaquam se ab irrationalibus creaturis, et illam ab omni creatura, secum sola tacite disputando, sicut nunc mens mea facit, discerneret. Ergo summus ille spiritus, sicut est aeternus, ita aeterne sui memor est, et intelligit se ad similitudinem mentis rationalis: imo non ad ullius similitudinem; sed ille principaliter, et mens rationalis ad ejus similitudinem. At si aeterne se intelligit, aeterne se dicit. Si aeterne se dicit, aeterne est Verbum ejus apud ipsum. Sive igitur ille cogitetur nulla alia existente essentia, sive aliis existentibus: necesse est Verbum illius coaeternum illi esse cum ipso.

CAPUT XXXIII.

Quod consubstantiali uno Verbo dicat se et quod facit.

Verbum, quo seipsum summus spiritus dicit, est

idipsum quod summus spiritus, ut supra demonstratum est. Verbum etiam, quo dicit ea, quae facta sunt, est ipse summus spiritus, ut supra pariter est probatum. Ergo unum est sibi consubstantiale Verbum, quo summus spiritus se dicit, et quo ea dicit quae facit. Praeterea Verbum, quo se dicit summa sapientia, convenientissime dici potest Verbum ejus, quia perfectam ejus tenet similitudinem: verbum enim est imago rei ex cogitatione formata: et ideo tanto verius est verbum, quanto verius rem mens cogitat. Iterum: mens rationalis, cum se cogitando intelligit, imaginem suam, seu verbum sui producit quod a se non nisi ratione potest separari. Ergo et summa sapientia, cum se dicendo intelligit, gignit consubstantialem sibi similitudinem suam, id est Verbum suum. Verbum istud dici potest et imago et figura et character ejus: Verbum autem quo creaturam dicit, verbum, aut imago, aut figura creaturae dici non potest; quia est principalis ejus essentia. Ergo summus spiritus creaturam non dicit Verbo creaturae, sed suo. Ergo quidquid dicit, Verbo suo dicit. Ergo unico eodemque Verbo dicit seipsum, et cuncta quae fecit.

Sed ecce quaerenti mihi de Verbo, quo creator dicit omnia quae facit, obtulit se Verbum, quo seipsum dicit, qui omnia facit. An ergo alio verbo dicit seipsum, et alio ea quae facit: aut potius eodem ipso Verbo quo dicit seipsum, dicit quaecunque facit? Nam hoc quoque Verbum[1], quo seipsum dicit, necesse est idipsum esse, quod ipse est: sicut constat de Verbo illo, quo dicit ea quae facta

sunt a se. Cum enim, etiamsi nihil unquam aliud esset, nisi summus ille spiritus, ratio tamen cogat Verbum illud, quo se dicit, ex necessitate esse: quid verius, quam hoc Verbum ejus non esse aliud, quam quod ipse est? Ergo si et seipsum et ea quae facit consubstantiali sibi Verbo dicit: manifestum est quia Verbi, quo se dicit, et Verbi, quo creaturam dicit, una substantia est. Quomodo ergo si una substantia est, duo verba sunt? Sed forsitan non cogit identitas substantiae Verbi unitatem admittere. Nam idem ipse, qui his verbis loquitur, eandem cum illis habet substantiam, et tamen verbum non est. Sed utique Verbum, quo se dicit summa sapientia, convenientissime dici potest Verbum ejus secundum superiorem rationem: quia ejus perfectam tenet similitudinem. Nam nulla ratione negari potest, cum mens rationalis seipsam cogitando intelligit, imaginem ipsius nasci in sua cogitatione: imo ipsam cogitationem sui esse suam imaginem, ad ejus similitudinem tamquam ex ejus impressione formatam. Quamcunque enim rem mens seu per corporis imaginationem, seu per rationem cupit veraciter cogitare; ejus utique similitudinem, quantum valet, in ipsa sua cogitatione conatur exprimere: quod

quanto verius facit, tanto rem ipsam verius cogitat: et hoc quidem, cum cogitat aliquid aliud, quod ipsa non est, et maxime cum aliquod cogitat corpus, clarius perspicitur. Cum enim cogito notum mihi hominem absentem, formatur acies cogitationis meae in talem imaginem ejus, qualem illam per visum oculorum in memoriam attraxi: quae imago in cogitatione verbum est ejusdem hominis, quem cogitando dico. Habet igitur mens rationalis, cum se cogitando intelligit, secum imaginem suam ex se natam, id est cogitationem sui ad suam similitudinem, quasi sua impressione formatam: quamvis ipsa se a sua imagine non nisi ratione sola separare possit, quae imago ejus verbum ejus est. Hoc itaque modo quis neget summam sapientiam, cum se dicendo intelligit, gignere consubstantialem sibi similitudinem suam, id est Verbum suum? Quod Verbum, licet de re tam singulariter eminenti proprie aliquid satis convenienter dici non possit, non tamen inconvenienter sicut similitudo, ita et imago et figura et character ejus dici potest. Verbum autem quo creaturam dicit, nequaquam similiter est verbum creaturae; quia non est ejus similitudo, sed principalis essentia [1]):

1) Principalis essentia. Hoc ostenderat c. 31.

consequitur igitur, ut ipsam creaturam non dicat verbo creaturae. Cujus ergo verbo eam dicit, si non dicit eam verbo ejus? Nam quod dicit, verbo dicit; et verbum alicujus est verbum, id est similitudo. Sed si nihil aliud dicit, quam se aut creaturam, nihil dicere potest, nisi aut suo, aut ejus verbo. Si ergo nihil dicit verbo creaturae: quidquid dicit, Verbo suo dicit. Uno igitur eodemque Verbo dicit seipsum, et quaecunque fecit.

CAPUT XXXIV.

Quomodo suo Verbo videri possit dicere creaturam.

Ipse est summa ratio, in qua sunt omnia quae facta sunt. Ergo cum dicit seipsum, dicit omnia quae facta sunt. Creaturae autem in seipsis sunt essentia mutabilis; in ipso sunt ipsa prima essentia et prima existendi veritas.

Sed quomodo tam differentes res, scilicet creans et creata essentia, dici possunt uno Verbo: praesertim cum Verbum ipsum sit dicenti coaeternum; creatura autem non sit

---

Consequitur igitur, ut ipsam creaturam non dicat verbo creaturae, verbo ad res factas expresso, quae nondum exstant, sed hoc verbo primum producuntur et quae eatenus tantum sunt, quatenus hoc verbum quadantenus adumbrant ac imitantur.

illi coaeterna? Forsitan quia ipse est summa sapientia et summa ratio, in qua sunt omnia quae facta sunt: quemadmodum opus, quod fit secundum aliquam artem, non solum quando fit, verum et antequam fiat, et postquam dissolvitur, semper est in ipsa arte non aliud, quam quod est ars ipsa. Idcirco cum ipse summus spiritus dicit seipsum, dicit omnia quae facta sunt. Nam et antequam fierent, et cum jam facta sunt, et cum corrumpuntur, seu aliquo modo variantur, semper in ipso sunt, non quod sunt in seipsis, sed quod est idem ipse [1]). Etenim in seipsis sunt essen-

---

1) *Quod est idem ipse.* Omnes res creatae eatenus sunt aliquid, quatenus sunt adumbrationes et participationes divinae perfectionis, hinc omnia antequam sunt jam praeexistunt in Deo, non realiter et formaliter, sed exemplariter seu secundum ideam exemplarem, sicut imago dici potest praeexistere in exemplari seu prototypo, cujus ipsa non est nisi quaedam adumbratio et expressio. Sed quia res creatae infinite distant et deficiunt a perfectione divina, quam adumbrant, hinc supereminentissime sunt in Deo secundum rationem exemplarem, nam ut inquit hic Anselmus, in seipsis sunt essentia mutabilis, in Deo vero sunt ipsa prima essentia: hanc enim secundum unam alteramve perfectionem quadantenus adumbrant, et quo magis ad hanc accedunt, eo verius praestantiusque existunt. Sicuti, ut disputationem hanc Anselmi subtilem exemplo

tia mutābilis secundum immutabilem rationem creata; in ipso vero sunt ipsa prima essentiā et prima existendi veritas, cui prout magis utcunque illa similia sunt, ita verius et praestantius existunt. Hoc itaque modo non irrationabiliter asseri potest, quia cum seipsum dicit summus ille spiritus, dicit etiam quidquid factum est uno eodemque Verbo.

CAPUT XXXV.

Quod quidquid factum est, in ejus Verbo et scientia sit vita et veritas.

Omnia quae sunt in summo spiritu, eadem et eodem modo sunt in Verbo ejus, quia ipsum est illi consubstantiale. Ergo omnia sunt in Verbo vita et veritas. Et quandoquidem scire est idem illi quod dicere, sicut omnia sunt in Verbo vita et veritas, ita sunt in scientia ejus.

Verum cum constet quia Verbum ejus con-

---

utique inadaequato illustremus, omnes numeri inferiores centenario de hoc aliquid participant; quo magis ad illum accedunt eo majores sunt, et omnes numeri (seorsim) usque ad 99. uno numero centenario eminenter continentur: ita omnium creaturarum rationes supereminentissime praecontinentur simplicissima Dei essentia, quae propter suam infinitam inexhaustamque perfectionem omnibus hisce rationibus seu participationibus concipiendis praebet fundamentum ac ita archetypi instar praelucet, quod creaturae omnes referunt sed inadaequate, deficienter, umbratiliter.

substantiale est illi et perfecte simile, necessario consequitur, ut omnia quae sunt in illo eadem et eodem modo sint in Verbo ejus. Quidquid igitur factum est, sive vivat, sive non vivat, aut quomodocunque sit in se, in illo est ipsa vita [1]) et veritas. Quoniam autem idem est summo spiritui scire, quod intelligere, sive dicere: necesse est, ut eodem modo sciat omnia quae scit, quo ea dicit, aut intelligit. Quemadmodum igitur omnia sunt in Verbo ejus vita et veritas, ita sunt in scientia ejus.

CAPUT XXXVI.

Quam incomprehensibili modo dicat, vel sciat res a se factas.

Cum res in nostra scientia sint non secundum earum essentiam, sed secundum similitudinem; verius sunt in ipsis, quam in nostra scientia. Et tamen constat quod tanto verius sint in Verbo, quam in seipsis; quanto verius existit creatrix, quam creata essentia. Quod humana scientia comprehendere non potest.

---

1) *In ipso vita erat.* Hoc sicut sequitur ex dictis, ita nonnulli patres probare solebant ex verbis Joannis 1, 3, 4, quae ita interpungebant: *Omnia per ipsum* (Verbum) *facta sunt: et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in ipso vita erat.* Cf. supra praeclarum Augustini commentarium in annot. ad c. 10.

Qua ex re manifestissime comprehendi potest, quomodo dicat idem spiritus, vel quomodo sciat ea, quae facta sunt, ab humana scientia comprehendi non posse. Nam nulli dubium, creatas substantias multo aliter esse in seipsis, quam in nostra scientia. In seipsis namque sunt per ipsam suam essentiam: in nostra vero scientia non sunt earum essentiae, sed earum similitudines. Restat igitur, ut tanto verius sint in seipsis, quam in nostra scientia, quanto verius sunt alicubi per suam essentiam, quam per suam similitudinem. Cum ergo et hoc constet, quia omnis creata substantia tanto verius est in Verbo, id est in intelligentia creatoris, quam in seipsa, quanto verius existit creatrix, quam creata essentia [1]): quomodo comprehendat humana

1) Huic considerationi innititur illa divisio scientiae angelicae, qua cognoscunt res creatas, in scientiam *matutinam* et *vespertinam*. Scientia mututina ea dicitur, qua cognoscunt res creatas in sapientia divina, in qua vita sunt, in rationibus aeternis, in quibus longe verius sunt. Vespertina ea est, qua res creatas in seipsis vident. „Cognitio creaturae, inquit Augustinus, penes quem haec distinctio occurrit, de civit. Dei l. 11. c. 7, in se ipsa decolorатior est, ut ita dicam, quam cum in Dei sapientia cognoscitur, velut in arte, qua facta est. Ideo vespera congruentius quam nox dici potest."

mens, cujusmodi sit illud dicere, et illa scientia, quae sic longe superior et verior est creatis substantiis; si nostra scientia tam longe superatur ab illis, quantum earum similitudo distat ab earum essentia.

CAPUT XXXVII.

Quod quidquid ipse est ad creaturam, hoc sit et Verbum ejus; nec tamen ambo simul pluraliter.

Summus spiritus per Verbum fecit omnia. Ergo et ipsum Verbum fecit eadem omnia: quod enim summus spiritus per Verbum facit, per se facit: et Verbi summique spiritus una est essentia, quae sola est creatrix et principium omnium quae sunt. Quidquid ergo summus spiritus est ad creaturam, hoc et Verbum ejus est: et proinde sicut ille est creator, ita et istud: nec tamen sunt duo, sed unus creator et unum principium.

Verum cum manifeste rationes superiores doceant, summum spiritum per Verbum suum fecisse omnia; numquid non et ipsum Verbum fecit eadem omnia? Quoniam enim illi est consubstantiale, cujus est Verbum, necesse est ut sit summa essentia. Summa autem essentia non est, nisi una, quae solá creatrix et solum principium est omnium quae facta sunt. Ipsa namque sola fecit non per aliud, quam per se, omnia ex nihilo.

Quare quaecunque summus spiritus facit, eadem et Verbum ejus facit, et similiter. Quidquid igitur summus spiritus est ad creaturam; hoc et Verbum ejus est, et similiter. Nec tamen ambo simul pluraliter: quia non sunt plures creatrices summae essentiae. Sicut igitur ille creator est rerum et principium, sic et Verbum ejus: nec tamen sunt duo, sed unus creator et unum principium.

CAPUT XXXVIII.

Quod dici non possit quid duo sint; quamvis necesse sit esse duos.

Quidquid summus spiritus et Verbum sunt in essentia et ad creaturam, nempe quod sit veritas, et quod sit creator, hoc unicuique et utrique sic convenit, ut tamen non sint duo, aut duae veritates, aut duo creatores: sed unum sint. Ille tamen, cujus est Verbum, non potest esse verbum suum; nec verbum potest esse ille, cujus est Verbum. Ergo in eo solo quod ille non est ex isto, hoc autem est ex illo, admittitur pluralitas. Constat ergo quod sint duo; sed exprimi non potest quid duo sint: non enim sunt duo spiritus, nec duo creatores, nec duo verba, nec duae imagines.

Studiose itaque attendendum est quiddam, quod valde insolitum aliis rebus, in summo spiritu et Verbo ejus videtur evenire. Nam certum est sic unicuique singulatim, et utris-

que simul inesse quidquid sunt in essentia, et quidquid sunt ad creaturam, ut et singulatim perfectum sit ambobus [1], et tamen pluralitatem non admittat in duobus. Licet enim singulatim et ille perfecte sit summa veritás et creator, et verbum ejus sit summa veritas et creator: non tamem ambo simul sunt duae veritates aut duo creatores. Sed cum haec ita sint, miro tamen modo apertissimum est, quia nec ille, cujus est Verbum, potest esse Verbum suum: nec Verbum potest esse iste cujus est Verbum; ut in eo quod significat vel quid sint substantialiter, vel quid sint ad creaturam, semper individuam teneant unitatem; in eo vero, quod ille non est ex isto, hoc autem est ex illo, ineffabilem admittant pluralitatem. Ineffabilem certe; quamvis enim necessitas cogat, ut sint duo, nullo tamen modo exprimi potest, quid duo sint. Nam etsi forte duo pares, aut aliquid aliud similiter ad invicem possint dici; in his ipsis tamen relativis si quaeratur, quid sit illud de quo dicuntur, non potest dici

1) *Perfectum sit ambobus.* Legere mallem *in ambobus.* Quidquid sunt summus Spiritus et Verbum ejus sive secundum essentiam sive relate ad creaturas singulis perfecte inest, quin tamen propterea duplex sit essentia.

pluraliter, quemadmodum dicuntur duae pares lineae, aut duo homines similes. Quippe nec sunt duo pares spiritus, nec duo pares creatores, nec duo aliquid, quod significet eorum aut essentiam, aut habitudinem ad creaturam: sed nec duo aliquid, quod designet propriam habitudinem alterius ad alterum, quia nec duo verba, nec duae imagines. Verbum namque hoc ipsum quod Verbum est, aut imago, ad alterum est; quia non nisi alicujus Verbum est aut imago: et sic propria sunt haec alterius, ut nequaquam alteri coaptentur. Nam ille, cujus est Verbum, āut imago, nec imago, nec Verbum est. Constat igitur, quia exprimi non potest quid duo sint, summus spiritus et Verbum ejus; quamvis quibusdam singulorum proprietatibus cogantur esse duo. Etenim proprium unius est, esse ex altero: et proprium est alterius, alterum esse ex illo.

CAPUT XXXIX.

Quod idem Verbum sit a summo Spiritu nascendo.

Verbum summi Spiritus sic ex eo est, quasi idem ipsum de eodem ipso. Et ita perfectam ejus, quasi proles parentis, tenet similitudinem. Ergo non convenientius cogitari potest ex illo esse, quam nascendo.

Et quidem congruentius de illo nasci dicitur; quam multa dicantur nasci de aliquo, a quo habent ut sint, sed cum quo nullam habent similitudinem: ut capilli qui de capite nasci dicuntur.

Quod ipsum [1]) nullo utique verbo videtur familiarius posse proferri, quam si dicatur,

1) *Quod ipsum* scil. esse ex altero, de quo locutus erat cap. praecedenti. Ad haec illustranda juverit prae oculis habere rationem, quam reddunt theologi, quare processio Filii a Patre dicatur generatio. Respondent nimirum ad hanc quaestionem, de ratione generationis esse, ut sit origo viventis a vivente in similitudinem naturae et quidem vi originis, quae natura sua tendat velut in scopum et metam, ut exprimat in termino generationis sui similitudinem saltem secundum eandem naturam specificam. Cf. Petavium de Trinit. l. 5. c. 7. s. Jam vero haec obtinent in Verbi productione, illud enim „procedit, inquit s. Thomas 1. p. q. 27. a. 2., per modum intelligibilis actionis, quae est operatio vitae et a principio conjuncto, ut supra jam dictum est, et secundum rationem similitudinis, quia conceptio intellectus est similitudo rei intellectae et in eadem natura existens, quia in Deo idem est intelligere et esse .... Unde processio Verbi in divinis dicitur generatio et ipsum Verbum procedens dicitur Filius.“ Cum igitur Verbum procedat per intellectum, ut significat vel ipsius nomen Verbum, et cum hujus intellectionis terminus non sit verbum accidentale (ut in nobis) sed hypostasis: de essentia vero intellectionis sit similitudinem rei intellectae exhibere, seu rem intellectam quodammodo reprodu-

proprium esse unius nasci ex altero; et proprium alterius, nasci alterum ex ipso. Certum namque jam constat, quia Verbum summi spiritus, non sic est ex eo, quemadmodum

---

cere, Verbum *vi originis* per intellectum erit perfectissima Dei Patris imago, ejus character, hinc Filius et quidem genitus. Cf. infra s. Anselmum c. 55. Posita autem hac sententia, quod Pater gignat Filium intelligendo, seu dicendo, quae innuitur in divinis literis, traditur a patribus unanimi consensu et a theologis docetur, plures solvuntur difficultates et alia bene explicantur. Sequitur enim exinde puritas hujus generationis, ejus aeternitas, perpetuitas, perfectio, vi cujus Filius adaequata est imago Patris et speculum sine macula. Praeclare Augustinus de Trinitate l. 15. c. 14: »Proinde tamquam seipsum dicens Pater genuit Verbum sibi aequale per omnia. Non enim seipsum integre perfecteque dixisset, si aliquid minus aut amplius esset in ejus Verbo quam in ipso. Ibi summum illud agnoscitur: Est, est, non, non. Et ideo Verbum hoc vere veritas est, quia quidquid est in ea scientia, de qua genitum est, et in ipso est.« Sequitur et hujus generationis necessitas, quae immunis est non solum a quavis contingentia vel electione, sed etiam a quavis coactione, cum haec productio sit naturalis; sequitur quoque et Filii unitas, cum Pater sicut unico actu intelligit, ita unico Verbo se dicit. Hinc omnes arianorum excluduntur tricae et sophismata, quibus ostendere conabantur, generationem in Deo admitti non posse, quin ipse corruptioni, mutationi etc. obnoxius fiat, Filii aeternitas negetur, Pater a gignendo cessasse affirmetur etc.

ea quae ab illo facta sunt; sed quemadmodum creator de creatore, summum de summo. Et ut plena brevitate omnimoda absolvatur similitudo, penitus idem ipsum est de eodem ipso, et ita ut nullatenus sit nisi ex eo. Cum igitur pateat Verbum summi spiritus sic esse ex ipso solo, ut perfectam ejus, quasi proles parentis, teneat similitudinem: nec sic esse ex ipso, ut fiat ab eo: profecto nullo modo convenientius cogitari potest ex illo esse, quam nascendo. Nempe si innumerabiles res indubitanter dicuntur nasci ex his, ex quibus habent ut sint; cum nullam eorum, de quibus nasci dicuntur, teneant similitudinem, sicut proles parentis: dicimus enim capillos nasci de capite, et poma ex arbore: licet nec illi capitis, nec ista arboris similia sint: si, inquam, multa hujusmodi non absurde dicuntur nasci, tanto congruentius dici potest, Verbum summi spiritus ex illo existere nascendo; quanto perfectius, quasi proles parentis, trahit ejus similitudinem ex illo existendo.

CAPUT XL.

Quod verissime ille sit parens, illud vero proles.

Tanto verius ille parens, et istud proles dicitur,

quanto magis ille ad hanc generationem solus sufficit, et istud similitudinem ejus exprimit nulla admixta dissimilitudine. Ergo illius proprium est, verissimum esse parentem: istius vero, esse verissimam prolem.

Quod si convenientissime dicitur nasci, et tam simile est illi de quo nascitur: cur aestimetur simile, quasi proles parenti; et non potius asseratur quia tanto verior est ille parens, et istud proles; quanto magis et ille ad hujus nativitatis perfectionem solus sufficit; et quod nascitur, ejus similitudinem exprimit? Namque in rebus aliis, quas parentis prolisque certum est habitudinem habere, nulla sic gignit, ut omnino nullius indigens sola per se ad gignendam prolem sufficiat; nulla sic gignitur, ut nulla admixta dissimilitudine omnimodam similitudinem parentis exhibeat. Si ergo Verbum summi spiritus sic est omnino ex ipsius sola essentia, et sic singulariter est illi simile, ut nulla proles sic sit omnino ex sola parentis essentia, aut sic similis parenti: profecto nullis rebus tam convenienter videtur aptari habitudo parentis et prolis, quam summo spiritui et Verbo ejus. Quapropter illius est proprium verissimum esse parentem; istius vero, verissimam esse prolem.

CAPUT XLI.

Quod ille verissime gignat, illud verissime gignatur.

Ergo summi Spiritus est verissime gignere: et Verbi ejus verissime gigni.

At hoc constare non poterit, nisi pariter ille verissime gignat, et istud verissime gignatur. Sicut igitur illud est perspicuum, ita hoc esse certissimum necesse est. Quare summi spiritus est verissime gignere, et Verbi ejus verissime gigni.

CAPUT XLII.

Quod alterius verissime sit esse Genitorem et Patrem; alterius genitum et Filium.

Ergo hic Pater, hoc Filius est, non vero hic mater, et hoc filia dici debet: non quod sit ulla in his sexus differentia, nec quod validior sit ut plurimum sexus masculinus: sed potius quia Patris nomen magis quam matris huic convenit, cui ad gignendum nulla alia causa sociatur: et nomen Filii magis quam Filiae huic congruit, qui similior est Patri: cum Filius semper sit Patri similior, quam filia quae est disparis sexus.

Vellem jam quidem, et forte possem, illum esse verissime Patrem, hoc vero verissime

esse Filium, concludere [1]). Sed nec hoc negligendum existimo, an Patris et Filii, et an

1) Subtili disputatione tandem ad hanc pervenit conclusionem, Verbum esse Filium. Juverit ad haec illustranda et patrum auctoritate confirmanda paucis complecti, quae iidem docent, cum rationem reddunt, quare Filius dicatur *Verbum*. Adverti 1. debet, nomen ὁ λόγος a s. Joanne Filio tributum et eo magistro atque duce a patribus utpote aptissimum ultro frequentatum per se multiplicis esse potestatis. Significat enim a) *rationem*, a qua rationales dicimur: vel b) *causam* (rationem), quae redditur rei cujuspiam; vel c) *essentiam* rei ac ejus definitionem. Praeclare Gregorius nazianzenus or. 30. n. 20: „Verbum (λόγος) appellatur (Filius), quia sic se habet ad Patrem, ut πρὸς νοῦν λόγος, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre vimque enunciatricem (διὰ τὸ ἐξαγγελτικόν). Fortasse etiam quis dixerit, eodem modo se habere ad Patrem, quo definitio ad definitum (ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον). Nam definitio quoque λόγος dicitur, qui enim Filium cognovit, ait Christus (hoc enim significat idem ac *vidit* Joan. 14, 7.), etiam Patrem cognovit, ac brevis et compendiosa facilisque naturae paternae declaratio Filius est. Omne enim quod genitum est genitorem suum tacita quadam voce definit. Quod si quis etiam quia rebus inest omnibus, λόγος appellari velit, a ratione non abhorrebit. Quid est enim quod non Verbo conditum sit?“ Hinc d) significat etiam *ideas archetypas*, secundum quas aliquid fit, *rationes rerum*: praeterea e) *supputationem*. Praecipue vero ad rem nostram est f) significatio, qua designat sermonem

matris et filiae magis illis apta sit appellatio: cum in eis nulla sit sexus discretio. Nam

---

tam interiorem, quem *verbum* proprie dicere solemus, quam interioris interpretem, qui *sermo* vel oratio magis apellatur, hinc etiam distinctio in λόγος ἐνδιάθετον et προςφόρικον seu λόγον τὸν ἔνδον et λόγον τὸν ἔξωθεν. Hinc g) significat quandoque *doctrinam* 1. Tim. 8, 1; Tit. 8, 8 etc. Jam vero 2. ex omnibus hujus nominis interpretationibus ea maxime propria est ac recepta, ca mde Filio loquimur, qua λόγος idem est ac *verbum*, minusque apte redditur *sermo*. Non negamus quidem apud Tertullianum, Novatianum, Cyprianum, Lanctantium etc. nomen Sermonis frequenter Filio tribui, imo etiam, sed rarius, a nonnullis patribus, qui post concilium nicaenum floruerunt, tamen cum jam usu ecclesiastico a concilio nicaeno consecratum sit nomen *Verbi*, non citra temeritatem cum Erasmo, Piscatore, Beza etc. poneremus in Evangelii Joannis initio iterum nomen *Sermonis*. Conferunt vero S. patres Filium Verbum cum verbo nostro multiplici ratione. Sicut enim a) verbum nostrum per intellectum gignitur, ita Filius a Patre per intellectum est genitus. Cf. Cyrillum alex. de Trinit. n. 10. Hinc b) sicut verbum sine mente intelligi nequit, neque haec quatenus est dicens sine verbo, ita neque Pater absque Filio Verbo, neque Verbum Filius absque Patre. Cyrillus alex. dial. 2. p. 451: „Prodit enim ex mente, quoniam autem eo mens est, quod verbum habet, verbum vero eo, quod mente repletum est, quinam intelligi potest vel sine verbo mens, vel verbum mentis indigens?“ Sicut c) verbum rei cognitae expressa et formata est imago, ita Verbum est spe-

si idcirco convenienter est ille Pater, et proles ejus Filius, quia uterque est spiritus:

---

calum sine macula paternae gloriae. Cf. Augustinus de Trinit. l. 15. c. 12.; Fulgentius ad Monimum l. 3. c. 7. Sicut d) verbum e mente genitum in mente manet, ita Verbum semper est apud Patrem, imo et in sinu Patris (Joan 1, 18.). Sicut e) verbum citra corruptionem, purissime e mente prodit, ita Filius purissime et citra corruptionem ullam a Patre est genitus. „Verbum dicitur, inquit Nicetas (de div. appel. D. N. J. Chr. apud Mig. 52, 864) vel quod impassibiliter genitus sit a Deo Patre vel quod sine diminutione paternae substantiae ejus exstiterit generatio. Nam nec homo diminutionem aliquam pati videtur, cum verbum emittit". Aliam f) similitudinem proponit ita Joannes Damascenus l. 1. de fide orthod. c. 6.: „Quemadmodum verbum nostrum a mente gignitur, nec idem omnino est, quod ipsa mens, nec plane diversum: (nam cum a mente proficiscitur, aliud est quam mens, et cum mentem ipsam indicat, non est prorsus ab illa diversum, sed cum sit unum natura, aliud tamen subjecto ὑποκειμένῳ est): sic et Dei Verbum, quod Filius est, quatenus propria subsistit persona ab eo distinguitur, a quo genitum est; quatenus autem illa in se exprimit, quae cernuntur in Deo, unum natura cum Deo est." Sicut denique g) homo nil facit nisi praeeunte verbo, licet verbum esse possit, quod non sequatur opus, ita „Verbum Dei, inquit Augustinus de Trinit. l. 15. c. 11, potuit esse nulla existente creatura, creatura vero nulla esse posset, nisi per ipsum, per quod facta sunt omnia". Cf. et s. 287. n. 4; Basilium h. 16. in illud: *In principio erat Ver-*

cur non pari ratione alteri convenit esse matrem, alteri filiam, quia uterque est veritas

---

bum n. 3; Isidorum hispalensem l. 2. differentiarum n. 18. Non tamen 4. praetermittunt patres solicite multiplex aperire discrimen, quod inter Verbum Deum et nostrum intercedit. Nostrum enim est non substantiale, sed accidens, multiplex pro varietate objectorum, quae cognoscimus, volubile, per se inefficax, temporale etc., quae de illo Verbo dici nequeunt. Cf. supra s. Anselmum c. 11; Thomam in opusc. de differentia divini Verbi et humani; Augustinum de Trinit. l. 15. c. 12 ss.; Athanasium or. 2. adv. arianos n. 35 s. Conferunt 5. patres Verbum etiam cum verbo προφορικῷ prolatitio, non tamen quatenus hoc est merus sonus, sed quatenus internum verbum in se complectitur et exprimit, tum quia a. Sabellius similitudine verbi ἐνδιαθέτου abutebatur (cf. Basilius h. 24. n. 1.), tum quia b. verbum externum notius est interno, tum quia c. saepe ad illam Filii proprietatem respiciunt, qua Patris est manifestatio, legatus, nuncius, interpres: de qua ratione plura habet Dionysius alex. in sua apologia ad Dionysium romanum (apud Athanasium de sententia Dionysii n. 23), qui inter alia scribit: „Et mens quidem est quasi verbum immanens, verbum vero quasi mens prosiliens. Mens in verbum transit, verbum autem mentem in circumstantes auditores transmittit, sicque mens per verbum in animis auditorum insidet simul ingressa cum verbo. Ac mens quidem quasi pater est verbi in seipsa existens, verbum autem velut filius mentis neque ante ipsam, neque extra ipsam factum esse potest, sed cum ipsa existit, a qua germen et originem sumpsit; eodem quoque

et sapientia? An quia in his naturis, quae sexus habent differentiam, melioris sexus est

---

modo Pater maximus et mens universalis ante omnia Filium habet Verbum ac sermonem suiipsius interpretem et angelum.« Hac tamen 6. comparatione admodum delectantur ad illustrandam Verbi incarnationem. Ita Gregorius nyssenus de eo, quid sit ad imaginem Dei (Mig. 44, 1334): „Generatur in corde verbum generatione quadam incomprehensibili et incorporea manetque intus incognitum, ac secunda generatione corporea per labia generatur tumque omnibus innotescit: ab anima tamen, quae ipsum genuit non avellitur, ut per duplicem verbi nostri generationem manifeste duas Dei Verbi generationes secundum imaginem et similitudinem ediscamus. Genitus enim est invisibili et inexplicabili atque incomprehensibili ratione ex Patre ante saecula, eratque incognitus tamquam in anima quadam apud Patrem, quousque tamquam ex corde quodam ex s. Virgine sine corruptione, sine semine secundum carnem generatus est mundoque se prodidit nihil ab occulta Dei genitoris substantia separatus.« De qua tamen comparatione forte plura alias. Quod si 7. patres concilii sirmiensis contra Photinum statuunt can. 8: „Si quis insitum et verbum prolatitium Dei Filium dicat, A. S.," quod quoad secundum incisum patres concilii romani sub Damaso in expositione fidei ad orientales approbant (cf. Constantium in annot. subj cta), et intelligi ita debet, ut excludatur προβολή Valentini (cf. Hilarium de Trinit 6, 9), qua vera negatur Filii generatio. Hujus canonis sensum, quo admitti debet, praeclare exponit idem Hilarius de synodis n. 46: „Haeretici perimentes quantum in

patrem esse vel filium; minoris vero matrem vel filiam? Et hoc quidem naturaliter in pluribus; in quibusdam vero e contrario, ut in quibusdam avium generibus, in quibus femineus sexus semper major et validior est;

---

ipsis est Dei Filium, verbum esse tantum confitentur, prodeuntem scil. loquentis ore sermonem et insubstantivae vocis incorporalem sonum: ut Deo Patri istiusmodi sit verbum Filius, cujusmodi per insitam nobis loquendi naturam verbum omne profertur in vocem. Fraus ergo haec omnis in damnatione est, quae Deum Verbum, quod in principio apud Deum erat, tamquam verbum esse insitae ac prolatae vocis affirmat." Denique 8. minus proprie Spiritus s. *Verbum* dici potest *Filii*, ut animadvertit s. Thomas 1. p. q. 34. a. 2. ad 5. scribens: „Quod vero Basilius interpretatur Verbum pro Spiritu s., improprie et figurate locutus est, prout verbum alicujus dici potest omne illud, quod est manifestativum ejus, ut si ea ratione dicatur Spiritus s. Verbum Filii, quia manifestat Filium." Multo vero minus dicere Filium licet Verbum de Verbo (quamvis haec formula apud s. Ambrosium juxta Petavium de Trin. l. 6. c. 8. n. 4. occurrat), ut docet Augustinus de Trin. l. 6. c. 2: „Hoc solum de eis dici non potest *illud de illo*, quod simul ambo non sunt, sicut *Verbum de Verbo* dici non potest, quia non sunt simul ambo Verbum, sed solus Filius." Graece facilius dici potest λόγος ἐκ λόγου, quod λόγος saepe rationem significat: dici autem potest Filius ratio de ratione sicut sapientia de sapientia. Cf. infra c. 44.

masculinus vero minor et infirmior. Aut certe idcirco magis convenit summo spiritui dici Patrem, quam matrem: quia prima et principalis causa prolis semper est in patre. Nam si maternam causam quolibet modo semper paterna praecedit: nimis est incongruum, ut illi parenti adaptetur nomen matris, cui ad gignendam prolem nulla alia causa aut sociatur, aut praecedit. Verissimum est igitur, summum spiritum Patrem esse prolis suae. Quod si filius semper similior est patri quam filia: nihil autem similius est alteri, quam summo Patri proles sua: verissimum est, hanc prolem non esse filiam, sed Filium. Sicut igitur proprium est illius verissime gignere, istius vero gigni; sic proprium est illius esse verissimum genitorem, istius vero verissimum esse genitum. Et sicut alter est verissimus parens, alter verissima proles: sic alter est verissimus Pater, alter verissimus Filius.

CAPUT XLIII.

Retractatio communionis amborum et proprietatum singulorum.

Ita impossibile est eundem esse qui gignit, et eum qui gignitur, ut tamen necesse sit idem esse illum qui gignit, et eum qui gignitur: et ita alius est

genitor, alius genitus; ut non aliud sit genitor, quam quod est genitus. Itaque patet quia duo sunt, sed quid duo sint latet: nec enim sunt duo spiritus, nec duo Patres, nec duo Filii. Sic enim solis relationibus oppositi sunt, ut alter nunquam suscipiat, quod est proprium alterius: et sic concordes natura, ut alter semper teneat alterius essentiam. Unde nec Pater unquam dicitur Filius, nec Filius unquam dicitur Pater: sed in Patre est essentia Filii, et in Filio est essentia Patris.

Inventis tot et tantis singulorum proprietatibus, quibus mira quaedam tam ineffabilis, quam inevitabilis in summa unitate probatur esse pluralitas; valde mihi videtur delectabile retractare saepius tam impenetrabile secretum. Ecce enim cum sic impossibile sit eundem esse qui gignit et eum qui gignitur; atque eundem esse parentem et prolem; ut necesse sit alium esse genitorem, alium genitum; et alium esse Patrem, alium Filium: sic tamen necesse est idem esse illum qui gignit et illum qui gignitur, nec non parentem et prolem, ut impossibile sit aliud esse genitorem, quam quod est genitus; aliud esse Patrem, quam quod est Filius. Et cum ita sit alius ille, et alius ille, ut omnino pateat quod duo sint: sic tamem unum et idem ipsum est, id quod est ille et ille, ut penitus lateat qui duo sint. Nam sic est

alius Pater, alius Filius, ut cum ambos dixerim, videam me duos dixisse: et sic est idipsum quod est et Pater et Filius, ut non intelligam quid duos dixerim. Quamvis namque singulus Pater sit perfecte summus spiritus, et singulus Filius sit perfecte summus spiritus: sic tamen unum idemque est spiritus Pater et spiritus Filius, ut Pater et Filius non sint duo spiritus, sed unus spiritus; ut sicut singula propria singulorum non recipiunt pluralitatem, quia non sunt duorum; ita id quod commune est amborum, individuam teneat unitatem, quamvis totum sit singulorum. Nam sicut non sunt duo patres, aut duo filii; sed unus Pater et unus Filius, quoniam singula sunt singulorum propria: ita non sunt duo, sed unus spiritus; quamvis et singuli [1]) Patris, et singuli Filii sit perfectum esse spiritum. Sic sunt oppositi relationibus, ut alter nunquam suscipiat proprium alterius: sic sunt concordes natura, ut alter semper teneat essentiam alterius. Sic enim diversi sunt per hoc quod alter est.

1) *Singuli*, casus genetivus a voce *singulus*. Tam Patris, qui est una (singularis) persona, quam Filii, qui alia est persona, proprium est perfectum esse spiritum. Cf. Vincentium Lirinensem de his praeclare disserentem c. 18. opusc. t. q. p. 182.

Pater et alter Filius, ut nunquam dicatur aut Pater Filius, aut Filius Pater: et sic idem sunt per substantiam, ut semper sit in Patre essentia Filii, et in Filio essentia Patris. Est enim non diversa, sed eadem; non plures, sed una utriusque essentia.

CAPUT XLIV.

Quomodo alter alterius sit essentia.

Alter alterius essentia recte dici potest, ut summa unitas simplicitasque commendetur communis naturae. Non tamen dicitur Pater essentia Filii et Filius essentia Patris; quasi alter non per se, sed per alterum existat: summa enim essentia semper est per se, sicut summa sapientia semper sapit per se. Unde Pater per se est, et pariter Filius per se est; quia Pater est summa essentia, et pariter Filius est summa essentia. Filius quidem est essentia nata de Patris essentia, et sapientia de sapientia: sed non idcirco minus perfecta est, nihilominus enim ipsa per se est, et per se sapit. Nec repugnat, quod Filius et per se subsistat, et de Patre habeat esse: nam a Patre habet, ut per se sit, et per se sapiat; alioquin non esset idem esse Patris et Filii. Denique utrique non aliud est habere essentiam, quam essentiam esse. Ergo sicut habet alter alterius essentiam, ita alter est alterius essentia: hoc est, idem esse est alteri, quod est alteri.

Unde etiam si alter alterius dicatur essentia, non erratur a veritate: sed summa unitas simplicitasque commendatur communis

naturae. Non enim quemadmodum intelligitur sapientia hominis, per quam homo sapiens est, qui per se non potest esse sapiens: ita intelligi potest, si dicatur Pater essentia Filii, et Filius essentia Patris; ut eo modo sit Filius existens per Patrem, et Pater per Filium, quasi non possit alter existens esse, nisi per alterum: sicut homo non potest esse sapiens, nisi per sapientiam. Sicut namque summa sapientia semper sapit per se; ita summa essentia semper est per se. Est autem perfecte summa essentia Pater, et perfecte summa essentia Filius: pariter ergo perfectus Pater per se est, et pariter perfectus Filius per se est, sicut uterque sapit per se. Non enim idcirco minus perfecta est essentia vel sapientia Filius, quia est essentia nata de Patris essentia et sapientia de sapientia [1]: sed tunc minus perfecta essen-

---

1) De hac loquendi ratione fuse disserit Petavius de Trin. l. 6. c. 10. Certe non ita est intelligenda ac si esset alia numero sapientia vel essentia in Patre, alia in Filio, hoc enim sentire foret haereticum. Falli quoque eos aestimat Petavius, qui ista vocabula personas significare putant, „quasi ille sit sensus, persona illa, quae nata sapientia i. e. Verbum proprie dicitur, nata vel genita est de ea persona, quae est ingenita sapientia.“ Censet haec secundum naturam accipi „nec aliud esse vel

tia, vel sapientia esset, si non esset per se, aut non saperet per se. Nequaquam enim repugnat, ut Filius et per se subsistat, et de Patre habeat esse. Sicut enim Pater habet essentiam, et sapientiam, et vitam in semetipso, ut non per alienam, sed per suam essentiam sit, per suam sapientiam sapiat, per suam vitam vivat; ita gignendo dat Filio essentiam habere, et sapientiam, et vitam in semetipso, ut non per extraneam, sed suam essentiam, sapientiam et vitam subsistat, sapiat et vivat: alioquin non erit idem esse Patris et Filii, nec erit par Patri Filius: quod quam falsum sit, liquidissime superius pervisum est. Quare non repugnat, Filium et subsistere per se, et esse de Patre: quia hoc ipsum, id est, per se ipsum posse subsistere, necesse est illum de Patre habere. Nam si quis sapiens suam me sapientiam, cujus prius expers essem, doceret; utique hoc ipsa sapientia ejus facere non incongrue diceretur: sed quamvis mea sapientia ab illius sapien-

---

essentiam de essentia, vel sapientiam de sapientia, quam eandem essentiam et sapientiam, quae est in Patre communicari Filio et ejus fieri propriam, ut est Patris, non alienam. Filium autem dici Patris essentiam et sapientiam, hoc est, eandem essentiam habere cum Patre, sed hanc ipsam habere de Patre.'"

tia haberet esse et sapere, tamen cum jam esset, non nisi sua essentia esset, nec saperet nisi seipsa. Multo igitur magis aeterni Patris coaeternus Filius, qui sic habet a Patre esse, ut non sint duae essentiae, per se subsistit, sapit et vivit. Non igitur sic intelligi potest quod Pater Filii, aut Filius Patris sit essentia, quasi alter non possit subsistere per se sed per alterum; sed ad significandam quam habent communionem summe simplicis summeque unius essentiae, sic congrue dici et intelligi potest, quia sic est alter idipsum quod alter, ut alter habeat essentiam alterius. Hac itaque ratione, quoniam utrique (*al.* utique) non aliud est habere essentiam, quam essentiam esse: sicut habet alter alterius essentiam, ita est alter alterius essentia, id est, idem esse est alteri, quod alteri.

CAPUT XLV.

Quod aptius dici possit Filius essentia Patris, quam Pater essentia Filii: et quod similiter sit Filius Patris virtus et sapientia, et similia.

Magis tamen congruit Filium dici essentiam Patris, quam Patrem dici essentiam Filii: cum enim Filius habeat essentiam a Patre, dici potest habere essentiam Patris, et proinde esse essentia Patris. Sic

Filius dicitur Patris virtus, sapientia, veritas, justitia etc., quia haec habet a Patre.

Quod licet secundum perspectam rationem verum sit: valde tamen magis congruit, Filium dici essentiam Patris, quam Patrem essentiam Filii; quoniam namque Pater a nullo habet essentiam, nisi a seipso; non satis apte dicitur habere essentiam alicujus, nisi suam: quia vero Filius essentiam suam habet a Patre, et eandem quam habet Pater, aptissime dici potest habere essentiam Patris. Quare quoniam neuter aliter habet essentiam, quam existendo essentia; sicut aptius intelligitur habere Filius Patris essentiam, quam Pater Filii; ita convenientius dici potest Filius Patris essentia, quam Pater Filii. Nam haec una si fiat prolatio, satis acuta brevitate commendat Filium non solum eandem essentiam habere cum Patre, sed hanc ipsam habere de Patre: ut hoc sit, Filius est essentia Patris, quod est, Filius est non differens essentia de Patris essentia, imo de Patre essentia. Similiter ergo est Filius Patris virtus, et sapientia, seu veritas, et justitia; et quidquid summi spiritus convenit essentiae.

CAPUT XLVI.

Quomodo quaedam ex his quae sic proferuntur, aliter quoque possint intelligi.

Filius dici etiam potest intelligentia et sapientia, scientia et cognitio Patris; quia intelligit, scit et novit ipsam Patris essentiam. Veritas etiam Patris eo sensu dici potest, quia non est imperfecta imitatio, sed integra veritas, et ipsa essentia paternae substantiae, et non est aliud quam quod est Pater.

Videntur tamen quaedam ex his, quae sic proferri et intelligi possunt, aliam quoque non incongruam sub hac ipsa pronunciatione intelligentiam suscipere. Liquet enim Filium esse verum verbum, id est, perfectam intelligentiam, sive perfectam totius paternae substantiae cognitionem, et scientiam, et sapientiam: id est, quae ipsam Patris intelligit essentiam, et cognoscit, et scit, et sapit. Si igitur hoc sensu dicatur Filius Patris intelligentia, et sapientia, et scientia, et cognitio sive notitia, quoniam intelligit, sapit, scit et novit Patrem, nequaquam a veritate disceditur. Veritas quoque Patris aptissime dici potest Filius, non solum eo sensu, quia est eadem Filii veritas quae est et Patris, sicut jam perspectum est; sed etiam hoc sensu, ut in eo intelligatur non imperfecta quaedam imitatio, sed integra veritas paternae sub-

stantiae: quia non est aliud, quam quod est Pater.

CAPUT XLVII.

Quod Filius sit intelligentia intelligentiae et veritas veritatis.

Id patet, quia Filius est intelligentia, et scientia, et sapientia, et veritas paternae substantiae, quae ipsa est intelligentia, et scientia, et sapientia, et veritas.

At si ipsa substantia Patris est intelligentia, et scientia, et sapientia, et veritas: consequenter colligitur, quia sicut Filius est intelligentia, et scientia, et sapientia, et veritas paternae substantiae; ita est intelligentia intelligentiae, scientia scientiae, sapientia sapientiae, et veritas veritatis.

CAPUT XLVIII.

Quod et quomodo Filius sit intelligentia vel sapientia memoriae; et memoria Patris et memoriae.

Verbum rei est ipsa cogitatio ad ejus similitudinem ex memoria formata. Ergo Verbum ex memoria nascitur. Ergo sicut Filius dicitur Verbum: sic Pater, ex quo gignitur, dici potest memoria. Ergo sicut Filius est intelligentia et sapientia Patris, ita est intelligentia et sapientia paternae memoriae. Et qu..

Filius quidquid sapit et intelligit, ejus et meminit; Filius est memoria Patris, et memoria memoriae, id est, memoria memor Patris, qui est memoria de nullo nata: Filius vero est memoria nata de memoria, hoc est, de Patre.

De memoria vero quid sentiendum est? an aestimandus est Filius intelligentia memoriae, sive memoria Patris, aut memoria memoriae? Equidem cum summa sapientia sui memor esse negari non possit, nihil competentius quam in memoria Pater, sicut in Verbo Filius intelligitur: quoniam de memoria nasci Verbum videtur, quod clarius in nostra mente percipitur. Quoniam namque mens humana non semper se cogitat, sicut sui semper meminit: liquet, cum se cogitat, quia verbum ejus nascitur de memoria. Unde apparet quia si semper se cogitaret, semper verbum ejus de memoria nasceretur. Rem etenim cogitare, cujus memoriam habemus, hoc est mente eam dicere; verbum vero rei est ipsa cogitatio ad ejus similitudinem ex memoria formata. Hinc itaque liquido animadverti potest de summa sapientia, quae sic semper se dicit, sicut semper sui memor est, quia de aeterna memoria ejus coaeternum Verbum nascitur. Sicut igitur Verbum congrue intelligitur proles: ita

memoria parentis nomen aptissime suscipit. Si ergo proles, quae omnino de solo summo spiritu nata est, proles est memoriae ejus: nihil consequentius, quam quia memoria sua est idem ipse. Quippe non in eo quod sui memor est, sic est in sua memoria, velut alia res in alia; quemadmodum ea quae sic sunt in humanae mentis memoria, ut non sint ipsa nostra memoria; sed sic est memor sui, ut ipsa memoria sua sit. Consequitur itaque, ut quomodo Filius est intelligentia, sive sapientia Patris, ita sit et paternae memoriae. At quidquid Filius sapit, aut intelligit, ejus similiter et meminit. Est igitur Filius memoria Patris et memoria memoriae, id est, memoria memor Patris, qui est memoria: sicut est sapientia Patris, et sapientia sapientiae, id est, sapientia sapiens Patrem sapientiam: et Filius quidem memoria nata de memoria, sicut sapientia nata de sapientia: Pater vero de nulla nata memoria, vel sapientia.

CAPUT XLIX.

Quod summus spiritus se amet.

Summus spiritus, sicut sui memor est et se intelligit, ita se amat. Nam et ipsa mens rationalis se et illum amare posse convincitur ex eo, quod se et illum possit intelligere.

Sed ecce dum hujus Patris Filiique proprietates communionemque delectabiliter intueor; nihil delectabilius in illis contemplandum invenio, quam mutui amoris affectum. Quam enim absurde negetur summus spiritus se amare, sicut sui memor est, et se intelligit! cum et mens rationalis et se et illum amare posse convincatur ex eo, quia sui et illius memor esse, et se et illum intelligere potest: otiosa namque et penitus inutilis est memoria et intelligentia cujuslibet rei, nisi, prout ratio exigit, res ipsa ametur aut reprobetur. Amat ergo seipsum summus spiritus; sicut sui meminit, et se intelligit.

CAPUT L.

Quod idem amor pariter procedat a Patre et Filio.

Patet amorem summi spiritus ex eo procedere, quia sui memor est et se intelligit; nulla enim res amatur sine ejus memoria et intelligentia. Ergo Amor ille procedit a Patre qui est memoria, et a Filio qui est intelligentia.

Palam certe est rationem habenti, eum non idcirco sui memorem esse, aut se intelligere, quia se amat; sed ideo se amare, quia sui meminit et se intelligit: nec eum se posse amare, si sui non sit memor, aut se non in-

telligat. Nulla enim res amatur, sine ejus memoria aut intelligentia [1]); et multa tenentur memoria et intelliguntur, quae non amantur. Patet igitur Amorem summi spiritus ex eo procedere, quia sui memor est et se intelligit. Quod si in memoria summi spiritus intelligitur Pater, in intelligentia Filius, manifestum est quia a Patre pariter et a Filio summi spiritus Amor procedit.

CAPUT LI.

Quod uterque pari amore diligat se et alterum.

Summus spiritus se amat. Ergo Pater se amat, et Filius se amat; et alter alterum amat: summus enim et individuus spiritus est Pater et Filius, et ambo simul sunt unus spiritus. Uterque etiam se et alterum intelligit: quia sui et alterius meminit. Et quoniam in utroque quod amat idipsum est quod amatur, uterque pari amore se et alterum diligit.

Sed si se amat summus spiritus, procul dubio se amat Pater, amat se Filius, et alter alterum: quia singulus Pater est summus spiritus, et singulus Filius summus spiritus, et ambo simul unus spiritus. Et quia uter-

1) *Sine ejus memoria aut intelligentia* i. e. quin cognoscatur, nam ignoti sicut nulla cupido, ita nec amor.

que pariter sui et alterius meminit et se et alterum intelligit, et quoniam omnino idipsum est quod amat, vel amatur in Patre, et quod in Filio; necesse est, ut pari amore uterque diligat se et alterum.

CAPUT LII.

Quod tantus sit iste Amor, quantus est ipse summus spiritus.

Id constat, quia tantus est amor iste, quantum ille se intelligit; tantum autem intelligit, quantus est.

Quantus ergo est Amor iste summi spiritus sic communis Patri et Filio? Sed si tantum diligit, quantum sui meminit et se intelligit: tantum autem sui memor est et intelligit se, quanta est ejus essentia, quod aliter esse non potest: profecto tantus est Amor ejus, quantus ipse est.

CAPUT LIII.

Quod idem Amor sit idipsum quod est summus spiritus; et tamen ipse sit cum Patre et Filio unus spiritus

Nihil potest esse par summo spiritui, nisi summus spiritus. Cum ergo Amor iste tantus sit, quantus est summus spiritus: liquet quia iste Amor est summus spiritus. Deinde et si nihil unquam existeret

quam summus spiritus; Pater et Filius nihilominus seipsos et invicem diligerent. Ergo Amor iste non est aliud, quam quod est Pater et Filius, quod est summa essentia. Denique summae essentiae plures esse nequeunt. Ergo utriusque Amor una est cum Patre et Filio summa essentia. Ergo Amor ipse est summa sapientia, summa veritas, summum bonum, et quidquid de summi spiritus substantia dici potest.

Verum quid potest esse pàr summo spiritui, nisi summus spiritus? Iste itaque Amor est summus spiritus. Denique si nulla unquam creatura, id est, si nihil unquam aliud esset, quam summus spiritus, Pater et Filius: nihilominus seipsos et invicem Pater et Filius diligerent. Consequitur itaque hunc Amorem non esse aliud, quam quod est Pater et Filius: quod est summa essentia. At quoniam summae essentiae plures esse non possunt: quid magis necessarium, quam Patrem et Filium et utriusque Amorem unam esse summam essentiam? Est igitur idem Amor summa sapientia, summa veritas, summum bonum; et quidquid de summi spiritus substantia dici potest.

CAPUT LIV.

Quod totus procedat a patre, totus a filio; et tamen non sit nisi unus amor.

Amor iste non ex eo procedit, in quo Pater et

Filius plures sunt; sed ex eo, in quo sunt unum. Non enim procedit ex relationibus, quae plures sunt, cum alia sit relatio Patris et alia relatio Filii: sed ex ipsa sua essentia, quae pluralitatem non admittit. Pater et Filius emittunt tantum bonum: sic tamen, ut totus a Patre et totus a Filio et totus ab utroque unus idemque procedat; quia a Patre, qui singulus est summus spiritus, non procedit nisi summus Spiritus; et a Filio, qui singulus pariter est summus spiritus, non procedit nisi summus spiritus; et a Patre et Filio, quia non duo sed unus sunt spiritus, non procedere potest nisi unus summus spiritus.

Intuendum est diligenter utrum sint duo Amores, unus a Patre procedens, alter a Filio: an unus, non totus ab uno procedens, sed partim a Patre, partim a Filio: an nec plures, nec unus partim procedens a singulis, sed unus totus a singulis, et idem totus a duobus simul. Sed hujusmodi dubitationis certitudo hinc indubitanter cognoscitur, quia non ex eo procedit, in quo plures sunt Pater, et Filius; sed ex eo, in quo unum sunt [1]).

---

1) *Ex eo, in quo unum sunt.* Si Spiritus procederet ex Patre Filioque non secundum id, in quo conveniunt et unum sunt i. e. essentiam, sed quatenus ab invicem realiter distinguuntur, jam duo essent Spiritus sancti. Iterum si Spiritus s. procederet a Patre quatenus est Pater, jam esset Filius: cum in divinis personae constituuntur relationibus: relatio autem quae respondet paternitati et ex hac

Nam non ex relationibus suis, quae plures sunt: alia est enim relatio Patris, alia Filii: sed ex ipsa sua essentia, quae pluralitatem non admittit, emittunt Pater et Filius tantum pariter bonum. Sicut ergo singulus Pater est summus spiritus, et singulus Filius est summus spiritus, et simul Pater et Filius non duo, sed unus spiritus; ita a singulo Patre manat totus Amor summi spiritus, et a singulo Filio totus: et simul a Patre et Filio non duo toti, sed unus idemque totus.

CAPUT LV.

Quod non sit eorum Filius, Amor.

Amor tamem iste nec Patris, nec Verbi, a quibus procedit, est Filius; quia ex quo ab illis procedit, non refert eorum similitudinem: licet omnino idem sit, quod est Pater et Filius. Deinde si proles eorum est, aut alter eorum erit pater ejus, alter mater, quod repugnat, cum non aliter a patre quam a Filio

---

resultat, est tantum filiatio. Spiritus autem s., qui ex Filio procederet, alius esset a Spiritu Patris, cum filiationis notio alia plane sit a paternitatis notione, hinc alia quoque relatio ei opponeretur, et hinc alia persona, alius Spiritus s. Insuper Pater et Filius catenus Spiritum s., qui sit Deus, spirant, quatenus ipsi sunt Deus: Deus autem sunt non paternitate et filiatione, sed essentia divina utrique communi, ergo „ex ipsa sua essentia, quae pluralitatem non admittit, emittunt Pater et Filius tantum pariter bonum.“

procedat: aut uterque pater, sive mater ejus est: nulla autem natura admittit duo aliqua, quae singula perfectam et omnino eandem ad aliquid unum patris et matris habeant habitudinem.

Quid ergo? cum hic Amor pariter habeat esse a Patre et Filio, et sic similis sit ambobus, ut nullatenus dissimilis sit illis, sed omnino idem sit quod illi: numquid Filius eorum, aut proles aestimandus est [1])? Sed sicut Verbum, mox ut consideratur, se prolem esse ejus, a quo est, evidentissime probat, promptam praeferendo parentis imaginem: sic Amor aperte se prolem negat; quia dum a Patre et Filio procedere intelligitur, non statim tam perspicuam exhibet se contemplanti ejus, ex quo est, similitudinem: quamvis ipsum considerata ratio doceat omnino idipsum esse, quod est Pater et Filius. Denique si proles eorum est, aut alter eorum erit pater ejus, alter mater: aut uterque pater sive mater est: quae omnia veritati repugnare videntur. Quoniam namque nullatenus aliter a Patre procedit, quam a Filio: nulla veritas patitur, ut dissimili vocabulo ad illum Pater et Filius referantur: non est igitur alter pater ejus, alter mater. Ut autem duo aliqua

1) Cf. annotationem ad c. 49.

sint, quae singula perfectam et nulla consideratione differentem habeant pariter ad aliquid unum patris aut matris habitudinem, nulla natura aliquo monstrari concedit exemplo. Ergo non est uterque, scilicet Pater et Filius, pater aut mater Amoris a se manantis. Nequaquam itaque videtur veritati convenire, ut idem Amor eorum filius sit, aut proles.

CAPUT LVI.

Quod solus Pater sit genitor et ingenitus; solus Filius genitus; solus Amor nec genitus, nec ingenitus.

Ergo Amor iste non potest proprie dici genitus, sicut Verbum: sed nec omnino ingenitus dicendus est, quia non omnino non est ab alio. Hoc itaque soli Patri convenit, quod sit genitor et ingenitus; soli Verbo, quod sit genitum; soli Amori, quod nec proprie genitus, nec omnino ingenitus, sed procedens sit; quia nec proles est, nec omnino non est ab alio.

Sed videtur tamen Amor idem nec omnino secundum communis locutionis usum dici posse ingenitus, nec ita proprie, sicut Verbum, genitus. Solemus enim saepe dicere aliquid gigni ex ea re, de qua existit: ut cum dicimus splendorem aut calorem gigni ab igne, seu aliquod effectum ex causa sua. Secundum hanc igitur rationem Amor a summo spiritu exiens

non omnino asseri potest ingenitus: ita vero proprie, sicut Verbum, dici genitus non potest: quia Verbum verissimam esse prolem et verissimum filium, Amorem vero nullatenus filium aut prolem esse, manifestum est. Potest itaque, imo debet dici solus ille, cujus Verbum est, genitor et ingenitus: quia solus est Pater et parens, et nullo modo ab alio est: solum autem Verbum genitum, quia solum filius et proles est. Solus vero Amor utriusque nec genitus, nec ingenitus: quia nec filius est, nec proles est, nec omnino non est ab alio.

CAPUT LVII.

Quod Amor idem sic sit increatus et creator, sicut Pater et Filius: et tamen ipse cum illis non tres, sed unus increatus et unus creator. Et quod idem possit dici Spiritus Patris et Filii.

Cum Amor iste una eademque sit cum Patre et Filio summa essentia, quae sola a nullo facta, per se omnia fecit; necesse est sicut Pater et Filius, ita et iste Amor sit increatus et creator: et isti tres, non plures, sed unus sint increatus et unus creator. Patrem itaque nullus facit, sive creat, aut gignit. Filium Pater solus gignit, sed non facit. Pater et Filius non faciunt aut gignunt, sed spirant suum Amorem, quia ab eis procedit non discedendo a summa

illa essentia, sed existendo ex illa. Hinc summae essentiae Spiritus recte potest appellari. Communio etiam Patris et Filii dici potest, tum quia nomen habet commune Patri et Filio; tum quia ipse illud ipsum omnino est, quod Pater et Filius.

Quoniam autem idem Amor singulus est summa essentia, sicut Pater et Filius; et tamen simul Pater et Filius et utriusque Amor non plures, sed una summa essentia, quae sola a nullo facta, non per aliud, quam per se omnia fecit: necesse est ut, quemadmodum singulus Pater et singulus Filius est increatus et creator: ita et Amor singulus sit increatus et creator; et tamen omnes tres simul non plures, sed unus increatus et unus creator. Patrem itaque nullus facit sive creat, aut gignit: Filium vero Pater solus gignit, sed non facit: Pater autem pariter et Filius non faciunt, neque gignunt, sed quodammodo, si sic dici potest, spirant suum Amorem: quamvis enim non nostro modo spiret summe incommutabilis essentia; tamen ipsum suum Amorem a se ineffabiliter procedentem, non discedendo ab alia, sed existendo ex illa, forsitan non alio modo videtur posse dici aptius ex se emittere, quam spirando. Quod si dici potest, sicut Verbum summae essentiae Filius est ejus, ita ejusdem Amor

satis convenienter appellari potest Spiritus ejus: ut cum essentialiter ipse sit spiritus, sicut Pater et Filius, illi non putentur alicujus spiritus, quia nec Pater ab ullo alio est, nec Filius a Patre quasi spirante nascitur; iste autem aestimetur Spiritus utriusque, quia ab utroque, suo quodam inenarrabili modo, spirante mirabiliter procedit. Qui etiam ex eo, quia est communio Patris et Filii, non absque ratione quasi proprium assumere posse videtur aliquod nomen, quod Patri Filioque commune sit, si proprii nominis exigit indigentia. Quod quidem si fiat, scilicet, ut ipse Amor nomine Spiritus, quod substantiam pariter Patris et Filii significat, quasi proprio designetur: ad hoc quoque non inutiliter valebit, ut per hoc idipsum esse, quod est Pater et Filius, quamvis ab illis esse suum habeat, intimetur.

CAPUT LVIII.

Quod sicut Filius est essentia vel sapientia Patris, eo sensu, quia habet eandem essentiam vel sapientiam quam Pater: sic idem Spiritus sit Patris et Filii essentia et sapientia, et similia.

Potest quoque quemadmodum Filius est

substantia, et sapientia, et virtus Patris, eo sensu, quia habet eandem essentiam, et sapientiam, et virtutem, quam Pater: ita utriusque Spiritus intelligi essentia, vel sapientia, vel virtus Patris et Filii; quia habet omnino eandem, quam habent illi.

CAPUT LIX.

Quod Pater et Filius, et eorum Spiritus, pariter sint in se invicem.

Hi tres sunt una eadem summa essentia, quae nec sine se, nec extra se, nec major vel minor seipsa esse potest. Ergo hi tres sunt in se invicem, ita ut nullus alium excedat. Deinde memoria summae essentiae tota est in ejus intelligentia et amore; et intelligentia in ejus memoria et amore: et amor in memoria et intelligentia ejus. Ergo totus Pater qui est memoria, est in Filio, qui est intelligentia, et in Spiritu, qui est amor: et totus Filius est in Patre et Spiritu, et totus Spiritus in Patre et Filio: et unus illorum non potest esse sine aliis.

Jucundum est intueri in Patre et Filio et utriusque Spiritu, quomodo sint in se invicem tanta aequalitate, ut nullus alium excedat. Praeter hoc enim, quia unusquisque eorum sic est perfecte summa essentia, ut tamen omnes tres simul non sint nisi essentia una summa, quae nec sine se vel extra se, nec major vel minor seipsa esse potest: per sin-

gulos tamen idipsum non minus valet probari. Est etenim totus Pater in Filio et communi Spiritu, et Filius in Patre et eodem Spiritu, et idem Spiritus in Patre et Filio: quia memoria summae essentiae tota est in ejus intelligentia et in Amore; et intelligentia in memoria et in Amore, et Amor in memoria et in intelligentia [1]). Totam quippe

---

1) Praeclare hic s. doctor illum personarum divinarum ad invicem habitum describit, quem theologi περιχώρησιν, latine circuminsessionem vel forte melius circumincessionem dicere solent, de quo s. Thomas ita succincte, sed accurate disserit (1. p. q. 42. a. 5): „Respondeo dicendum, quod in Patre et Filio tria est considerare, scil. essentiam et relationem, et originem, et secundum quodlibet istorum Filius est in Patre et e converso. Secundum essentiam enim Pater est in Filio, quia Pater est sua essentia, et communicat suam essentiam Filio non per aliquam suam transmutationem. Unde sequitur, quod cum essentia Patris sit in Filio, quod in Filio sit Pater. Et similiter cum Filius sit sua essentia, sequitur quod sit in Patre, in quo est ejus essentia. Secundum etiam relationes manifestum est, quod unum oppositorum relative est in altero secundum intellectum (nam unius notio alterius oppositi notionem involvit). Secundum originem etiam manifestum est, quod processio Verbi intelligibilis non est aliquid extra, sed manet in dicente. Id etiam, quod verbo dicitur, in verbo continetur. Et eadem ratio est de Spiritu sancto.“

suam memoriam summus intelligit spiritus et amat; et totius intelligentiae meminit et totam amat, et totius amoris meminit et totum intelligit. Intelligitur autem in memoria Pater, in intelligentia Filius, in amore utriusque Spiritus. Tanta igitur Pater et Filius et utriusque Spiritus aequalitate sese complectuntur, et sunt in se invicem, ut eorum nullus alium excedere, aut sine eo esse probetur.

CAPUT LX.

Quod nullus eorum alio indigeat ad memorandum, vel intelligendum, vel amandum, quia singulus quisque est memoria, et intelligentia, et amor, et quidquid necesse est inesse summae essentiae.

Nec tamen ullus eorum alio indiget, sive ad memorandum, sive ad intelligendum, sive ad amandum. Cum enim quisque sit summa essentia, singulus quisque per se est memoria, intelligentia et amor; et ita singulus quisque per se meminit, per se intelligit, et per se amat, sicut per se est.

Sed in his nullatenus negligenter memoriae commendandum, quod intuenti mihi occurrit, existimo. Sic enim necesse est, ut Pater intelligatur memoria, Filius intelligentia, Spiritus amor, ut nec Pater indigeat Filio, aut communi Spiritu, nec Filius Patre

vel eodem Spiritu, sive idem Spiritus Patre aut Filio: quasi Pater per se meminisse solum possit, intelligere autem non nisi per Filium, et amare non nisi per suum Filiique Spiritum; et Filius per se intelligere tantum queat, per Patrem autem memor sit, et per Spiritum suum amet; et idem Spiritus per se non aliud quam amare valeat, sed Pater illi sit memor, et Filius illi intelligat [1]). Nam cum in his

1) Quare dici nequit, Patrem intelligere Verbo a se genito et Patrem ac Filium se diligere Spiritu sancto. Pater enim omnia habet a se nihilque recipit a Filio. Hinc etiam s. Augustinus l. 1. Retract c. 26 retractat hanc propositionem *Pater est sapiens sapientia genita.* Proinde est discrimen inter Deum et nos: nos verbo constituimur intelligentes, Deus Pater ex abundantia et fecunditate intelligentiae Verbum dicit et profundit. Ad quae illustranda haec Suarez de mysterio Trinit. l. 1. c. 8. n. 4. advertit: „Dico ulterius, intellectum seu memoriam aeterni Patris, etiam prout a nobis concipitur in actu primo, esse fecundam, non tamen uno solo modo, sed quodammodo duobus. Nam primo est fecunda ad actum intelligendi quasi producendum, quia ut supra dixi, illum non realiter producit, sed a nobis concipitur ac si produceret. Eadem vero memoria iam formata illo actu adhuc est fecunda, ut sit principium, quo realiter producitur Verbum, quia, ut saepe dixi, illud Verbum non producitur ad intelligendum, sed ex intelligentia, ut sic dicam," seu ut dixerat n, 3. „non ex indigentia, sed ex

tribus ùnusquisque singulus sit summa essentia, et summa sapientia sic perfecta, ut ipsa

---

abundantia et fecunditate.« Ad rem quoque sunt verba s. Thomae 1. p. q. 37. a. 2. ubi quaerit, utrum dici possit Patrem et Filium diligere se Spiritu sancto. Relatis autem variis sententiis, prosequitur: „Quidam dixerunt, quod construitur (haec propositio) in habitudine effectus formalis. Et isti propinquius ad veritatem accesserunt. Unde ad hujus evidentiam sciendum est, quod cum communiter res denominentur a suis formis sicut album ab albedine et homo ab humanitate, omne illud, a quo aliquid denominatur, quantum ad hoc habet habitudinem formae. Ut si dicam, isto est indutus vestimento, iste ablativus construitur in habitudine causae formalis, quamvis non sit forma. Contingit autem aliquid denominari per id, quod ab ipso procedit, non solum sicut agens actione, sed etiam sicut ipso termino actionis, qui est effectus, quando ipse effectus in intellectu actionis includitur. Dicimus enim quod ignis est calefaciens calefactione, quamvis calefactio non sit calor, qui est forma ignis, sed actio ab igne procedens. Et dicimus, quod arbor est florens floribus, quamvis flores non sunt forma arboris, sed quidam effectus ab ipsa procedentes. Secundum hoc ergo dicendum, quod cum diligere in divinis dupliciter sumatur, essentialiter scil. et notionaliter, secundum quod essentialiter sumitur; sic Pater et Filius non diligunt se Spiritu sancto, sed essentia sua. Unde Augustinus in l. 15. de Trinit. (c. 7): Quis audet dicere, Patrem nec se, nec Filium, nec Spiritum sanctum diligere nisi per Spiritum s.? . . Secundum vero quod notionaliter sumitur, sic diligere nihil aliud est,

per se memor sit, et intelligat, et amet: necesse est, ut nullus horum trium alio indigeat aut ad memorandum, aut ad intelligendum, aut ad amandum. Singulus enim quisque essentialiter est et memoria, et intelligentia, et amor, et quidquid summae essentiae necesse est inesse.

CAPUT LXI.

Quod tamen non sint tres, sed unus, seu Pater, seu Filius, seu utriusque Spiritus.

Quamvis autem Pater sit intelligentia et amor, non tamen est Filius, aut alicujus Spiritus; quia non est intelligentia genita, nec amor ab aliquo procedens. Et licet Filius sit memoria et amor, non tamen est Pater, aut Spiritus alicujus; quia non est memoria gignens, nec amor ab alio procedens, sicut Spiritus. Sic etsi Spiritus est memoria et intelligentia, non tamen Pater, aut Filius, quia non est memoria gignens, nec intelligentia genita. Unus itaque in summa essentia Pater, unus Filius, unus Spiritus: et non tres Patres, nec tres Filii, nec tres Spiritus.

Quandam hic video quaestionem occurrere. Nam si Pater ita est intelligentia et amor,

---

quam spirare amorem, sicut dicere est producere verbum et florere est producere florem. Sicut ergo dicitur arbor florens floribus, ita dicitur Pater dicens Verbo vel Filio se et creaturam: et Pater et Filius dicuntur diligentes Spiritu sancto, vel amore procedente, se et nos.*

sicut est memoria; et Filius sic est memoria et amor, quomodo est intelligentia; et utriusque Spiritus non minus est memoria et intelligentia, quam amor: quomodo non est Pater Filius et alicujus Spiritus; et quare non est Filius Pater et alicujus Spiritus; et cur non est idem Spiritus alicujus Pater et alicujus Filius? sic quippe intelligebatur quod memoria esset Pater, Filius intelligentia, utriusque Spiritus amor. Verum haec quaestio non difficile solvitur, si ea quae jam ratione inventa sunt, considerentur. Idcirco enim non est Pater Filius, aut alicujus Spiritus, licet sit intelligentia et amor: quia non est intelligentia genita, aut amor ab aliquo procedens; sed quidquid est, gignens est tantum, et a quo procedit alius. Filius quoque ideo non est Pater, aut alicujus Spiritus, quamvis seipso et memor sit et amet: quia non est memoria gignens, aut amor ab alio ad similitudinem sui Spiritus procedens; sed quidquid existit, tantum gignitur, et est a quo Spiritus procedit. Spiritum quoque non cogit esse Patrem aut Filium, hoc, quia contentus est memoria aut intelligentia sua, cum non sit memoria gignens, aut intelligentia genita; sed solum, quidquid est, procedat. Quid igitur prohibet concludi, quia unus tantum est

in summa essentia Pater, unus Filius, unus Spiritus; et non tres Patres, aut Filii, aut Spiritus?

CAPUT LXII.

Quomodo ex his tribus plures filii nasci videantur.

Cum singulus quisque illorum trium se et alios intelligat, ac proinde dicat: videtur quod singulus quisque producat suum Verbum seu filium: et quod proinde plures sint filii.

Sed ne forte repugnet huic assertioni quod intueor: nam dubium esse non debet, quia Pater et Filius et eorum Spiritus, unusquisque seipsum et alios ambos dicit, sicut se et alios intelligit. Quod si ita est: quomodo non sunt in summa essentia tot verba, quod sunt dicentes, et quot sunt qui dicuntur? Si enim plures homines unum aliquid cogitatione dicant, tot ejus videntur esse verba, quot sunt cogitantes: quia in singulorum cogitationibus verbum ejus est. Item, si unus homo cogitat aliqua plura, tot verba sunt in mente cogitantis, quot sunt res cogitatae. Sed in hominis cogitatione, cum cogitat aliquid quod extra ejus mentem est, non nascitur verbum cogitatae rei ex ipsa re, quia ipsa absens est a cogitationis intuitu; sed ex rei aliqua si-

militudine vel imagine, quae est in cogitantis memoria, aut forte quae tunc, cum cogitat, per corporeum sensum ex re praesenti in mentem attrahitur. In summa vero essentia sic sibi semper sunt praesentes, Pater et Filius et eorum Spiritus; est enim, sicut jam perspectum est, unusquisque non minus in aliis, quam in seipso, ut cum invicem se dicunt, sic videatur idem ipse, qui dicitur, gignere verbum suum, quemadmodum cum a seipso dicitur. Quomodo ergo nihil gignit Filius, aut ejus Patrisque Spiritus, si unusquisque eorum verbum gignit suum, cum a seipso dicitur, vel ab alio? Quot autem verba probari possunt de summa nasci substantia, tot eam necesse est, secundum superiorem considerationem, filios gignere, et tot emittere spiritus.

CAPUT LXIII.

Quomodo non sit ibi nisi unus unius: hoc est, unum Verbum, et ex solo Patre.

Attamen cum nec plures sint dicentes, nec plura sint quae dicuntur: sed una sit essentia, quae intelligit et intelligitur, constat quia neque sunt plures Patres, nec plura verba, nec plures filii; sed unus est dicens, seu Pater, et unum Verbum, seu unus Filius. Licet ergo Pater, Verbum et Spiritus pariter se et ambos alios dicant, unum solum ibi est Verbum;

quod nec ullatenus omnium trium, sed dumtaxat unius ipsorum, scilicet Patris Verbum dici potest. Non enim imago aut Filius est suimet, aut a se procedentis Spiritus. Nam nec ex seipso nec ex procedente a se nascitur; nec seipsum aut procedentem a se existendo imitatur. Restat igitur hoc solum Verbum illius solius esse, de quo nascendo habet esse, et ad cujus omnimodam similitudinem existit.

Hac itaque ratione videntur in illa esse non solum multi patres et filii et procedentes, sed et aliae necessitudines: aut certe Pater et Filius et eorum Spiritus, de quibus jam certissimum est, quia vere existunt, non sunt tres dicentes, quamvis singulus quisque sit dicens: nec sunt plura, quae dicuntur, cum unusquisque seipsum et alios duos dicit. Sicut enim summae sapientiae inest scire et intelligere, ita utique aeternae incommutabilisque scientiae et intelligentiae naturale est, id semper praesens intueri, quod scit et intelligit. Nihil autem aliud est summo spiritui hujusmodi dicere, quam quasi cogitando intueri; sicut nostrae mentis locutio nihil aliud est, quam cogitantis inspectio. Certissimum autem jam consideratae rationes reddiderunt, quidquid summae naturae inest essentialiter, id perfecte convenire Pa ri et Filio et eorum Spiritui singulatim, et tamen idipsum si simul dicatu i de tri us, non ad-

mittere pluralitatem. Cum ergo constet, quia sicut pertinet ad ejus essentiam scientia et intelligentia, sic ejus scire et intelligere non est aliud quam dicere, id est, semper praesens intueri quod scit et intelligit: necesse est, ut quemadmodum singulus Pater, singulus Filius et singulus eorum Spiritus est sciens et intelligens, et tamen hi tres simul non sunt plures scientes aut intelligentes, sed unus sciens et unus intelligens; ita singulus quisque sit dicens, nec tamen sint tres dicentes simul, sed unus dicens. Hinc illud quoque liquide cognosci potest, quia cum hi tres dicuntur vel a seipsis, vel ab invicem, non sunt plura, quae dicuntur. Quid namque ibi dicitur, nisi eorum essentia? Si ergo illa una sola est, unum solum est, quod dicitur: ergo si unum solum est in illis, quod dicit, et unum, quod dicitur: una quippe sapientia est, quae in illis dicit, et una substantia quae dicitur: consequitur non ibi esse plura verba, sed unum. Licet igitur unusquisque seipsum, et omnes invicem se dicant, impossibile tamen est in summa essentia esse verbum aliud praeter illud, de quo jam constat quod sic nascitur ex eo, cujus est Verbum, ut et vera ejus dici possit imago, et vere Filius ejus sit. In quo mirum quiddam et inexplicabile video.

Ecce enim cum manifestum sit unumquemque, scilicet Patrem et Filium et Patris Filiique Spiritum, pariter se et ambos alios dicere, et unum solum ibi esse Verbum; nullatenus tamen ipsum Verbum videtur posse dici Verbum omnium trium, sed tantum unius eorum. Constat enim ipsum esse imaginem et Filium ejus, cujus est Verbum: et patet, quia nec imago, nec filius suimet, aut a se procedentis Spiritus congrue dici potest. Nam nec ex seipso, nec ex procedente a se, nascitur: nec seipsum, aut procedentem a se, existendo imitatur. Seipsum quippe non imitatur, nec a se trahit existendi similitudinem; quia imitatio et similitudo non est in uno solo, sed in pluribus: illum vero non imitatur, nec ad ejus similitudinem existit; quia iste non habet ab illo esse, sed ille ab isto. Restat igitur, hoc solum Verbum illius solius esse, de quo nascendo habet esse, et ad cujus omnimodam similitudinem existit. Unus ergo Pater, non plures patres, unus Filius, non plures filii, unus procedens Spiritus, non plures procedentes spiritus sunt in summa essentia. Qui cum ita tres sint, ut nunquam Pater sit Filius, aut procedens Spiritus nec Filius aliquando sit Pater aut Spiritus procedens; nec unquam Spiritus Patris et Filii sit Pater, aut Filius,

et singulus quisque sic sit perfectus, ut nullo indigeat; id tamen quod sunt, sic est unum, ut sicut de singulis pluraliter dici non potest, ita nec de tribus simul. Et cum pariter unusquisque seipsum, et omnes invicem se dicant, non tamen sunt ibi plura verba, sed unum; et ipsum non singulorum, aut omnium simul, sed unius tantum.

CAPUT LXIV.

Quod hoc licet inexplicabile sit, tamen credendum sit.

Hoc certissime sic esse mens humana cognoscat, etiam si penetrare nequeat quomodo sit. Incomprehensibile est quomodo summa sapientia sciat ea quae fecit. Ergo multo minus potest explicari quomodo sciat, aut dicat seipsam.

Videtur mihi hujus tam sublimis rei secretum transcendere omnem intellectus aciem humani: et idcirco conatum explicandi qualiter hoc sit, continendum puto [1]. Sufficere

1) Fatendum est ineffabile esse mysterium, quare cum intelligere et amare commune sit tribus personis (sequuntur enim communem naturam), vel solus Pater se intelligendo gignat Verbum, vel non singulae personae gignant. Juverit non ad explicandum mysterium, sed ad praecludendum difficultatibus aditum advertisse 1. intelligere in Deo non distingui a τὸ

namque debere existimo rem incomprehensibilem indaganti, si ad hoc ratiocinando per-

---

esse: hinc 2. sicut τὸ esse triplici charactere modoque subsistendi afficitur atque distinguitur, in Patre enim est ἀγεννήτως, in Filio γεννητῶς, in Spiritu s. ἐκπορευτῶς, ita τὸ intelligere et hujus fructus sapientia est in Patre ἀγεννήτως, in Filio γεννητῶς, in Spiritu s. ἐκπορευτῶς: proinde 3. sicut totum esse a Patre in Filium et ex utroque in Spiritum s. derivatur, ita et τὸ intelligere, quod idem est in tribus personis sed aliter et aliter. Quare 4. sicut essentia quatenus consideratur absolute et ut est communis neque gignit, neque est genita, ita nec τὸ intelligere, quatenus consideratur absolute (charactere personali non affectum) et tribus commune, productivum est Verbi. Sed sicut 5. essentia considerata paternitatis notione et charactere affecta concipitur redundare tota in Filium citra mutationem, ita τὸ intelligere paternum seu paternitatis notione affectum proinde τό intelligere *notionale* concipitur productivum, ipsa scil. intellectione se totum communicans Filio. Hinc 6. theologi ut haec accuratius exprimant, malunt ita loqui: Patrem *dicendo* gignere Filium quam intelligendo, eo ipso quod intelligere sit commune, *dicere* vero includat τὸ intelligere et simul notionem originis, communicationis, productionis, quae notio est Patris. Ergo sicut Pater est gignens, Filius genitus et tamen unus Deus et esse utriusque idem, ita Pater est dicens et Filius dictus seu Verbum, et tamen unum idemque est utriusque intelligere. Eadem 7. de amore repetantur, scil. melius dicitur Patrem et Filium *spirando* (amorem) producere Spiritum s., quam amando, quia amare est actus com-

venerit, ut eam certissime esse cognoscat; etiamsi penetrare nequeat intellectu, quomodo

---

munis, spirare actus notionalis, qui complectitur quidem τὸ amare, sed notione spirationis activae Patri et Filio communis affectum. Actus *notionales*, ut hoc modo explicemus, sunt illi actus, qui relationem ad unam e divinis personis involvunt, proinde uni vel duabus personis proprii sunt et ad personae productionem spectant, proinde dicere, gignere et spirare vel etiam dici, gigni et spirari seu procedere. Ita vero actus notionales, ad actus essentiales et tribus personis communes se habent, ut personae divinae ad essentiam divinam. Sicut enim persona divina essentiam includit atque characterem superaddit personalem, quo illa affecta atque subsistens concipitur, ita actus notionalis includit actum essentialem, sed charactere personali affectum. — Subtilibus quaestionibus, quas tractat s. doctor, quasdam e theologis Scholae addemus ad disputationis integritatem. Quaerunt ergo 1. theologi, quot sint processiones divinae et consequenter quot personae divinae. Respondet revelatio, duas esse processiones et tres personas divinas, cujus hanc reddit s. Thomas rationem (1. p. q. 27. a. 5): „Processiones in divinis accipi non possunt, nisi secundum actiones, quae in agente manent. Hujusmodi autem actiones in natura intellectuali non sunt nisi duae, scil. intelligere et velle . . . Relinquitur igitur, quod nulla alia processio possit esse in Deo nisi Verbi et amoris.“ Verum quaeri 2. potest, quare Pater intelligendo unicum tantum gignat Verbum. Hujus rationem ita reddit Petavius de Trinit. l. 7. c. 14. §. 10: Filius „intelligentia et cognitione utpote Verbum et expressa notitia producitur, cujus

ita sit: nec idcirco minus his adhibendam fidei certitudinem, quae probationibus neces-

---

fecunda et genitalis vis unica cognitione sic exhauritur, nulli ut alteri verbo ac termino producendo locus esse possit. Cum enim in Deo divinaque substantia nihil insit, nisi actu et ἐντελεχείᾳ, δυνάμει vero et potentia nihil sit, cum seipsum contemplatur dicitque Deus, totum utique comprehendit ac Verbo suo totum se complectitur ... Itaque Verbum aliud esse nullum potest, quia verbum verbo nihil opus habet cum ipsum per se tam sibi quam rei cognitae declarandae sufficiat. Est igitur idonea ista causa, cur neque Pater Verbum alterum producat tamquam prioris fratrem, neque Filius alterum filium verbumve velut Patris nepotem, quia tota unico actu intelligendi ut essentia, sic essentiae genetabilis vis ac Verbi propagatrix fecunditas exhauritur." Praeter rationem vero a Petavio expositam, quare Filius aliud Verbum non producat, quae 3. quaestio esse potest, aliam proponit Thomassini de Trinit. c. 12. §. 12: „Deus quidquid est totus est, omnino est, semper est, id tantum est, necessario est, ut mutari non possit nec aliud quidvis evadere. Itaque qui Pater est, Pater tantum est, Pater semper fuit eritve, non potest non esse Pater, totam paternitatem occupavit, ut non possint alii patres similiter esse. Qui Filius est filietatem totam et indemutabiliter praesumsit ac praecepit, ut nec alii esse possint filii ejusdem naturae, nec Pater possit ipse evadere. Non Pater tantum est, sed paternitas ipsa qui Pater est. Filietas similiter est ipsa qui Filius est, sicut Deitas et sanctitas ipsa qui Deus et sanctus est, ut tam multi non possint esse patres vel filii ejusdem

sariis, nulla alia repugnante ratione, asseruntur, si suae naturalis altitudinis incomprehen-

---

ordinis, quam nec multae paternitates aut filietates, uti nec multae deitates. Ut enim totam Deitatem anticipavit, qui non particeps Deitatis est, sed Deus et Deitas ipsa, ita totum in sese uno possidet paternitatem Pater, filietatem Filius. Denique ut paternitas esse non potest filietas et vicissim, ita nec Pater Deus evadere potest Filius, nec Filius Pater, quia non aliud est in Deo Pater quam paternitas, Filius quam filietas, Deus quam Deitas.“ Quae desumpta sunt ex s. Athanasio or. 1. adv. arianos n. 22.; Ambrosio de fide l. 4. c. 8; Cyrillo Thesauri assert. 13. etc. Sed 4. alia oritur quaestio, quomodo duae realiter distinctae personae procedere possint per intellectum et voluntatem, cum in Deo intellectus et voluntas non re, sed ratione tantum distinguantur. Ad hanc ita respondet Suarez l. 1. c. 9. n. 5: „Quamvis actus intellectus et volunta is Dei non habeant in re actualem distinctionem, sufficit eminens et virtualis, ut una persona procedat per actum intellectus et non per actum voluntatis. Quod quidem est de fide certum . . . Ratione autem vix potest declarari, nedum convinci: satis vero nobis est, ostendere non repugnare. Quia licet omnia Dei attributa sint una simplicissima perfectio, vere et formaliter continent quidquid perfectionis in eis excogitari potest absque imperfectione. Sic ergo in Deo est tota perfectio intelligendi, ut non minus habeat suum proprium et adaequatum terminum per ipsam productum, quam si esset in re distincta a quacunque alia perfectione. Sic ergo dari potest et datur in Deo quaedam processio, quae solum est per

sibilitate explicari non patiantur. Quid autem tam incomprehensibile, tam ineffabile, quam id quod supra omnia est? Quapropter si ea, quae de summa essentia hactenus disputata sunt, necessariis rationibus sunt asserta; quamvis sic intellectu penetrari non possint, ut et verbis valeant explicari; nullatenus tamen certitudinis eorum nutat soliditas. Nam si superior consideratio rationabiliter comprehendit incomprehensibile esse, quomodo eadem summa sapientia sciat ea, quae fecit,

---

intellectum," hinc et alia per voluntatem. Sed si 5. quis urgeret, unam tantum esse in Deo productionem, quod haec adaequet exhauriatque virtutem producentem, ita l. c. n. 8 occurrit eximius theologus: „Licet ad quamlibet processionem requiratur infinita perfectio seu virtus productiva, quae in processione qualibet habet adaequatum actum in ratione formali et quasi specie talis actus, non tamen habet adaequationem quasi extensivam et secundum rationem omnium actuum, quos ad intra habere potest. Sicut etiam ad producendam quamlibet creaturam ex nihilo requiritur infinita virtus Dei, et nihilo minus non quaelibet creatio est actus adaequatus illius potestatis. Sic ergo ad productionem Filii requiritur infinita perfectio et fecunditas divinae naturae: illa tamen non exhauritur (ut ita dicam) per illam solam processionem, quia non est adaequata utrique facultati (ut sic dicam) illius naturae, intellectui scil. et voluntati; unaquaeque autem processio ex his est adaequata suo actui, et ideo intra suam rationem formalem non multiplicatur."

de quibus tam multa nos scire necesse est: quis explicet quomodo sciat aut dicat seipsam, de qua aut nihil, aut vix aliquid ab homine scire possibile est? Ergo si in eo quod seipsam dicit, generat Pater et generatur Filius: *Generationem ejus quis enarrabit* (Is. 53, 8)?

CAPVT LXV.

Quomodo de ineffabili re verum disputatum sit.

Hoc autem licet ineffabile sit secundum proprietatem, nihil prohibet verum esse quod hactenus de summa natura disputatum est per aenigmata, imaginem ac similitudinem. Quaecunque nomina, quae de illa natura dicuntur, non tam illius proprietatem innuunt, quam similitudinem: significant enim quod in rebus factis concipimus: nec tamen falsum est quod per verba de ipsa intimatur, vel aestimatur. Quod de ipsa cognoscitur, verum est; licet non totum cognoscatur, quod ipsa vere est.

Sed rursum, si ita se ratio ineffabilitatis illius habet, imo quia sic est: quomodo stabit quidquid de illa secundum Patris et Filii et Spiritus procedentis habitudinem disputatum est? Nam si vera illud ratione explicitum est: qualiter est illa ineffabilis? Aut si ineffabilis est: quomodo est ita, sicut disputatum est? An quodantenus de illa potuit explicari: et ideo nihil prohibet, esse verum

quod disputatum est? Sed quia penitus non potuit comprehendi, idcirco est ineffabilis. Sed ad illud quid responderi poterit, quod jam supra in hac ipsa disputatione constitit: quia sic est summa essentia supra et extra omnem aliam naturam, ut si quando de illa dicitur aliquid verbis, quae communia sunt aliis naturis, sensus nullatenus sit communis? Quem enim sensum in omnibus his verbis, quae cogitavi, intellexi nisi communem et usitatum? Si ergo usitatus sensus verborum alienus est ab illa, quidquid ratiocinatus sum non pertinet ad illam. Quomodo igitur verum est, inventum esse aliquid de summa essentia, si quod est inventum, longe diversum est ab illa? Quid ergo? An quodammodo inventum est aliquid de incomprehensibili re, et quodammodo nihil perspectum est de ea? Saepe namque multa dicimus, quae proprie sicut sunt non exprimimus; sed per aliud significamus id, quod proprie aut nolumus, aut non possumus depromere: ut cum per aenigmata loquimur. Et saepe videmus aliquid, non proprie quemadmodum res ipsa est, sed per aliquam similitudinem aut imaginem: ut cum vultum alicujus consideramus in speculo. Sic quippe unam eandemque rem dicimus et non dicimus;

videmus et non videmus: dicimus et videmus per aliud; non dicimus et non videmus per suam proprietatem. Hac itaque ratione nihil prohibet, et verum esse quod disputatum est hactenus de summa natura, et ipsam tamen nihilominus ineffabilem persistere: si nequaquam illa putetur per essentiae suae proprietatem expressa, sed utcunque per aliud designata. Nam quaecunque nomina de illa natura dici posse videntur, non tam mihi eam ostendunt per proprietatem, quam per aliquam innuunt similitudinem. Etenim cum earundem vocum significationes cogito, familiarius concipio mente quod in rebus factis conspicio, quam id quod omnem humanum intellectum transcendere intelligo: nam valde minus aliquid, imo longe aliud in mente mea sua significatione constituunt, quam sit illud, ad quod intelligendum per hanc tenuem significationem mens ipsa mea conatur proficere. Nam nec nomen sapientiae mihi sufficit ostendere illud, per quod omnia facta sunt de nihilo et servantur a nihilo: nec nomen essentiae mihi valet exprimere illud, quod per singularem altitudinem longe est supra omnia, et per naturalem proprietatem valde est extra omnia. Sic ergo illa natura et ineffabilis est, quia per verba sicut est

nullatenus valet intimari: et falsum non est, si quid de illa, ratione docente, per aliud velut in aenigmate potest aestimari.

CAPUT LXVI.

Quod per rationalem mentem maxime accedatur ad cognoscendum summam essentiam

Nihil itaque de illa natura potest percipi per proprietatem, sed per aliud. Ergo tanto altius creatrix essentia cognoscitur, quanto per propinquiorem ipsi creaturam indagatur. Sicut itaque sola mens rationalis ad ejus investigationem assurgere valet; ita eadem sola est, per quam maxime ipsamet ad ejus inventionem proficere queat: quia haec illi maxime propntiquat. Unde quanto studiosius mens ad se discendum intendit, tanto efficacius ad illius summus essentiae cognitionem ascendit: et quanto se intueri negligit, tanto a creatricis esentiae speculatione et intuitu descendit.

Cum igitur pateat quia nihil de hac natura possit percipi per suam proprietatem, sed per alud; certum est quia per illud magis d ejus- cognitionem acceditur, quod illi magis per- similitudinem propinquat. Quidquidenim inter creata constat illi esse similius, id necesse estes se natura praestantius. Quapropter id et per majorem similitudinem plus juvat mentem indagantem sum-

mae veritati propinquare, et per excellentiorem creatam essentiam plus docet, quid de creante mens ipsa debeat aestimare. Procul dubio itaque tanto altius creatrix essentia cognoscitur, quanto per propinquiorem sibi creaturam indagatur. Nam quod omnis essentia, in quantum est, in tantum sit similis summae essentiae, ratio jam supra considerata dubitare non permittit. Patet itaque, quia sicut sola est mens rationalis inter omnes creaturas, quae ad ejus investigationem assurgere valeat: ita nihilominus eadem sola est, per quam maxime ipsamet ad ejusdem inventionem proficere queat. Nam jam cognitum est, quia haec illi maxime per naturalis essentiae propinquat similitudinem. Quid igitur apertius, quam quia mens rationalis quanto studiosius ad se discendum intendit, tanto efficacius ad illius cognitionem ascendit: et quanto seipsam intueri negligit, tanto ab ejus speculatione descendit.

CAPUT LXVII.

Quod mens ipsa speculum ejus et imago ejus sit.

Quoniam sola mens et sui et hujus summae essentiae memor et intelligens et amans esse potest: ideo ea sola vera est imago illius essentiae. quae

per sui memoriam, intelligentiam et amorem in Trinitate ineffabili consistit. Maxime autem in hoc mens est similis summae essentiae, quod possit reminisci, intelligere et amare id, quod optimum et maximum est, hoc est, summam essentiam.

Aptissime igitur ipsa sibimet esse velut speculum dici potest, in quo speculetur, ut ita dicam, imaginem ejus, quam facie ad faciem videre nequit. Nam si mens ipsa sola ex omnibus quae facta sunt, sui memor et intelligens et amans esse potest: non video cur negetur esse in illa vera imago illius essentiae quae per sui memoriam, et intelligentiam et amorem in Trinitate ineffabili consistit. Aut certe inde verius esse illius se probat imaginem: quia illius potest esse memor, illam intelligere et amare. In quo enim major est et illi similior, in eo verior illius esse imago cognoscitur. Omnino autem cogitari non potest rationali creaturae naturaliter esse datum aliquid tam praecipuum, tamque simile summae sapientiae, quam hoc, quia potest reminisci et intelligere et amare id quod optimum et maximum est omnium. Nihil igitur aliud est inditum alicui creaturae, quod sic praeferat imaginem creatoris.

CAPUT LXVIII.

Quod rationalis creatura ad amandum illam facta sit.

Ergo mens rationalis nihil tantum studere debet, quam hanc imaginem naturaliter sibi impresam per voluntarium effectum exprimere. Ergo cum praecipuum quod potest, sit reminisci et intelligere et amare summum bonum, id praecipue debet velle: quae enim meliora sunt in potestate, ea magis esse debent in voluntate. Deinde non aliud est esse rationalem,. quam posse discernere justum a non justo, verum a non vero, bonum a non bono, magis bonum a minus bono. Frustra autem ista potest, nisi quod discernit amet vel reprobet secundum verae discretionis judicium: magis videlicet vel minus amando, quod magis vel minus bonum esse judicat. Ergo rationalis creatura ad hoc facta est, ut summam essentiam, quae est summum bonum, amet super omnia bona, imo ut nihil amet nisi illam, quia illa est bona per se, et nihil est bonum, nisi per illam.

Consequi itaque videtur, quod rationalis creatura nihil tantum debet studere, quam hanc imaginem sibi per naturalem potentiam impressam per voluntarium effectum exprimere. Etenim praeter hoc, quod creanti se debet hoc ipsum quod est, hinc quoque, quia nihil tam praecipuum posse, quam reminisci et intelligere et amare summum bonum, cognoscitur, nimirum nihil tam praecipue debere velle convincitur. Quis enim neget, quaecun-

que meliora sunt in potestate, ea magis esse debere in voluntate? Denique rationali naturae non est aliud esse rationalem, quam posse discernere justum a non justo, verum a non vero, bonum a non bono, magis bonum a minus bono: hoc autem posse omnino inutile est illi et supervacuum, nisi quod discernit amet, vel reprobet, secundum verae discretionis judicium. Hinc itaque satis patenter videtur, omne rationale ad hoc existere, ut sicut ratione discretionis aliquid magis, vel minus bonum, sive non bonum judicat; ita magis aut minus id amet, aut respuat. Nihil igitur apertius, quam rationalem creaturam ad hoc esse factam, ut summam essentiam amet super omnia bona, sicut ipsa est summum bonum: imo ut nihil amet nisi illam, aut propter illam; quia illa est bona per se, et nihil aliud est bonum, nisi per illam. Amare autem eam nequit, nisi ejus reminisci et eam studuerit intelligere. Clarum est ergo, rationalem creaturam totum suum posse et velle ad memorandum et intelligendum et amandum summum bonum impendere debere, ad quod ipsum esse suum se cognoscit habere.

CAPUT LXIX.

Quod anima semper illam amans, aliquando vere beate vivat.

At anima humana est rationalis creatura. Ergo ad hoc facta est, ut amet summam essentiam, et quidem sine fine. Nefas enim est aestimare, quod summa sapientia eam ad hoc fecerit, ut aliquando vel violenter hunc amorem amittat. Restat igitur, eam esse ad hoc factam, ut sine fine amet summam essentiam. At hoc facere non potest, nisi semper vivat. Sic igitur est facta, ut semper vivat, si semper velit id facere, ad quod facta est. Deinde Deo bono non convenit, ut quod fecit esse ad se amandum, id faciat non esse, quamdiu vere amaverit; et quod sponte dedit non amanti, ut semper amaret, id auferat, vel auferri permittat amanti, ut ex necessitate non amet: cum dubitari non debeat, quod ipse omnem naturam se vere amantem amet. Ergo liquet, humanae naturae nunquam auferri suam vitam, si semper studeat amare summam vitam. Sed absurdum est, ut aliqua natura semper amando illum, qui est summe bonus et omnipotens, semper misere vivat. Ergo anima humana, quia rationalis est, ad hoc est facta, ut si servet id, ad quod facta est, aliquando secura a morte et ab omni molestia beate vivat.

Dubium autem non est, animam humanam esse rationalem creaturam: ergo necesse est, eam esse factam ad hoc, ut amet summam essentiam. Necesse est igitur, eam esse factam aut ad hoc, ut sine fine amet, aut ad hoc, ut aliquando vel sponte, vel violenter

hunc amorem amittat. Sed nefas est aestimare, summam sapientiam ad hoc eam fecisse, ut aliquando tantum bonum, aut contemnat, aut volens tenere aliqua violentia perdat. Restat igitur, eam esse ad hoc factam, ut sine fine amet summam essentiam. At hoc facere non potest, nisi semper vivat. Sic igitur est facta, ut semper vivat, si semper velit id facere, ad quod facta est. Deinde inconveniens nimis est summe bono summeque sapienti et omnipotenti Creatori, ut quod fecit esse ad se amandum, id faciat non esse, quamdiu vere amaverit; et quod sponte dedit non amanti, ut semper amaret, id auferat, vel auferri permittat amanti, ut ex necessitate non amet; praesertim cum dubitari nullatenus debeat, quod ipse omnem naturam se vere amantem amet. Quare manifestum est, humanae animae nunquam auferri suam vitam, si semper studeat amare summam vitam. Qualiter ergo vivet? Quid enim magnum est longa vita, nisi sit a molestiarum incursione vere secura? Quisquis enim dum vivit, aut timendo, aut patiendo molestiis subjacet, aut falsa securitate fallitur, quid nisi misere vivit? Si quis autem ab his liber vivit, beate vivit. Sed absurdissimum est, ut aliqua natura semper amando illum, qui est summe bonus et

omnipotens, semper misere vivat. Liquet igitur humanam animam hujusmodi esse, ut si servet id, ad quod est, aliquando vere secura ab ipsa morte et omni alia molestia beate vivat.

CAPUT LXX.

Quod illa se amanti seipsam retribuat, ut aeterne beata sit.

Repugnat eum, qui justissimus est, non discernere inter amantem et contemnentem id, quod summe amari debet: et eum non amare amantem se; aut nihil prodesse ab eo amari. Ergo repugnat, eum nihil retribuere amanti se. At hujus amoris, quo rationalis creatura aliis eminet, nihil potest esse praemium, nisi quod supereminet in omnibus naturis: bonum enim quod sic se amari exigit, non minus se desiderari cogit. Nihil ergo summa bonitas retribuere potest amanti ac desideranti se, nisi seipsam. Si enim vult amari, ut aliud retribuat; non vult amari propter se, sed propter aliud, et ita non se, sed aliud vult amari. Constat ergo, quia is, qui illam, ut debet, desideraverit, summa perfruetur beatitudine; et quod illam nunquam amittet, quia nec illam poterit non amare, nec illa amantem se poterit deserere. Ergo aeterne beata erit.

Denique nullatenus verum videri potest, ut justissimus et potentissimus nihil retribuat amanti se perseveranter, cui non amanti tribuit essentiam, ut amans esse posset. Si

enim nihil retribuit amanti, non discernit justissimus inter amantem et contemnentem id, quod summe amari debet, nec amat amantem se, aut non prodest ab illo amari: quae omnia ab illo dissonant: retribuit igitur omni se amare perseveranti. Quid autem retribuit? Si nihilo dedit rationalem essentiam, ut amans esset; quid dabit amanti, si amare non cesset? Si tam grande est, quod amori famulatur; quam grande est, quod amori recompensatur? Et si tale est amoris fulcimentum, quale est amoris emolumentum? Nam si rationalis creatura, quae sibi inutilis est [1]) sine hoc amore, sic eminet in omnibus creaturis: utique nihil potest esse praemium hujus amoris, nisi quod supereminet in omnibus naturis. Etenim ipsum idem bo-

---

1) *Sibi inutilis est*, sibi non sufficit ad se ipsam beandam. Hinc infert, animae praemium esse debere aliquid, quod sit supra animam, et quia creatura rationalis in omnibus creaturis eminet, debere esse aliquid, quod supereminet in omnibus naturis: hoc autem esse ipsam divinam essentiam, quam amat, patet non solum ex eo, quia haec sola supereminet omnibus, sed etiam ex ipso amore. Si enim adeo est bona, ut se super omnia amari exigat a creatura rationali („non minus se ab amante desiderari cogit"), natura rationalis amans nunquam erit beata, nisi etiam eo, quod adeo desiderat, fruatur.

num, quod sic se amari exigit, non minus se ab amante desiderari cogit. Nam quis sic amet justitiam, veritatem, beatitudinem, incorruptibilitatem, ut his frui non appetat? Quid ergo summa bonitas retribuet amanti et desideranti se, nisi seipsam? Nam quidquid aliud tribuat, non retribuit: quia nec compensatur amori, nec consolatur amantem, nec satiat desiderantem. Aut si se vult amari et desiderari, ut aliud retribuat, non se vult amari et desiderari propter se, sed propter aliud: et sic non vult se amari, sed aliud: quod cogitare nefas est. Nihil ergo verius, quam quod omnis anima rationalis, si quemadmodum debet, studeat amando desiderare summam beatitudinem, aliquando illam ad fruendum percipiat: ut quod nunc videt quasi *per speculum* et *in aenigmate*, tunc videat *facie ad faciem*. Utrum autem ea sine fine fruatur, dubitare stultissimum est: quoniam illa fruens, nec timore torqueri poterit, nec fallaci securitate decipi, nec ejus indigentiam jam experta illam poterit non amare; nec illa deseret amantem se; nec aliquid erit potentius, quod eas separet invitas. Quare quaecunque anima summa beatitudine semel frui coeperit, aeterne beata erit.

CAPUT LXXI.

Quod illam contemnens aeterne misera sit.

E contrario qui summi boni amorem contemnet, aeterne miser erit: nam vel desinet esse, vel in aeterna erit miseria. Non sufficit autem ad poenam, quod non sit; esset enim post culpam id, quod ante culpam fuit; et sic justitia non discerneret inter id, quod nullum bonum potest, et nullum malum vult, et id quod maximum bonum potest, et maximum malum vult. In aeterna ergo erit miseria, si summam essentiam amare contemnat.

Hinc utique consequenter colligitur, quod illa, quae summi boni amorem contemnit, aeternam miseriam incurret. Nam si dicitur, quod pro tali contemptu sic justius puniatur, ut ipsum esse vel vitam perdat, quia se non utitur ad id, ad quod est facta; nullatenus hoc admittit ratio, ut post tantam culpam pro poena recipiat esse [1]), quod erat ante omnem culpam. Quippe antequam esset, nec culpam habere, nec poenam sentire poterat.

1) *Recipiat esse* al. *recipiat non esse*, quod praeferendum videtur ex toto contextu. Nam antequam anima esset, nullum plane habuit esse. Quod si retineatur lectio vulgata, significatur tantum, injustum fore, si anima post peccatum ejusdem esset conditionis ac erat antequam esset et peccare posset.

Si ergo anima contemnens id, ad quod facta est, sic moritur, ut nihil sentiat, aut ut omnino nihil sit; similiter se habebit et in maxima culpa, et sine omni culpa; nec discernet summe sapiens justitia inter id, quod nullum bonum potest et nullum malum vult, et id quod maximum bonum potest et maximum malum vult. At hoc satis patet quam inconveniens sit. Nihil igitur videri potest consequentius, et nihil credi debet certius, quam hominis animam sic esse factam, ut si contemnat amare summam essentiam, aeternam patiatur miseriam: ut sicut amans aeterno gaudebit praemio, ita contemnens, aeterna poena doleat: et sicut illa sentiet immutabilem sufficientiam, ita ista sentiat inconsolabilem indigentiam.

CAPUT LXXII.

Quod omnis anima humana sit immortalis. Et quod aut semper misera, aut aliquando vere beata sit.

Verum nec aeterne beata, nec aeterne misera esset anima, si esset mortalis. Ergo immortalis est; omnes autem animae sunt ejusdem naturae: ergo omnes sunt immortales, cum saltem aliquae immortales sint. Porro omne quod vivit, aut nunquam, aut aliquando erit vere securum ab omni molestia: ergo omnis

anima humana, aut semper misera erit, aut erit aliquando vero beata.

Sed nec amantem animam necesse est aeterne beatam esse, nec contemnentem miseram, si sit mortalis. Sive igitur amet, sive contemnat id, ad quod amandum creata est, necesse est eam immortalem esse. Si autem aliquae sunt animae rationales, quae nec amantes, nec contemnentes judicandae sint, sicut esse videntur animae infantum, quid de his sentiendum est? Sunt mortales, an immortales? Sed proculdubio omnes humanae animae ejusdem naturae sunt. Quare, quoniam constat quasdam esse immortales, necesse est omnem humanam animam esse immortalem. Verum cum omne quod vivit, aut nunquam, aut aliquando sit vere securum ab omni molestia: nihilominus est necesse omnem humanam animam, aut semper miseram esse, aut aliquando vere beatam.

CAPUT LXXIII.

Quod nulla anima injuste privetur summo bono, et quod omnino ad ipsum sit nitendum.

Quae autem sint animae sic amantes, ut aliquando beatae, aut sic contemnentes, ut aliquando miserae

futurae sint, comprehendi non potest ab homine. Sufficiat quod summe justus neminem injuste privet summo bono. Ad illud itaque omni homini toto corde, tota anima, tota mente amando et desiderando nitendum est.

Quae vero animae incunctanter judicandae sint sic amantes id, ad quod amandum factae sunt, ut illo quandoque frui; quae autem sic contemnentes, ut illo semper indigere mereantur; aut qualiter, quove merito illae, quae nec amantes, nec contemnentes dici posse videntur, ad beatitudinem aeternam miseriamve distribuantur, aliquem mortalium disputando posse comprehendere, procul dubio vel difficillimum, vel impossibile existimo. Quod tamen a summe justo summeque bono creatore rerum nulla eo bono, ad quod facta est, injuste privetur, certissime est tenendum: et ad idem ipsum bonum est omni homini toto corde, tota anima, tota mente amando et desiderando nitendum.

CAPUT LXXIV.

Quod summa essentia sit speranda.

Ad illud vero tendere nemo potest, si ad illud se posse pervenire desperet. Ergo praeter amorem necessaria est spes.

Sed in hac intentione humana anima nulla-

tenus se poterit exercere, si desperet quo intendit se posse pervenire. Quapropter quantum illi est utile studium annitendi, tantum necessaria est spes pertingendi.

CAPUT LXXV.

Quod credendum sit in illam, hoc est, credendo tendendum in illam.

Amare autem, aut sperare non potest, quod non credit. Ergo et fides necessaria est, qua non modo summam essentiam, et ea sine quibus amari non potest, credat; sed qua credendo tendat in illam. In illam enim credere est credendo tendere in illam. Ergo non credit in illam, qui per hoc quod credit, non ad illam tendit. Qui vero credendo in illam tendit, ad illam sic perveniet, ut intra illam permansurus sit. Unde aptius dicitur credendum et tendendum esse in illam, quam credendum, aut tendendum esse ad illam.

Amare autem, aut sperare non potest quod non credit. Expedit itaque eidem humanae animae summam essentiam, et ea sine quibus illa amari non potest, credere; ut illam credendo tendat in illam. Quod idem apte breviusque significari posse puto, si pro eo, quod est credendo tendere in summam essentiam, dicatur credere in summam essentiam. Nam si quis dicat se credere in illam, satis videtur ostendere, et per fidem quam profitetur, ad summam se tendere essentiam;

et illa se credere, quae ad hanc pertinent intentionem: nam non videtur credere in illam, sive qui credit quod ad tendendum in illam non pertinet; sive qui per hoc quod credit, non ad illam tendit. Et fortasse indifferenter dici potest, credere in illam, et ad illam: sicut pro eodem accipi potest credendo tendere in illam et ad illam: nisi quia quisquis tendendo ad illam pervenerit, non extra illam remanebit, sed intra illam permanebit. Quod expressius et familiarius significatur, si dicitur tendendum esse in illam, quam si dicitur, ad illam. Hac itaque ratione puto congruentius posse dici, credendum esse in illam, quam ad illam.

CAPUT LXXVI.

Quod in Patrem et Filium et eorum Spiritum pariter et in singulos, et simul in tres credendum sit.

Sic credendum est, quia ipsi tres et singulus eorum est una summa essentia; in quam solam omnis homo debet credere, sicut haec sola est unicus finis, quem in omni cogitatu actuque suo homo per amorem debet intendere. Quemadmodum autem in illam tendere, nisi credat illam, nullus potest, ita illam credere, nisi tendat in illam, nulli prodest.

Credendum igitur est pariter in Patrem

et Filium et eorum Spiritum, et in singulos et simul in tres: quia et singulus Pater, et singulus Filius, et singulus eorum Spiritus est summa essentia: et simul Pater et Filius cum suo Spiritu sunt una eademque summa essentia, in quam solam omnis homo debet credere: quia est solus finis, quem in omni cogitatu actuque suo per amorem debet intendere. Unde manifestum est, quia sicut in illam tendere, nisi credat illam, nullus potest: ita illam credere, nisi tendat in illam, nulli prodest.

CAPUT LXXVII.

Quae sit vita, quae mortua fides.

Ergo fides sine dilectione inutilis est et quasi mortuum aliquid. Fides vero cum dilectione non est otiosa: nam quod summam justitiam diligit, nihil justum contemnere, nihil valet injustum admittere. Ergo et operosa fides vivit, quia habet vitam dilectionis, sine qua non operaretur, et otiosa fides non vivit, quia caret vita dilectionis, cum qua non otiaretur. Ideo autem fides mortua dicitur, quia non habet vitam, quam semper habere debet. Porro viva fides ea dicitur, quae credit in id, in quod credi debet: mortua vero fides ea, quae credit tantum id, quod credi debet.

Quapropter quantacunque certitudine cre-

datur tanta res, inutilis erit fides et quasi mortuum aliquid, nisi dilectione valeat et vivat. Etenim nullatenus fidem illam, quam competens comitatur dilectio, si se opportunitas offerat operandi, otiosam esse, sed magis se quadam operum exercere frequentia, quod sine dilectione facere non posset, vel hoc solo probari potest, quia quod summam justitiam diligit, nihil justum contemnere, nihil valet injustum admittere. Ergo quoniam quod aliquid operatur, inesse sibi vitam, sine qua operari non valeret, ostendit: non absurde dicitur et operosa fides vivere, quia habet vitam dilectionis, sine qua non operaretur; et otiosa fides non vivere, quia caret vita dilectionis, cum qua non otiaretur. Quare si coecus dicitur, non tantum qui perdidit visum, sed qui cum debet habere, non habet: cur non similiter potest dici *fides sine dilectione mortua*, non quia vitam suam, id est, dilectionem perdiderit; sed quia non habet, quam semper habere debet? Quemadmodum igitur illa fides, *quae per dilectionem operatur*, viva esse cognoscitur: ita illa, quae per contemptum otiatur, mortua esse convincitur. Satis itaque convenienter dici potest viva fides credere in id, in quod credi debet;

mortua vero fides credere tantum id, quod credi debet [1]).

CAPUT LXXVIII.

Quod tres summa essentia quodammodo dici possit.

Omni homini expedit, ut credat in trinam unitatem et unam Trinitatem; unam propter essentiam, trinam propter tres nescio quid. Dici enim non potest, quid sint tres personae, quo ipsae plures fiant. Nec enim sunt tot substantiae, quot personae, ut in hominibus, qui quot personae, tot individuae sunt substantiae. Itaque in summa essentia sicut non sunt plures substantiae, ita nec plures personae. Sola ergo indigentia nominis, quo pluralitas in essentia una significetur, dicitur esse tres personas sive substantias in una summa essentia seu natura. Individua maxime substant accidentibus: unde magis proprie nomen substantiae suscipiunt: et ita summa essentia, quae nullis subest accidentibus, non potest proprie dici substantia, nisi substantia ponatur pro essentia. Hac ratione irreprehensibiliter illa summa et una Trinitas dici potest una essentia et tres personae, sive tres substantiae.

Ecce patet omni homini expedire, ut credat in quandam ineffabilem trinam Unitatem et

---

1) *Quod credi debet.* Haec explicari debent secundum dicta c. 75. et 76. Nam fides mortua credit tantum quae sunt credenda, sed eo ipso quod per dilectionem non operatur, non tendit in Deum: tendere enim in Deum caritatis est: credere autem

unam Trinitatem: unum quidem et unitatem propter unam essentiam, trinam vero et Trinitatem propter tres, nescio quid. Licet enim possim dicere Trinitatem propter Patrem et Filium et utriusque Spiritum, qui sunt tres; non tamen possum proferre uno nomine propter quid tres velut si dicerem propter tres personas, sicut dicerem unitatem propter unam substantiam. Non enim putandae sunt tres personae: quia omnes plures personae sic subsistunt separatim ab invicem, ut tot necesse sit esse substantias, quot sunt personae: quod in pluribus hominibus, qui quot personae, tot individuae sunt substantiae, cognoscitur. Quare in summa essentia, sicut non sunt plures substantiae, ita nec plures personae. Si quis itaque inde velit alicui loqui quid tres, dicet esse Patrem et Filium et utriusque Spiritum: nisi forte indigentia nominis proprie convenientis coactus elegerit aliquod ex illis nominibus, quae pluraliter in summa essentia dici non possunt, ad significandum id, quod congruo nomine dici non

---

ita, ut simul tendamus in Deum, est *credere in Deum*; ergo merito fides viva, quae propter caritatem qua informatur tendit in Deum, dici potest „*credere in id*, quod credi debet: mortua vero fides (propter caritatis defectum) *credere* tantum *id*, quod credi debet.“

potest: ut si dicat illam admirabilem Trinitatem esse unam essentiam vel naturam, et tres personas sive substantias [1]. Nam haec duo nomina aptius eliguntur ad significandam pluralitatem in summa essentia: quia persona non dicitur, nisi de individua rationali natura; et substantia principaliter dicitur de individuis, quae maxime in pluralitate subsistunt. Individua namque maxime substant, id est, subjacent accidentibus: et ideo magis proprie nomen substantiae suscipiunt.

---

1) *Tres personas sive substantias* i. e. quo sensu dicuntur in Trinitate tres ὑποστάσεις. Cum nomine personae intelligatur rationalis naturae individua substantia, nomine vero individuae substantiae (in rebus creatis) ea, quae divisim ab aliis existit ac pro numero subjectorum seu individuorum multiplicatur, hinc patres timent vel *personae* vocabulum numero plurali in ss. Trinitate adhibere. Ceterum haec s. Anselmi loquendi ratio nonnullis displicuit, hinc ita s. doctor ad Rainaldum abbatem scribit l. 1. ep. 74: „Passus sum nimis acceleratam reprehensionem, ex eo quod secutus b. Augustinum dixi de personis et de substantia Dei. Qui tamen nunc cognoscunt se non considerate reprehendisse, et hac occasione quod prius non animadvertebant, gaudent se cognoscere. Nesciebant enim sic non dici proprie de Deo tres personas, quomodo tres substantias, quadam tamen ratione ob indigentiam nominis proprie significantis illam pluralitatem, quae in summa Trini-

Unde jam supra manifestum est, summam essentiam, quae nullis subjacet accidentibus, proprie non posse dici substantiam, nisi substantia ponatur pro essentia. Potest ergo hac necessitatis ratione irreprehensibiliter illa summa et una Trinitas, sive trina Unitas, dici una essentia et tres personae, sive tres substantiae.

CAPUT LXXIX.

Quod ipsa sit Deus, qui solus omnibus dominatur et omnia regit.

Huic soli summae essentiae, quae omnibus dominatur et omnia regit, proprie nomen Dei assignatur. Dei enim nomine non intelligitur nisi substantia, quae est supra omnem naturam, ab hominibus veneranda propter dignitatem, et exoranda propter imminentem quamlibet necessitatem. Sicut autem a summo bono summeque sapiente spiritu facta sunt omnia: ita ipse omnibus dominatur et omnia regit. Ergo non ab alio, nec casu cuncta reguntur. Is ergo solus est, quem omnis alia natura debet diligendo venerari, de quo solo prospera sunt speranda, ad quem solum ab adversis est fugiendum, cui soli

---

tate intelligitur, latinos dicere tres personas credendas in una substantia, graecos vero non minus fideliter tres substantias in una persona confiteri. Quapropter vestram vehementer efflagito Sanctitatem, ut idem opusculum non verbosis aut litigiosis hominibus, sed rationabilibus et quietis ostendat etc.«

pro quavis re supplicandum. Hic ergo solus vere est et dicitur Deus, ineffabiliter trinus et unus.

Videtur ergo, imo incunctanter asseritur, quia per nihil est id, quod dicitur Deus: et huic soli summae essentiae proprie nomen Dei assignatur. Quippe omnis, qui Deum esse dicit, sive unum sive plures, non intelligit nisi aliquam substantiam, quam censet supra omnem naturam, quae Deus non est, ab hominibus et venerandam propter ejus eminentem dignitatem, et exorandam sibi propter quamlibet imminentem necessitatem. Quid autem tam pro sua dignitate venerandum et pro qualibet re deprecandum, quam summe bonus et summe potens Spiritus, qui dominatur omnibus, et regit omnia? Sicut enim constat, quia omnia per summe bonam summeque sapientem omnipotentiam ejus facta sunt et vigent, ita nimis inconveniens est, si aestimetur quod rebus a se factis ipse non dominetur; sive quod factae ab illo, ab alio minus potente minusve bono vel sapiente, aut nulla penitus ratione, sed sola casuum inordinata volubilitate regantur: cum ille solus sit, per quem cuilibet, et sine quo nulli bene est, et *ex quo, et per quem, et in quo sunt omnia.* Cum igitur solus sit ipse non solum bonus Creator, sed et potentissimus

Dominus et sapientissimus rector omnium: liquidissimum est, hunc solum esse, quem omnis alia natura secundum totum suum posse debet diligendo venerari et venerando diligere; de quo solo prospera sunt speranda, ad quem solum ab adversis fugiendum, cui soli pro quavis re supplicandum. Vere igitur hic est non solum Deus, sed solus Deus, ineffabiliter trinus et unus.

Index.

Pag.

Index rerum
quae tomis XXV—XXVIII. continentur.

A.

F.

G.

H.

I.

L.

M.

N.